ТАК КАЗАВ ЗАРАТУСТРА

КНИЖКА ДЛЯ ВСІХ І НІ ДЛЯ КОГО

Перекладено за виданням: Friedrich Nietzsche.

Also sprach Zarathustra, Baden-Baden, 1976.

Частина перша

Переднє слово Заратустри

1

Коли Заратустрі минуло тридцять, покинув він свою батьківщину й озеро своєї батьківщини і подався в гори. Тут він тішився духом своїм і самотністю, і десять років це його не гнітило. Та зрештою змінилося його серце, і якось він прокинувся на зорі, став перед сонцем і сказав йому:

– О велике світило! Чи було б ти щасливе, якби не мало кому світити?

Десять років устаєш ти над моєю печерою. Та якби не я і не мої орел та змія, тобі набридло б і світло твоє, і шлях твій.

Проте ми щоранку чекали на тебе, вбирали щедроти твої і благословляли тебе.

Поглянь! Я переповнився мудрістю, мов бджола, що назбирала надто багато меду, мені потрібні руки, які тяглися б до мене.

Я хотів би дарувати і роздавати, поки мудрі серед людей знову зрадіють своїй глупоті, а бідні – своєму багатству.

Для цього я маю зійти вниз, як робиш щовечора ти, коли заходиш за море й несеш своє сяйво на той бік, о щедротне світило!

Як і ти, я повинен зайти, загинути, як кажуть про це люди, до яких я хочу спуститися.

То благослови ж мене, о спокійне око, що споглядаєш без заздрощів навіть найбільше щастя!

Благослови повний по вінця келих, щоб волога золотом потекла з нього й понесла по всіх усюдах відблиск твоєї радості!

Поглянь! Цей келих прагне спорожніти, а Заратустра хоче знову стати людиною.

Так почалася загибель Заратустри.

2

Заратустра зійшов самотою з гір, і ніхто йому не трапився назустріч. Та коли він вступив у ліси, перед ним постав несподівано старець, що покинув свою святу оселю, шукаючи в лісі коріння. І мовив старий до Заратустри:

– Знаю я цього подорожнього – кілька років тому він уже тут проходив. Заратустра було ім'я його, але він змінився.

Тоді ніс ти свій попіл на гору – невже хочеш тепер понести свій вогонь у долини? Не боїшся, що палія покарають?

Так, я впізнаю Заратустру. Чистий погляд у нього, і на устах його нема осоруги. Чи не тому іде він, неначе танцює?

Заратустра змінився, дитиною став Заратустра, прокинувся Заратустра, – що ж тобі треба поміж поснулих?

Мов серед моря, ти жив у самотині, і море гойдало тебе. Ой, леле, ти хочеш ступити на суходіл? Ой, леле, ти хочеш знову сам нести своє тіло?

Відповів Заратустра:

– Я люблю людей.

– А навіщо ж, – сказав святий, – подався в ліси і пустелю я? Хіба не тому, що занадто любив людей?

Тепер я люблю Бога – а людей не люблю. Людина для мене надто недосконала. Любов до людини вбила б мене.

Відповів Заратустра:

– Що я казав про любов! Я несу людям дарунок!

– Не давай їм нічого, – промовив святий, – краще візьми в них дещицю й неси разом з ними – це буде їм найбільша втіха, якщо тільки ти й сам тим потішишся!

А якщо хочеш їм дати, то давай тільки милостиню, і нехай вони самі її просять!

– Ні, – відповів Заратустра, – милостині я не подаю. Я для цього не досить бідний.

Святий засміявся з Заратустри й сказав йому так:

– Що ж, гляди, щоб вони прийняли від тебе твої скарби. Люди не довіряють самітникам і не вірять, що ми приходимо дарувати.

Наші кроки на вулицях лунають для них надто самотньо. І коли вночі, лежачи в ліжках, вони почують людину, що вже ходить, коли ще й сонце не встало, то, мабуть, питають себе: куди цей злодій скрадається?

Не йди до людей, залишайся в лісі! Іди вже краще до звірів! Чому ти не хочеш бути таким, як я, – ведмедем серед ведмедів, птахом серед птахів?

– А що робить святий у лісі? – запитав Заратустра.

Відповів святий:

– Я складаю пісні і співаю їх, і коли я складаю пісні, я сміюся, і плачу, й мугичу. Так славлю я Бога.

Співом, плачем, сміхом і мугиканням я славлю Бога, який є моїм Богом. А що ти несеш у дарунок нам?

На ці слова Заратустра вклонився святому й сказав:

– Що ж я вам дам!? Дозвольте мені звідси швидше піти, щоб я не взяв чогось у вас!

Так розійшлися вони, старий чоловік і молодший, і кожен сміявся, як сміються діти.

Та коли Заратустра опинився сам, то промовив до свого серця:

– Буває ж таке! Цей святий старець ще не почув у своєму лісі, що Бог помер!

3

Коли Заратустра прийшов до сусіднього міста, що лежало під лісом, то побачив на базарі багато людей – їм обіцяли показати канатоходця. І Заратустра мовив людям таке:

– Я скажу вам, хто така надлюдина. Людина – це те, що треба подолати. Що ви зробили, аби її подолати?

Всі істоти досі створювали щось вище від себе, а ви хочете завернути назад цю потужну течію і скоріше ладні вернутися до звіра, ніж подолати людину?

Що для людини мавпа? Посміховище або нестерпний сором. І тим самим має бути людина для надлюдини – посміховищем або нестерпним соромом.

Ви пройшли шлях від хробака до людини, та хробачого у вас ще залишилося чимало. Колись ви були мавпами, але й досі у вас більше мавпячого, ніж у будь-яких мавп.

Навіть наймудріші з вас – це лише суперечність і суміш рослини й химери. Та хіба я кажу вам ставати химерами чи рослинами?

Ось що скажу я вам про надлюдину!

Надлюдина – це сенс світу. І нехай ваше жадання скаже: хай надлюдина стане сенсом світу!

Заклинаю вас, брати мої, лишайтеся вірні світові й не вірте тим, хто вам каже про понадземні надії! То отруйники – байдуже, знають вони про це чи ні.

Ті вмирущі й самі отруєні зневажають життя, від них уже навіть стомилася земля. Тож нехай вони згинуть!

Колись хула Богові була найбільшою хулою, але Бог помер, а з ним померли й богохульники. Тепер найжахливіший злочин – хулити світ і шанувати нутро незбагненного глибше, ніж сенс світу!

Колись душа дивилась на тіло зневажливо – і зневага тоді була в найбільшій повазі; душа прагла бачити тіло худим, гидким, голодним. Так вона думала звільнитися від тіла і від світу.

О, ця душа сама ще була худа, гидка й голодна – і жорстокість була її втіхою!

Але й тепер ще, брати мої, скажіть мені: що сповіщає вашому тілу про вашу душу? Хіба ваша душа – не вбогість, не бруд і не жалюгідне вдоволення?

Воістину, людина – брудний потік. Треба бути морем, щоб прийняти в себе брудний потік і не стати занечищеним.

Дивіться, я розказую вам про надлюдину: вона і є це море, і в ньому може втопитись ваша велика зневага.

Що те найвище, чого ви могли б зазнати? Це – година великої зневаги. Година, коли навіть власне щастя вам стане огидним, – огидним, як і ваш розум і ваші чесноти.

Година, коли ви скажете: "Що мені власне щастя! Воно – вбогість, бруд і жалюгідне вдоволення! Моє щастя повинно себе виправдовувати!"

Година, коли ви скажете: "Що мені власний розум! Хіба він домагається знань, як лев поживи? Він – убогість, бруд і жалюгідне вдоволення!"

Година, коли ви скажете: "Що мені власні чесноти! Вони ще не спонукали мене до шаленства. Як я стомився від свого добра і зла! Все це – вбогість, бруд і жалюгідне вдоволення!"

Година, коли ви скажете: "Що мені власна справедливість! Я не бачу, що я – жар і вугілля. А справедливий – це той, що весь жар і вугілля!"

Година, коли ви скажете: "Що мені власне співчуття! Хіба співчуття – не хрест, на якому розпинають того, хто любить людей? Та моє співчуття – не розпинання".

Чи ви вже казали так? Чи ви вже волали так? Ох, якби я почув ваші волання!

Не гріх ваш – а невибагливість волає до небес, ваша неситість навіть до гріха волає до небес!

Де ж та блискавка, що лизнула б вас своїм язиком? Де те шаленство, яке вам слід прищепити?

Дивіться, я розказую зам про надлюдину: вона і є та блискавка, вона – те шаленство...

Так промовляв Заратустра, але тут з юрби хтось крикнув:

– Ми вже наслухались про канатоходця, тепер покажіть його!

І всі люди засміялися з Заратустри. А канатоходець, гадаючи, що йдеться про нього, взявсь до роботи.

4

Дивився Заратустра на людей і дивувався. А тоді він сказав так:

– Людина, – це линва, напнута між звіром і надлюдиною, – линва над прірвою.

Небезпечно ступати на линву, небезпечно йти по ній, небезпечно озиратися, небезпечно від страху здригнутися й зупинитись.

Велич людини в тому, що вона міст, а не мета, і любити людину можна тільки за те, що вона – перехід і загибель.

Я люблю тих, котрі живуть не інакше, як приречені на загибель: адже вони ступають по линві.

Я люблю тих, хто вміє глибоко зневажати: адже вони вміють глибоко шанувати, вони – стріли, що прагнуть до іншого берега.

Я люблю не тих, хто насамперед шукає за зірками підстави загинути чи стати жертвою, а тих, хто жертвує себе світові, щоб світ колись належав надлюдині.

Я люблю того, хто живе задля пізнання і хто

прагне пізнавати, щоб колись постала надлюдина. Отже того, хто прагне своєї загибелі.

Я люблю того, хто працює і винаходить, щоб збудувати дім надлюдині й підготувати для неї землю, тварин і рослини, – того, хто прагне своєї загибелі.

Я люблю того, хто любить свою чесноту, бо чеснота – це жадання загибелі, стріла, що прагне до іншого берега.

Я люблю того, хто не лишає собі ні краплини духу, а прагне бути тільки духом своєї чесноти, – бо так він як дух ступає мостом.

Я люблю того, хто поривається до чесноти, знаходячи в ній погибель: адже він прагне жити тільки заради чесноти, інше життя відкидає.

Я люблю того, хто не хоче мати забагато чеснот. Одна чеснота – це більша чеснота, ніж дві, бо вона більший вузол, на якому тримається погибель.

Я люблю того, хто розтринькує свою душу, не сподівається подяки й не віддячує сам, – бо він завжди дарує і не прагне себе шкодувати.

Я люблю того, хто соромиться, коли йому випадає щасливий жереб, і хто питає себе: "Чи не шахрую я в грі?" Бо він прагне погибелі.

Я люблю того, хто попереду своїх вчинків розкидає золоті слова і робить завжди більше, ніж обіцяє, – бо він прагне своєї загибелі.

Я люблю того, хто виправдовує тих, що прийдуть, і прощає тих, що пішли, – бо прагне смерті від сучасників.

Я люблю того, хто карає свого Бога, позаяк його любить, – бо він має загинути від Божого гніву.

Я люблю того, в кого душа й у ранах глибока, і хто може загинути від малої пригоди, – так охоче ступає він через міст.

Я люблю того, в кого душа така повна, що він забуває про себе й усотує все навколишнє, – і воно стає йому погибеллю.

Я люблю того, хто вільний духом і вільний серцем, – бо голова в нього – тільки нутрощі його серця, а серце веде його до загину.

Я люблю всіх, що, мов важкі краплини, падають поодинці з темної хмари, навислої над людиною, – вони провіщають блискавку й гинуть як передвісники.

Дивіться, я передвісник блискавки і важка краплина із хмари, але ім'я тої блискавки – надлюдина.

5

По цих словах Заратустра знову подивився на людей і замовк. "Стоять собі, – сказав він до серця свого, – і сміються. Ні, не розуміють вони мене, слова мої не для їхніх вух.

Може, треба спершу повідривати їм вуха, щоб вони навчилися слухати очима? Може, треба гримотіти, як литаври чи як проповідники каяття? Може, вони вірять тільки недорікам?

У них є те, чим вони пишаються. Але як вони називають те, що додає їм пихи? Вони називають це вихованням, освітою – ось що різнить їх від козопасів.

Тим-то вони й не люблять, коли хтось, говорячи про них, уживає слово "зневага". Отже, промовлятиму до їхньої пихи.

Отже, я казатиму їм про того, кого найбільше зневажають, а це – остання людина".

І так сказав Заратустра людям:

– Настає той час, коли людина поставить собі за мету саму себе. Настає той час, коли людина посіє зерно найвищих своїх сподівань.

Її нива для цього ще досить родюча. Але нива ця колись зубожіє і виснажиться, і вже не зросте на ній жодне високе дерево.

Лихо! Настає той час, коли людина вже не зможе пустити стріли своєї пристрасті вище й далі за людину, а тятива її лука розучиться бриніти!

Кажу вам: треба ще мати хаос у собі, щоб народити танцівну зірку. Кажу вам: ви ще маєте хаос у собі.

Лихо! Настає той час, коли людина вже не зможе народити зірки. Лихо! Настає час того, кого найбільше зневажають, того, що вже не може зневажати себе.

Дивіться! Я показую вам останню людину.

"Що таке любов? Що таке творення? Що таке пристрасть? Що таке зірка?" – так запитує остання людина і кліпає очима.

Земля змаліла, і на ній вистрибує остання людина, роблячи все мізерним. Рід її незнищенний, як земляні блохи; остання людина живе найдовше.

"Ми придумали щастя", – кажуть останні люди й кліпають очима.

Вони покинули краї, де було важко жити, бо їм забаглося тепла. Вони ще люблять ближнього і труться біля нього, бо хочуть тепла.

Хворіти й не довіряти – це, як на них, гріх, і ходять вони обачно. Тільки дурні ще спотикаються об каміння чи об людей!

Час від часу трошки отрути – будуть приємні сни. А в кінці багато отрути – для приємної смерті.

Вони ще працюють, бо праця – розвага. Одначе пильнують, щоб розвага їх не стомила.

Ніхто вже не стає ні бідним, ні багатим – і те, й те завдає надто багато клопоту. А кому ще охота владарювати? А кому ще охота коритися? І те, й те завдає надто багато клопоту.

Нема пастиря, є лише отара! Кожен хоче рівності, всі рівні, – хто має іншу думку, той сам іде в божевільню.

"Колись увесь світ був божевільний", – кажуть найхитріші й кліпають очима.

Вони розумні й знають усе, що було колись, отож насміхатися можна без кінця-краю. Вони ще сваряться, проте швидко миряться, щоб не завдати шкоди шлункові.

Вони мають свою невеличку втіху вдень, і мають свою невеличку втіху вночі – та здоров'я шанують.

"Ми придумали щастя", – кажуть останні люди й кліпають очима.

Тут закінчилося перше Заратустрине слово, зване ще "переднім словом", бо в цьому місці Заратустру урвав радісний крик юрби.

– О Заратустро, – гукала вона. – Дай нам останню людину, зроби нас цими останніми людьми! І ми подаруємо тобі надлюдину!

І юрба раділа, і всі прицмокували язиками. Та Заратустрі стало сумно, і сказав він до серця свого:

Вони не розуміють мене – моє слово не для їхніх вух.

Мабуть, надто довго я жив у горах, надто часто прислухався до струмків та дерев – тепер я звертаюся до цих людей, як до козопасів.

Непохитна душа моя і ясна, як гори на світанку. Та вони гадають, що я холодний і люблю моторошні жарти.

І ось вони дивляться на мене й сміються,–а сміючись, ще й ненавидять мене. У їхньому сміхові – крига.

6

І тоді сталося таке, що всі уста заніміли й усі погляди застигли. Бо тим часом канатоходець узявся до своєї справи – вийшов із дверцят і рушив по линві, напнутій між двома вежами, тобто над базаром і над людьми. Саме коли канатоходець здолав половину шляху, дверцята відчинилися вдруге, з них вискочив строкато, як блазень, одягнений парубійко і швидко почав наздоганяти першого.

– Хутчій, кульгавий! – лунав його страшний голос. – Хутчій, ледацюго, перекупнику, набілена пико! А то полоскочу тебе закаблуком! Що ти тут робиш, між вежами? Твоє місце у вежі, тобі треба сидіти там, а не заступати дорогу кращому від себе! – Із кожним словом він усе ближче й ближче підходив до першого, а коли опинився від нього лише за крок, то сталося щось жахливе, отоді всі уста заніміли й усі погляди застигли: він по-сатанинському вереснув і перестрибнув через того, хто був на його шляху. А той, побачивши, що суперник перемагає,

розгубився, похитнувся на линві, кинув жердину і навіть швидше за неї, вимахуючи руками й ногами, шугонув додолу. І базар, і люди стали схожі на море, коли налітає буря, – всі стрімголов кинулися врізнобіч, а насамперед звідти, де мало гримнутись тіло.

Та Заратустра не рушив з місця, і просто біля нього впало тіло, розбившись і понівечившись, але й далі зберігаючи життя. За хвилю розбитий прийшов до пам'яті й побачив Заратустру, що стояв біля нього навколішки.

– Що ти тут робиш? – промовив нарешті він. – Я давно знав, що чорт мене перечепить. Тепер він тягне мене до пекла. Хочеш стати йому на заваді?

– Заприсягаюся честю, друже, – відповів Заратустра, – немає нічого, про що ти кажеш, – ні чорта, ні пекла. Твоя душа помре ще скоріше, ніж тіло, – не бійся ж нічого!

Чоловік недовірливо глянув на Заратустру.

Коли ти кажеш правду, – озвався він, – то я, втрачаючи життя, нічого не втрачаю. Я не набагато кращий за тварину, яку штурханами й голодом навчили танцювати на линві.

– Не зовсім так, – промовив Заратустра. – Ти з небезпеки зробив собі ремесло, – а за це зневажати не можна. Тепер ти гинеш від свого ремесла, і за це я хочу поховати тебе своїми руками.

На ці слова вмирущий уже нічого не відповів, тільки поворухнув рукою, ніби хотів потиснути руку Заратустрі на знак подяки.

Тим часом звечоріло, базар поринув у темряву і люди порозходились, бо стомлюються навіть цікавість і страх. А Заратустра й далі сидів на землі біля мертвого, заглибившись у роздуми, забувши про час. Нарешті настала ніч, і холодний вітер повіяв на цього самотнього чоловіка. Тоді підвівся Заратустра й сказав до серця свого:

– Воістину, добрий вилов сьогодні у Заратустри! Не впіймав жодної людини, то впіймав хоч трупа.

Моторошне людське існування, та ще й позбавлене глузду: блазень може стати людині недолею.

Я хочу навчати людей сенсу буття. Той сенс – надлюдина – блискавка з темної хмари людства.

Та я їм і досі далекий, і мій розум не промовляє до їхнього розуму. Для людей я й досі чи то навіжений, чи то труп.

Темна ніч, темні шляхи в Заратустри. Ходімо, холодний і закляклий супутнику! Я понесу тебе туди, де поховаю своїми руками.

8

Сказавши так до серця свого, Заратустра завдав собі на спину трупа й вирушив у дорогу. Та не пройшов він і сотні кроків, як до нього хтось підкрався і зашепотів на вухо. О, та це ж не хто інший, як блазень із вежі!

– О Заратустро, – сказав він, – йди з цього міста геть! Надто багато людей тут тебе ненавидять. Ненавидять тебе добрі і праведні й називають своїм ворогом і ненависником; ненавидять тебе правовірні й кажуть, що ти небезпечний для громади. Твоє щастя, що вони посміялися з тебе: бо й справді, ти говориш, як блазень. Твоє щастя, що ти пристав до отого мертвого пса; цим приниженням сьогодні ти

врятував себе. Але йди з цього міста геть – або завтра я перестрибну через тебе, живий через мертвого.

Сказавши так, чоловік зник. А Заратустра попростував темними вуличками далі.

Біля міської брами трапилися йому гробарі. Вони присвітили смолоскипами до обличчя Заратустри, впізнали його й заходилися насміхатися з нього.

– О, Заратустра несе мертвого собаку! Це добре, що Заратустра став гробарем! Бо наші руки надто чисті для цього стерва. Чи не збирається Заратустра поцупити в чорта його поживу? Та бери вже! Смачно тобі повечеряти! Коли тільки чорт не кращий злодій, аніж Заратустра! Він ще поцупить і зжере їх обох!

Отак гробарі сміялись і перемовлялися між собою.

Заратустра не озвався до них жодним словом і пішов своєю дорогою. Дві години простував він через ліси та болота, раз у раз до нього долинало голодне вовче виття, і нарешті він і сам відчув голод. Отож зупинився біля самотньої хатини, в якій світилося.

– Голод напосідає на мене, мов розбійник,–сказав Заратустра. – Він напосідає на мене в лісах, у болотах, серед ночі.

Дивні примхи в мого голоду. Часто він з'являється аж після сніданку чи обіду, а сьогодні не давав про себе знати цілий день. Де ж він барився?

І з цими словами Заратустра постукав у двері хатини. Вийшов старий чоловік із каганцем у руках і спитав:

– Хто це прийшов до мене і потривожив мій поганий сон?

– Живий і мертвий, – відказав Заратустра.–Дайте мені поїсти й попити, бо вдень я забув про це. Хто нагодує голодного, той власну душу потішить, – так каже мудрість.

Старий пішов, але одразу ж повернувся і виніс Заратустрі хліба й вина.

– Недобрий цей край для зголоднілого, – сказав він. – Тому я й живу отут. До мене, самітника, приходять тварини і люди. Та поклич же й свого супутника поїсти й випити, він утомився більше, ніж ти.

Відповів Заратустра:

– Мертвий мій супутник, його я навряд чи вмовлю.

– Мене це не обходить, – сердито буркнув старий. – Хто стукає в мій дім, повинен брати те, що я даю. їжте й бувайте здорові!

Потім ішов Заратустра ще дві години, поклавшись на дорогу й на світло зірок, бо звик до нічних мандрівок і любив дивитися в обличчя всьому, що спить. А коли почало світати, опинився Заратустра в глухому лісі, і далі не було дороги. Тоді поклав він покійника в дупло у себе над головою – щоб до нього не дістались вовки, – а сам ліг під деревом на мох. І одразу ж заснув, зморений тілом, але незворушний душею.

9

Довго спав Заратустра, і не тільки ранкова зоря, а й полудневе сонце зазирнуло йому в обличчя. Та нарешті очі його розплющилися. Здивовано глянув Заратустра на ліс і на тишу, здивовано зазирнув у себе. Потім квапно підвівся, як мореплавець, що раптом побачив землю й зрадів, бо йому відкрилася ноча істина. І Заратустра так сказав до свого серця:

– Світло зійшло на мене – мені потрібні супутники. Не мертві супутники й трупи, яких я можу носити, куди мені заманеться, а живі.

Так, мені потрібні живі супутники, що підуть за мною своєю охотою – підуть туди, куди я схочу.

Світло зійшло на мене – не до людей промовлятиме Заратустра, а до супутників! Заратустра не повинен бути пастирем і собакою в отари!

Звабити багатьох з отари – ось для чого прийшов я. Гнів я викличу в людей і в отари, – грабіжником хоче бути Заратустра для пастирів.

Пастирі, кажу я, та вони називають себе добрими і праведними. Пастирі, кажу я, та вони називають себе правовірними.

Погляньте на цих добрих і праведних! Кого ненавидять вони найлютіше? Того, хто розбиває їхні скрижалі цінностей, руйнівника, злочинця, що власне є творцем.

Погляньте на прихильників усіх вір! Кого ненавидять вони найлютіше? Того, хто розбиває їхні скрижалі цінностей, руйнівника, злочинця, що власне є творцем.

Супутників шукає творець, а не покійників, і, звичайно, не отар і не вірних. Співтворців шукає творець, тих, що вписують нові цінності на нові скрижалі.

Супутників шукає творець і женців-побратимів, бо все в нього визріло для жнив. Та йому бракує сотні серпів – тому він зриває колосся і гнівається.

Супутників шукає творець і тих, що вміють гострити свої серпи. їх назвуть руйнівниками і ненависниками добра і зла. Та вони пожнивують і справлять свято.

Товаришів шукає Заратустра в твореннi, в жнивах, у святі. Що б він творив з отарами, пастирями і трупами?!

А ти, мій перший супутнику, зоставайся з миром!

Добре поховав я тебе в дуплі, добре сховав твій прах від вовків.

Та я розлучаюся з тобою, бо час настав. Від світанку до світанку осяяла мене нова істина.

Не пастирем я маю бути, не гробарем. Ніколи вже не заведу я мови з людьми, востаннє звертаюся до покійника.

Творцям, женцям і тим, що справляють свято, я хочу товаришити – веселку я хочу їм показати і сходинки всі до надлюдини.

Я заспіваю пісню свою самітникам і тим, хто усамітнився вдвох, і тому, в кого є вуха почути нечуване, я хочу обтяжити серце своїм щастям.

Я прагну до своєї мети, простую своєю ходою, через нерішучих і недбайливих я перескочу. Нехай моя хода буде їм відхідною!

10

Так сказав Заратустра до серця свого, як сонце підбилося вже до полудня; і здивовано він звів очі вгору – бо почув над собою різкий покрик птаха. О диво! В повітрі широкими колами кружляв орел, а з ним – змія, але не як здобич, а як подруга, бо обкрутилася кільцями навкруг його шиї.

– Ці двоє – мої! – сказав Заратустра і зрадів усім серцем.

– Найбільш горда істота під сонцем і найрозумніша істота під сонцем – вони здійнялися в небо, щоб побачити все, як є.

Вони хочуть довідатись, чи живий іще Заратустра. Воістину, чи живий іще я?

Серед людей на мене чигала ще більша небезпека, ніж серед звірів, небезпечними шляхами йде Заратустра. Нехай же ведуть мене мої звірі!

Промовивши так, пригадав Заратустра слова святого в лісі; зітхнув він і сказав до серця свого:

– Хотів би я стати мудрішим! Я взагалі хотів би стати таким мудрим, як моя змія!

Та прошу я неможливого, тож попрошу свою гордість завжди простувати в парі з моєю мудрістю!

І як мене покине колись моя мудрість, – ох, як любить вона відлітати! – то нехай тоді й гордість відлетить разом із глупотою!

Так почалася загибель Заратустри.

СЛОВА ЗАРАТУСТРИ ПРО ТРИ ПЕРЕТВОРЕННЯ ДУХУ

Назву я вам три перетворення духу: як дух стає верблюдом, левом верблюд і, нарешті, дитиною лев.

Багато важких тягарів випадає духові – міцному, витривалому духові, сповненому святобливості; важких, щонайважчих тягарів вимагає сила його.

"Що таке тягар?" – питає витривалий дух, уклякаючи, ніби верблюд, і хоче, щоб його добре нав'ючили.

"Який тягар найважчий, герої? – питає витривалий дух. – Я хочу взяти його на себе і порадіти своїй силі".

Чи не означає це ось чого: так принизитись, щоб уразити власну пиху. Виказати свою глупоту, щоб поглумитися з власної мудрості?

Чи це означає ось що: зректися своєї справи, коли вона святкує перемогу? Зійти на високі гори, щоб спокусити спокусника?

Чи це означає ось що: живитися жолудьми й травою пізнання та задля істини терпіти голод душевний?

Чи це означає ось що: бути хворим і відіслати розрадників, а подружитися з глухими, які ніколи не почують, чого ти хочеш?

Чи це означає ось що: увійти в брудну воду, якщо це вода істини, і не проганяти від себе холодних жаб і теплих ропух?

Чи це означає ось що: любити того, хто нас зневажає, і подати руку привидові, коли він хоче нас налякати?

Усі ці найважчі тягарі бере на себе витривалий дух; мов нав'ючений верблюд, що поспішає в пустелю, так поспішає і дух у свою пустелю.

Однак у найсамотнішій пустелі стається друге перетворення: дух обертається тут на лева, хоче здобути собі свободу й панувати у власній пустелі.

Свого останнього владаря шукає він тут – ворогом хоче стати йому і своєму останньому Богові, змагатися хоче з великим драконом за звитягу.

Хто ж цей великий дракон, якого дух більше не хоче визнавати владарем і Богом? "Ти повинен" – так звати великого дракона. Та левів дух мовить: "Я хочу".

"Ти повинен" лежить у духу на шляху та іскриться золотом, мов лускатий звір, і на кожній лусці виблискує золотом: "Ти повинен!"

Тисячолітні цінності виблискують на цих лусках, і наймогутніший з усіх драконів каже так: "Усі цінності всіх речей виблискують на мені.

Всі цінності вже створені, і кожна створена цінність – це я сам. Воістину, "Я хочу" не сміє більше існувати!" Так каже дракон.

Брати мої, навіщо потрібен у духові лев? Чого бракує запряженій, зреченій і святобливій тварині?

Творити нові цінності – це й левові ще не до снаги, але творити собі свободу для нового творення – на таке левова сила спроможна.

Аби здобути свободу, а також священне "ні" навіть перед обов'язком, – для цього, брати мої, потрібен лев.

Здобути собі право на нові цінності – то найстрашніший здобуток витривалого і святобливого духу. Воістину, це для нього – грабунок, учинок хижого звіра.

Як святиню, любив він колись "Ти повинен", а тепер, щоб грабунком здобути свободу від своєї любові, він навіть у цій святині має вбачати божевілля й сваволю: для такого грабунку потрібен лев.

Та скажіть, брати мої, хіба може дитина зробити те, що навіть левові не до снаги? Чому лев-грабіжник ще повинен стати дитиною?

Дитина – це невинність і забуття, новий початок, гра, колесо, що крутиться само собою, перший порух, свята згода з усім.

Так, брати мої, для гри творення потрібне святе слово згоди – своєї волі прагне тепер дух, свій світ здобуває собі забутий світом.

Я вам назвав три перетворення духу: як дух став верблюдом, левом верблюд і, нарешті, лев дитиною.

Так казав Заратустра. Того разу він був у місті, що звалось Ряба Корова.

ПРО КАФЕДРИ ЧЕСНОТ

Заратустрі похвалили одного мудреця, що вмів добре говорити про сон та чесноти; за це його вельми шанували й винагороджували, і всі юнаки сідали перед його кафедрою. До нього й подався Заратустра і разом з юнаками сів перед кафедрою. І так казав мудрець:

– Поважайте і шануйте сон! Це передусім! Обминайте тих, хто спить погано й уночі не склеплює очей!

Навіть злодій шанує сон: нечутно скрадається поночі. Та не шанує нічний сторож, носить свій ріжок без усякого сорому.

Спати – не проста штука: для цього потрібно цілий день не втрачати пильності.

Десять разів на тиждень ти мусиш перебороти сам себе: від цього ти втомишся і душа засне, наче від маку.

Десять істин ти мусиш відшукати за день – а то шукатимеш істини й уночі, і душа твоя залишиться голодна.

Десять разів на день ти мусиш сміятись і бути веселий, а то вночі тебе непокоїтиме шлунок, цей батько журби.

Про це мало знають, та щоб добре спати, слід мати всі чесноти. Чи зважуся я кривосвідчити? Чи зважуся на перелюб?

Чи дозволю собі жадати служниці свого ближнього? Все це завадило б доброму сну.

І навіть маючи всі чесноти, слід тямити ще одне: вчасно відсилати до сну навіть чесноти.

Щоб ці милі жіночки не сварилися між собою! І через тебе також, нещасний!

Мир із Богом і сусідом – цього вимагає добрий сон. А ще живи в мирі з сусідським чортом! А то прийде вночі до тебе.

Шануй владу й виказуй покору, якщо навіть та влада крива! Цього вимагає добрий сон. Хіба я винен, що влада полюбляє криві стежки?

Як на мене, той найкращий пастир, хто жене свою вівцю на найзеленішу луку, – це сприяє доброму сну.

Не хочу я собі ні глибокої шани, ні великих скарбів – від цього буває запалення селезінки. Одначе погано спиться без доброго імені і хоч малого скарбу.

Невеличке товариство миліше мені, ніж лихе,–аби тільки вчасно приходили й відходили. Це сприяє доброму сну.

Вельми до вподоби мені й убогі духом – вони навіюють сон. Вони блаженні, надто як їм віддають належне.

Так минає день у чеснотливого. Та коли настає ніч, я, звичайно, не важуся кликати сон! Не хоче він, щоб його кликали, – його, володаря чеснот!

Ні, я пригадую, що робив і про що думав удень. Ремиґаючи все, як корова, я питаю себе терпляче: де ж, власне, десять моїх переборень?

І де мої десять примирень, і десять істин, і десять веселощів, що ними серце моє себе тішило?

Коли я отак розважливо всі сорок думок своїх зважую, враз нападає на мене сон – непрошений владар чеснот.

Сон налягає мені на очі – і повіки важчають. Сон торкається моїх уст – і вони залишаються розтулені.

Воістину тихо він підступає до мене, наймиліший із злодіїв, і викрадає мої думки – і стою я тоді дурний, мов ця кафедра.

Та недовго стою я тоді – вже лягаю.

Заратустра слухав того мудреця і сміявся в душі. І сказав він до серця свого:

– Дурнем здається мені цей мудрець із його сорока думками. Та я вірю, що він розуміється добре на сні.

Щасливий і той, хто живе поблизу цього мудреця! Адже він навіює такий сон, що й крізь грубу стіну пройде.

Чари живуть навіть у цій його кафедрі. І не марно сиділи юнаки перед проповідником чеснот.

Мудрість його закликає: щоб мати глибокий сон, не втрачайте пильності. Воістину, якби життя не мало сенсу, й мені довелося вибирати безглуздя, то, ніж таку мудрість, я би вибрав безглуздя.

Тепер мені ясно, чого передусім шукали люди, шукаючи колись учителів чеснот. Міцного сну шукали вони й макоцвітної доброчесності!

Для всіх славетних мудреців за кафедрами чеснот мудрість була сном без сновидінь: іншого сенсу життя вони не відали.

Ще й сьогодні не бракує таких, як отой проповідник чеснот, і не всі вони такі щирі – та час їхній минув. І не довго їм ще стояти – вже лягають.

Блаженні снолюби, бо скоро вони поринуть у сон.

Так казав Заратустра.

ПРО ЗБОЧЕНИХ У ПОТОЙБІЧНІСТЬ

Колись і Заратустра сягнув бентежною думкою по той бік людини – як і кожен, хто вірить у потойбічний світ. Творінням Бога стражденного і замученого видався мені тоді той світ.

Сновидінням видався мені тоді той світ і поетичним творінням Бога – барвистим серпанком перед очима невдоволеного Всевишнього.

Добро і зло, радість і страждання, я і ти – все видалося мені барвистим серпанком перед очима творця. Погляд свій від себе відвернути схотів творець – і тоді сотворив він світ.

П'янка це радість для страдника – відвернути погляд від своїх страждань і забутися. Як п'янку радість і самозабуття я сприймав колись світ.

Світ, відвіку недосконалий, і недосконале відображення одвічних його суперечностей, п'янка радість його недосконалого творця, – таким сприймав я колись світ.

Отак і я сягнув колись бентежною думкою по той бік людини, як і кожен збочений у потойбічність. Та чи справді по той бік людини?

Ох, брати мої, Бог, якого я сотворив, був людським витвором і людським глупством, як і всі боги!

Людиною він був, до того ж злиденною часткою людини й мого "я": з мого власного попелу й жару постав цей привид. Воістину, не з того світу прийшов він до мене!

Що ж сталося, брати мої? Я переборов себе, стражденного, відніс власний попіл на гору, знайшов у собі яскравіше полум'я. І погляньте! Привид відсахнувся від мене!

Тепер вірити в такі привиди було б для мене, що вже одужав, стражданням і мукою, – тепер це було б для мене стражданням і приниженням. Так я кажу тим, хто збочений у потойбічність.

Страждання і недолугість, а також оте безумно коротке щастя, якого зазнає лише найстражденніший, ось що сотворило всі потойбічні світи.

Втома, що хоче одним стрибком – стрибком у смерть – осягнути все, жалюгідна невідома втома, якій навіть несила хотіти, – ось що породжує богів та потойбічні світи.

Вірте мені, брати мої! Тіло, яке зневірилося в тілі, – ось що обмацувало пальцями ошуканого духу останні мури.

Вірте мені, брати мої! Тіло, яке зневірилось у світові, – ось що чуло, як черево мовить буття.

І тоді воно захотіло головою – й не лише головою – пробитися крізь останні мури, добутися "того світу".

Але "той світ" добре схований від людини – безлюдний, нелюдський світ, небесне ніщо; буття не черево мовить людині, – інакше й саме було б людиною.

Воістину, важко довести будь-яке буття, важко змусити його промовляти. Скажіть мені, брати мої, хіба не найпереконливіше доведені найдивовижніші речі?

Так, це Я, і суперечність та складність цього Я промовляють якнайщиріше про своє буття – це творче, вимогливе, поцінувальне Я, що є мірою і цінністю речей.

І це якнайщиріше буття, це Я промовляє про тіло й прагне тіла, навіть коли говорить натхненно, і мріє, і б'ється потрощеними крильми.

Все щиріше воно, це Я, навчається промовляти, – і що більше навчається, то більше знаходить слів і шаноби для тіла і світу.

Нових гордощів навчило мене моє Я, і тим гордощам я навчаю людей: не ховати більше голови у пісок небесних речей, а тримати її прямо: адже це земна голова, що створює сенс світу!

Нового жадання навчаю я людей – жадання ступити на шлях, якого сліпо трималася людина, хвалити його і не збочувати, як то роблять хворі та вмирущі!

Хворі та вмирущі, ті, що зневажали тіло і світ і винайшли небо та спасенні краплини крові, – але навіть ці солодкі й страшні отрути вони брали в тіла і світу!

Вони прагли втікати від злиднів, а зірки були для них задалеко. Тоді зітхали вони: "О, якби ж існували-таки путі небесні, щоб прослизнути в інше буття і щастя!" І придумали свої хитрощі та кривавий трунок!

Вони, ті невдячні, мріяли зректися своїх тіл і світу. Та кому завдячують вони судоми й блаженство свого зречення? Своєму тілові й світу.

Поблажливий Заратустра до хворих. Воістину, не гнівається він на їхні втіхи всілякі й на їхню невдячність. Хай же вони одужають і стануть тими, що все переборюють, хай створять собі досконаліше тіло!

Не гнівається Заратустра й на того, хто одужує, коли той ніжно спогадує давню оману й опівночі скрадається до могили свого Бога; але в його сльозах я ще й далі бачу хворобу і хворе тіло.

Завжди багато хворого люду було серед тих, що творять оману та умлівають за Богом своїм, люто ненавидять вони того, хто пізнає, і ту наймолодшу з чеснот, яка називається щирістю.

Погляди їхні звернені завжди назад, у темні часи – тоді, звісно, омана і віра були зовсім інші; несамовитість розуму була богоподібністю, а сумнів – гріхом.

Надто добре я знаю тих богоподібних – вони хочуть, щоб у них вірували, а сумнів щоб вважався гріхом. Надто добре я знаю також, у що вони самі вірують найбільше.

Воістину, не в потойбічні світи і не в спасенні краплини крові, а в плоть найбільше вони вірують, і їхня власна плоть – для них річ у собі.

Плоть для них – річ хвороблива, і вони залюбки вилізли б із шкури. Тим-то вони прислухаються до проповідників смерті й самі проповідують потойбічні світи.

Краще слухайтесь, брати мої, голосу здорової плоті – цей голос щиріший і чистіший.

Щиріше й чистіше промовляє здорова плоть, довершена й нескута; і каже вона про сенс світу.

Так казав Заратустра.

ПРО ТИХ, ХТО ЗНЕВАЖАЄ ПЛОТЬ

До тих, хто зневажає плоть, хочу я мовити слово своє. Не переучуватись і переучувати повинні вони, а лише розпрощатись із власною плоттю – отож заніміти.

"Я плоть і душа", – так каже дитина. І чом би не брати прикладу з дітей?

Та пробуджений, навчений мовить:

– Я тільки плоть і ніщо інше, а душа – просто слово для означення чогось у плоті.

Плоть – це великий розум, множинність з однією суттю, війна і мир, отара і пастир.

Твій невеличкий розум – теж знаряддя твоєї плоті, брате мій; це невеличке знаряддя, цю іграшку свого великого розуму ти називаєш "духом".

"Я", – кажеш ти і дуже пишаєшся цим словом. Та ще більше за нього те, у що ти не хочеш вірити, – твоя плоть з її великим розумом; вона не каже "я", а творить його.

Те, що відчуває свідомість, і те, що пізнає дух, ніколи не буває завершеним. Та свідомість і дух хотіли б тебе переконати, що вони завершують усе, такі вони пихаті.

Свідомість та розум – тільки знаряддя та іграшки, за ними стоїть ще власна суть. Суть шукає й очима свідомості, прислухається й вухами духу.

Суть завжди прислухається і шукає – порівнює, підкорює, завойовує, руйнує. Власна суть владарює і є володарем навіть над "я".

За твоїми думками і відчуттями, брате мій, стоїть могутній повелитель, незнаний мудрець – його звати "твоя власна суть". У твоїй плоті живе вона, вона і є твоя плоть.

Розуму більше у твоїй плоті, ніж у твоїй вищій мудрості. І хто знає, нащо твоїй плоті ота вища мудрість?

Твоя суть сміється з твого "я" та з його гордих вихваток. "Що мені ті вихватки й злети думки? – каже вона про себе. – Це – шлях манівцями до моєї мети. Я – це повід для "я", я надихаю його ідеями".

Власна суть промовляє до "я": "Тут відчуй біль!" І ось "я" страждає і думає, як перестати страждати, – і власне для цього воно й повинно думати.

Власна суть промовляє до "я": "Тут відчуй радість!" І ось "я" радіє і думає, як би радіти іще частіше, – і власне для цього воно й повинно думати.

До тих, хто зневажає плоть, хочу я мовити слово. Те, що вони зневажають, – предмет їхньої уваги. То що ж створило увагу й зневагу, цінність і жадання?

Творча власна суть створила собі увагу й зневагу, створила радість і горе. Творча плоть створила собі дух, як опору свого жадання.

Навіть у глупоті й зневазі ви, зневажники плоті, служите своїй власній суті. Кажу вам: ваша власна суть прагне смерті й відвертається від життя.

Та вже не в змозі вона робити того, до чого найбільше прагне: творити вище за себе. Цього їй кортить понад усе, в цьому ввесь її запал.

Але вона вже спізнилася – і ось, зневажники плоті, ваша власна суть прагне загибелі.

Загибелі прагне ваша власна суть, і тому ви почали зневажати плоть! Бо неспроможні вже творити вище за себе.

І тому ви гніваєтесь на життя і на світ. Неусвідомлена заздрість проглядає у зизому погляді вашої зневаги.

Вашим, зневажники плоті, шляхом я не піду! Ви для мене – не міст до надлюдини.

Так казав Заратустра.

ПРО РАДОСТІ Й ПРИСТРАСТІ

Брате мій, якщо в тебе є чеснота, і ця чеснота твоя, то ти вже ні з ким її не ділиш.

Звичайно, ти хочеш називати її на ім'я і голубити: тобі кортить посмикати її за вушко й трошки потішитись нею.

Та поглянь! Ось ти сказав про неї людям – і разом із своєю чеснотою влився до людської отари!

Краще б уже ти сказав: немає ні назви, ні імені тому, що дарує душі моїй муку і насолоду й до того ж є моїм внутрішнім голодом.

Хай чеснота твоя буде надто висока, щоб комусь називати її; а якщо ти вже мусиш розповісти, то не соромся затинатись.

Отож затинайся: "Це – моє добро, його я люблю, воно мені цілком до вподоби, я прагну тільки цього добра.

Я прагну цього добра, не вважаючи його Господнім законом, ні людським приписом чи потребою: воно мені не дороговказ у понадземний світ і до раю.

Лише земну чесноту люблю я – мало в ній мудрості, а найменше розуму вселюдського.

Але ця пташка звила собі в мене гніздо – тому я люблю її і пригортаю до серця; тепер вона в мене висиджує свої золоті яєчка".

Так ти повинен затинатись і хвалити свою чесноту.

Колись ти мав пристрасті й називав їх лихими. Але тепер маєш тільки чесноти – вони виросли з твоїх пристрастей.

Ти запалив ті пристрасті своєю найвищою метою – і ось вони стали твоїми чеснотами й уподобаннями.

А якби ти був з роду тих, що нестримні в люті, чи хтиві, чи фанатичні, чи мстиві, то:

зрештою всі твої пристрасті обернулися б на чесноти, а всі твої дияволи – на ангелів.

Колись мав ти диких собак у своїм підземеллі, та, кінець кінцем, перетворились вони у пташок і милих щебетух.

З отрут ти приготував собі бальзам, доїв корову скорботи, – а тепер п'єш солодке молоко з її вимені.

Й ніколи вже ніяке зло не зросте в тобі, хіба лише зло з боротьби твоїх чеснот.

Брате мій, якщо тобі пощастило, то маєш ти тільки одну чесноту й не більше – так легше йти через міст.

Прекрасно мати багато чеснот, та це – важка доля; не один ішов у пустелю і вбивав себе, бо змучився бути битвою і бойовищем чеснот.

Брате мій, чи війна і битва – це зло? Та поміж твоїх чеснот необхідні і зло, і заздрість, і недовіра, і наклеп.

Поглянь, як кожна із твоїх чеснот до найвищого прагне: для себе вона хоче всього твого духу, щоб він був Ті герольдом, вона хоче всієї твоєї снаги у гніві, ненависті й любові.

Ревнива кожна чеснота до іншої, а ревнощі – річ жахлива. Навіть чесноти можуть загинути через ревнощі.

Кого огортає полум'я ревнощів, той, немов скорпіон, зрештою повертає отруйне жало проти самого себе.

Ох, брате мій, невже ти ніколи ще не бачив, як чеснота зводить сама на себе наклеп і сама себе убиває?

Людина – це те, що слід перебороти, – і тому ти повинен любити свої чесноти – бо від них ти загинеш.

Так казав Заратустра.

ПРО БЛІДОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Ви, судді й жерці, не хочете вбивати, поки тварина схилить голову? Погляньте, блідий злочинець схилив голову, з його очей визирає велика зневага.

"Моє "я" – це те, що слід перебороти; моє "я" – це велика зневага до людини", – так промовляють його очі.

Те, що він засудив себе, було його найвищим досягненням: не дайте піднесеному знов повернутися до ницості!

Нема спасіння для того, хто так страждає через себе самого, – хіба лише нагла смерть.

Ваш смертний вирок, о судді, має бути співчуттям, а не помстою. І коли ви вбиваєте, то пильнуйте, щоб самі виправдовували життя.

Не досить помиритися з тим, кого ви вбиваєте. Ваша скруха нехай стане любов'ю до надлюдини – так ви ще виправдаєте своє життя!

"Ворог", – повинні казати ви, а не: "Зловмисник". "Хворий", – повинні казати ви, а не: "Мерзотник". "Дурень", – повинні казати ви, а не: "Грішник".

І ти, судде червоний, якби ти промовив усе, що зробив уже в помислах, то всяк закричав би: "Геть цю мерзоту, цього отруйного хробака!"

Та помисли – одне, вчинок – друге, а образ учинку – третє. Колесо причинності між ними не обертається.

Образ примусив збліднути цю бліду людину. Вона була на висоті свого вчинку, коли його чинила, а вчинивши, не стерпіла його образу.

Вона завжди вважала себе виконавцем одного вчинку. Божевіллям я це називаю – виняток обернувся суттю.

Пташиний ключ заворожує курку; дурниця, скоєна людиною, заворожує її вбогий розум; божевіллям після вчинку я таке називаю.

О судді, слухайте! Є ще одне божевілля – буває воно перед учинком. О, як на мене, ви заглянули в цю душу не досить глибоко!

Червоний суддя каже так: "Чому цей злочинець убив? Він хотів пограбувати". Та я вам кажу: його душа хотіла не грабунку, а крові: він прагнув щастя ножа!

Одначе його вбогий розум не втямив цього божевілля й умовив його. "Що важить кров! – казав він. – Хіба ти не хочеш заразом бодай пограбувати? Або помститися?"

І він послухався свого вбогого розуму; свинцем налягла його мова на злочинця, і він, убиваючи, пограбував. Він і не думав соромитися свого божевілля.

І знов налягає свинець на нього – свинець провини, і знов його вбогий розум украй застиглий, скований і важкий.

Якби він міг лише головою струснути, то тягар упав би додолу; але хто струсне цією головою?

Що таке ця людина? Купа хвороб, які крізь дух виповзають у світ, – тут вони хочуть підстерегти свою здобич.

Що таке ця людина? Клубок диких змій, які рідко коли бувають спокійні одна біля одної, – вони розповзаються по світу в пошуках здобичі.

Погляньте на це вбоге тіло! Як страждало воно і до чого прагло – ось чого намагалася збагнути ця бідна душа; вона пояснювала все радістю вбивства і жадобою щастя ножа.

Хто тепер захворіє, того посідає те зло, яке тепер стало злом; він хоче завдати болю тому, хто болю йому завдає. Та були інші часи, було інше добро і зло.

Колись злом були сумніви й жадання дійти власної суті. Тоді хворий ставав єретиком і чаклуном: як єретик і чаклун, страждав він і хотів завдати страждань іншим.

Але таке не для наших вух: це зашкодило б нашим чеснотам, – кажете ви мені. Та що мені до ваших добрих чеснот!

Багато чого у ваших добрих чеснотах викликає в мені огиду, і, воістину, не зло їхнє. Я б хотів, щоб на них найшло божевілля, від якого вони загинули б, як цей блідий злочинець!

Воістину, я б хотів, щоб божевілля їхнє називалося істиною, чи вірністю, чи справедливістю; та мають вони і свою чесноту: люблять довго жити, та ще й у жалюгідному самовдоволенні.

Я – поруччя над потоком: хапайтеся за мене, хто може за мене вхопитися! Та я не милиця для вас.

Так казав Заратустра.

ПРО ЧИТАННЯ І ПИСАННЯ

З усього написаного я люблю тільки те, що пишуть своєю кров'ю. Пиши кров'ю, і ти дізнаєшся, що кров – це дух.

Нелегко збагнути чужу кров – ненавиджу я читача знічев'я.

Хто знає читача, той для читача вже нічого не робить. Ще одне століття читачів – і дух сам засмердиться.

Те, що кожен має право навчитися читати, надовго псує не лише письмо, а й думку.

Колись дух був Богом, потім він став людиною, а тепер стає взагалі потолоччю.

Хто пише кров'ю і закликами, той хоче, щоб його не читали, а завчали напам'ять.

У горах найкоротший шлях – від вершини до вершини, але для цього треба мати довгі ноги. Заклики повинні бути вершинами, а ті, до кого звернена мова, – великими й високими.

Повітря розріджене й чисте, небезпека – поруч, а дух сповнений радісної злості – як це добре пасує одне до одного.

Я хочу, щоб довкола мене були кобольди, бо я мужній. Мужність відганяє привидів і створює сама для себе кобольдів – мужність хоче сміятися.

Я вже не відчуваю себе з вами: та хмара, що бачу я під собою, той морок і тягар, що з них я сміюся, – це і є ваша грозова хмара.

Коли вам хочеться піднестись, ви зводите очі вгору. А я опускаю очі додолу, бо вже піднісся.

Хто з-поміж вас може сміятись і водночас бути піднесеним?

Хто сходить на найвищі вершини, той сміється з усіх трагедій на сцені і в житті.

Мужніми, безтурботними, насмішкуватими, дужими – такими нас хоче бачити мужність: вона ж бо – жінка і любить завжди тільки войовника.

Ви мені кажете: "Важко нести життя". Та нащо б вам здалася ваша гордість уранці й ваша покірність увечері?

Життя нести важко, але не прикидайтесь такими розніженими! Всі ми прекрасні в'ючні осли та ослиці.

Що у нас спільного з трояндовим пуп'янком, який тремтить, бо на тілі у нього краплина роси?

Це правда, ми любимо життя, та не тому, що ми звикли жити, а тому, що звикли любити.

В любові завжди є трохи божевілля. Проте і в божевіллі завжди є трохи розуму.

І мені, прихильному до життя, здається, що метелики, мильні бульбашки й ті з-поміж людей, хто схожий на них, найбільше знають про щастя.

Коли Заратустра бачить, як пурхають ці легенькі, вишукані, дурненькі, жваві й дрібні душі, у нього навертаються сльози і йому хочеться співати.

Я повірив би в Бога, що вміє танцювати.

А коли я побачив свого демона, то збагнув, що він серйозний, ґрунтовний, глибокий, урочистий; це був дух тяжкості – завдяки йому все падає вниз.

Убивають не гнівом, а сміхом. Вставаймо, нумо вбивати дух тяжкості!

Я навчився ходити – відтоді я пускаюся бігати. Я навчився літати – відтоді мене вже не треба спершу штовхнути, щоб я зрушив із місця.

Тепер я легкий, тепер я літаю, тепер я бачу себе під собою, тепер я танцюю, немов у мені сидить якийсь Бог.

Так казав Заратустра.

ПРО ДЕРЕВО НА ГОРІ

Заратустрі упало в око, що один юнак уникає його. Якось увечері йшов Заратустра самотою в горах довкола міста, що звалось Рябою Коровою, і глип – зустрів того юнака. Він сидів під деревом і втомленим поглядом дивився на долину. Заратустра доторкнувся до дерева, під яким сидів юнак, і сказав так:

– Якби я схотів потрусити руками це дерево, то не зміг би.

Та вітер, невидимий нам, шарпає і гне його куди схоче. Найгірше нас гнуть і шарпають невидимі руки.

Підвівся юнак ошелешений і сказав:

– Я чую тут Заратустру, а щойно думав про нього.

Відповів Заратустра:

– Тоді чого ж ти злякався? З людиною буває те саме, що й з деревом.

Що більше прагне вона вгору, до світла, то дужче тягнуться її корені вниз, у землю, в морок, углибину – до зла.

– Так, до зла! – вигукнув юнак. – Як могло статися, що ти розкрив мою душу?

Усміхнувся Заратустра і мовив:

– Багато душ зовсім не можна розкрити, хіба що спершу вигадати їх.

– Так, до зла! – ще раз вигукнув юнак. – Правду сказав ти, Заратустро. Я вже й сам собі не вірю відколи став прагнути вгору, і ніхто вже мені не вірить. Чому це буває?

Я надто швидко міняюся: моє сьогодні заперечує моє вчора. Ступаючи вгору, я часто перестрибую через сходинку, – і цього не дарує мені жодна сходинка.

А коли я вже вгорі, то помічаю, що зовсім самотній. Ніхто не заговорить до мене, холод самоти примушує мене тремтіти. Що ж мене вабить там, угорі?

Зневага моя і бажання моє ростуть одночасно; що вище я підіймаюся, то більше зневажаю того, хто підіймається. Що його вабить там, угорі?

Як соромлюся я свого сходження і спотикання! Як я глузую із свого сопіння! Як ненавиджу того, хто літає! Як я стомився вгорі!

І юнак замовк. А Заратустра поглянув на дерево, під яким вони стояли, і промовив так:

Це дерево росте самотою тут, на горі, піднеслося воно високо над людиною й звіром.

І якби воно захотіло сказати щось, то не мало б нікого, хто б його зрозумів, – так високо виросло дерево.

І ось чекає воно й чекає. Але на що чекає це дерево? Надто близько стоїть воно до гніздища хмар, – може, чекає на першу блискавку?

Коли Заратустра сказав це, юнак замахав руками і вигукнув:

– Так, Заратустро, істину мовиш! Прагнучи вгору, я прагнув свого загину, і ти – та блискавка, на яку я чекав! Бачиш, чим я став, відколи ти з'явився до нас? Заздрість до тебе згубила мене!

Так промовляв юнак і плакав гірко. А Заратустра обняв його й повів із собою.

Згодом, як пройшли вони трохи вдвох, Заратустра почав говорити так:

– Крається серце моє. Більше, ніж слова твої, каже мені твій погляд про твою небезпеку.

Ти ще не вільний, ти ще шукаєш свободу. І пошуки ці позбавили тебе сну і спокою.

Ти прагнеш до вільних висот, за зорями спрагла твоя душа. Але й гірші твої поривання також прагнуть свободи..

Твої дикі собаки хочуть на волю; коли твій дух жадає відчинити усі темниці, собаки на радощах гавкають у своїм підземеллі.

Як на мене, то ти ще в'язень, що придумав собі свободу; ох, мудра стає душа у в'язнів таких, але заразом і лукава, недобра.

Очиститись мусить іще визволитель духу. Багато ще в ньому лишилося від в'язниці і бруду: зір його ще просвітліти має.

Так, я знаю твою небезпеку. Та заклинаю тебе своїми любов'ю й надією: не зрікайся своєї любові й надії!

Ти відчуєш іще себе шляхетним, однак шляхетними відчувають себе й інші, ті, хто тебе недолюблює й дивиться вслід тобі злими очима. Знай, що шляхетний усім стоїть на заваді.

І добрим шляхетний стоїть на заваді: навіть коли вони і його називають добрим, то цим хочуть усунути його зі шляху.

Шляхетний хоче творити нове і нову чесноту. Добрий хоче старого і щоб старе залишалось.

Але для шляхетного небезпека не в тому, що він стане добрим, а в тому, що він стане зухвальцем, насмішником і руйнівником.

Ох, знав я шляхетних, що втратили свою найвищу надію. І ось вони зводять наклепи на всі високі надії.

Тепер вони зухвало тішаться минущими утіхами і кожен день не має для них ніякої мети.

"Дух – це теж хіть", – так казали вони. І тоді зламалися крила у їхнього духу – і тепер він плазує й запаскуджує все, що сам же й гризе.

Колись вони думали стати героями – тепер вони ласолюбці. Герої для них – жах і журба!

Та закликаю тебе своєю любов'ю й надією: не викидай із душі своєї героя! Свято бережи свою найвищу надію!

Так казав Заратустра.

ПРО ТИХ, ХТО ПРОПОВІДУЄ СМЕРТЬ

Є ті, хто проповідує смерть, а на світі багато таких, кому слід проповідувати огиду до життя.

Чимало на світі зайвих, тих, яких понад міру зіпсувало життя. Якби можна було "вічним життям" зманити їх із цього життя!

"Жовті" або "чорні" – так називають тих, хто проповідує смерть. Та хочу я показати їх вам іще в інших барвах.

Ось ті жахливі, що носять у собі хижого звіра й не мають іншого вибору, крім насолод або самознищення. Та й насолоди їхні – теж самознищення.

Ці жахливі ще не стали навіть людьми, – нехай же проповідують огиду до життя й гинуть самі!

Ось вони, сухотні душею, – ледь з'явившись на світ, починають уже вмирати і прагнуть навчитися втоми і зречення.

Воліли б вони бути мертвими, і їхню волю ми повинні схвалити! Остерігаймося ж воскресити оцих мерців і пошкодити ці живі труни!

Як побачать вони недужого, чи старого, а чи покійника, то скажуть одразу: "Життя заперечене!"

Але насправді заперечені тільки вони самі й їхні очі, що бачать лише один бік існування.

Загорнувшись у безпросвітню тугу й пильнуючи лише всяких притичин, що приносять смерть, – так чекають вони, зціпивши зуби.

Або взяти таке: вони хапають солодощі й притім насміхаються із власної дитинності – вчепилися за соломинку життя й насміхаються, що таки не випускають її.

Мудрість їхня проголошує: "Дурень той, хто залишається жити, і ми такі самі дурні! Це і є найдурніше в житті!"

"Життя – це тільки страждання", – так кажуть інші й не брешуть. То подбайте ж, щоб вас не стало! Подбайте ж, аби скінчилось життя, що є тільки стражданням!

І нехай ось чого вчить ваша чеснота: ти повинен сам себе вбити! Ти повинен сам себе вкрасти!

"Пристрасть – це гріх, – кажуть ті, що проповідують смерть. – Дайте нам відступитись і не народжувати дітей!"

"Важко народжувати дітей, – кажуть другі. – Та й нащо їх народжувати? Народжують тільки нещасні!" Ці теж проповідують смерть.

"Треба мати співчуття, – кажуть треті. – Забирайте все, що маю! Забирайте мене самого! Тим менше мене триматиме життя!"

Якби вони мали співчутливу натуру, то своєму ближньому відбили б охоту жити. Бути злими – ось що було б їхньою справжньою добротою.

Та вони прагнуть звільнитися від життя – що їм до того, що своїми ланцюгами й дарами вони ще міцніше сковують інших!

І навіть ви, для кого життя – тяжка праця й неспокій, – хіба ви не досить життям стомились? Хіба ви не визріли вже для того, щоб проповідувати смерть?

А вам, любителі праці тяжкої й усього швидкого, нового і невідомого, доводиться кепсько, ваша сумлінність – це втеча й бажання забутися.

Якби ви в життя більше вірили, то менше б зупинялися на митях. Та для чекання у вас снаги не стає, – і навіть для того, щоб ледарювати!

Всюди лунає голос тих, хто проповідує смерть, – і світ повниться тими, кому слід проповідувати смерть.

Або "вічне життя" – мені байдуже, аби лиш вони відбули туди якнайшвидше!

Так казав Заратустра.

ПРО ВІЙНУ І ВОЇНІВ

Ми пощади не чекаємо ні від ворогів наших найкращих, ані від тих, кого ми всією душею любимо. Тож дозвольте сказати вам правду!

Брати мої у війні! Я люблю вас усією душею; я був і є вам рівня. А крім того, я ваш найкращий ворог. Тож дозвольте сказати вам правду!

Я знаю про ненависть і заздрощі у ваших серцях. Щоб позбутися ненависті й заздрощів, вам бракує величі. Тож будьте доволі великі, щоб не соромитися самих себе.

А якщо ви не можете стати подвижниками пізнання, то будьте принаймні його вояками. Бо вони – супутники і попередники цього подвижництва.

Я бачу багато солдатів – хотілося б мені бачити багато воїнів! В однострої одноманітно вони одягнені – хай же не буде одноманітне те, що вони під одностроями ховають!

Будьте тими, чий погляд завжди шукає ворога – свого ворога. А в декого з вас проглядає ненависть із першого погляду.

Свого ворога шукайте, свою війну ведіть, війну за свої думки! І якщо ваша думка не вистоїть, то й тоді ваша чесність повинна святкувати перемогу!

Любіть мир, як те, що породжує нові війни. А короткий мир ще більше, ніж тривалий.

Я закликаю вас не до праці, а до боротьби. Я закликаю вас не до миру, а до перемоги. Хай вашою працею буде борня, а мир – вашою перемогою!

Можна мовчати й сидіти тихо лише тоді, коли є стріли і лук, – інакше панують балачки і чвари. Хай буде ваш мир перемогою!

Ви кажете, що добра справа навіть війну освячує? А я вам кажу: то добра війна, коли вона будь-яку справу освячує.

Війна і мужність звершили більше великих справ, аніж любов до ближнього. Не співчуття ваше, а ваша хоробрість рятувала досі знедолених.

"Що добре?" – питаєте ви. – Добре бути хоробрим. Нехай малі дівчатка кажуть: "Добре те, що миле і водночас зворушливе".

Вас називають безсердечними – та серце у вас справжнє, і я люблю вашу сором'язливу сердечність. Ви соромитесь надміру своїх почуттів, інші соромляться їхніх недомірків.

Ви потворні? Що ж, брати мої! Закутайтесь у велич, цю мантію потворного!

Коли ваша душа стає великою, вона робиться зухвалою, а у вашій величі – злість. Я вас знаю.

Прийшовши до злості, зустрічаються зухвалий і недолугий. Та вони не розуміють один одного. Я вас знаю.

Вороги ваші мають бути гідні ненависті, а не самої зневаги. Своїм ворогом ви повинні пишатися – тоді успіхи вашого ворога будуть і вашими успіхами.

Непослух – це доблесть раба. Вашою доблестю хай буде послух! Навіть ваші веління нехай будуть послухом!

Доброму воїнові "ти повинен" звучить приємніше, ніж "я хочу". І все, що ви любите, ви повинні спершу повеліти собі.

Ваша любов до життя хай буде любов'ю до вашої найвищої надії – а цією найвищою надією хай буде найвища думка життя!

Але вашу найвищу думку нехай звелю вам я – і вона прозвучить: людина – це те, що слід подолати!

Отже, живіть своїм життям послуху і війни! Яка користь у довгому житті! Який воїн схоче, щоб його пощадили!

Я не щаджу вас, я люблю вас всією душею, брати мої у війні!

Так казав Заратустра.

ПРО НОВИХ ІДОЛІВ

Десь іще є народи й отари, та не у нас, брати мої, – в нас держава.

Держава? Що це таке? Ну гаразд! Наставляйте ж вуха, бо тепер я скажу вам своє слово про смерть народів.

Державою називають найхолоднішу з усіх холодних потвор. Холодно бреше вона, і ця брехня виповзає з вуст її:

– Я, держава, і є народ.

Брехня це! Творці, ось хто сотворив народи і наділив їх вірою і любов'ю: так вони життю слугували.

То руйнівники багатьом наставляють пастки, називаючи їх державою, – вони почепили на людей меча і накинули їм сотні бажань.

Де ще існує народ, там він не розуміє держави і ненавидить її як лихе око і зневагу прав та звичаїв.

Ось вам моє знамення: кожен народ говорить своєю мовою про добро і зло – мови цієї сусід не тямить. Він мову свою знаходить у звичаях і правах.

Одначе держава бреше всіма мовами про добро і зло – і що не слово, то брехня, і що не майно, то крадене.

Все в ній – обман, краденими зубами кусає вона, ця єхидна. Навіть нутро її – це обман.

Словоблудство в добрі і злі – ось вам знамення, що таке держава. Воістину, в цьому знаменні – жадання смерті! Воістину, воно підморгує тим, хто проповідує смерть!

Забагато люду народжується – для зайвих придумана держава!

Дивіться, як вона вабить до себе оту зайвину! Як вона її душить, жує і ремиґає!

"Немає на світі нічого за мене більшого – я перст вказівний Господній", – гарчить потвора. І не лише довговухі та короткозорі стають навколішки!

О, навіть вам, душі високі, вона нашіптує свої похмурі брехні! О, вона вгадує щедрі серця, що охоче марнують себе!

Так, навіть вас, переможці старого Бога, держава розгадує! Стомились ви у борні, і ось ваша втома служить новому ідолові!

Героями і праведниками хотів би себе оточити новий ідол! Охоче ніжиться він у сонячному сяйві сумління – холодна потвора!

Все ладен він дати вам, новий ідол, якщо ви прийдете до нього з поклоном; так він купує собі блиск ваших чеснот і погляд ваших гордих очей.

Ваблячи вас, він забирає собі оту зайвину! І для того вигадав те пекельне поріддя, коня смерті, що брязкає збруєю божественної шани!

Так було вигадано смерть для багатьох, смерть, що славить себе як життя, – воістину щира послуга всім, хто проповідує смерть!

Державою я називаю те, де всі, добрі й лихі, п'ють отруту, державою, де всі, добрі й лихі, гублять самі себе, державою, де повільне самогубство зветься "життям".

Погляньте ж на тих зайвих! Вони крадуть твори винахідників і скарби мудрих, – освітою називають вони крадіжку свою, – і все обертається в них на хворобу і неміч!

Погляньте ж на тих зайвих! Вічно вони хворіють, вибльовують свою жовч і називають це газетою. Вони ковтають один одного, та не можуть перетравити.

Погляньте ж на тих зайвих! Багатства збивають вони і з ними стають дедалі злиденніші. Влади хочуть вони, неспроможні, і передусім важеля влади – багато грошей!

Погляньте, як лізуть ті прудкі мавпи! Вони деруться один по одному, а потім зариваються в нечисть – усе глибше й глибше.

Всі вони хочуть допастися до трону – вони схибнулися на цьому, ніби на троні щастя сидить! Нерідко на троні нечисть сидить, а часто й сам трон стоїть у нечисті.

Як на мене, всі вони божевільні, мавпи, що кудись деруться, надто гарячі голови. Як на мене, смородом несе від їхнього ідола, холодної потвори; смородом несе від усіх цих прислужників ідола.

Брати мої, чи хочеться вам задихнутися в чаду їхніх пащ і в їхній зажерливості? Краще вже бийте вікна й стрибайте на свіже повітря!

Уникайте ж поганого запаху! Відступіться від ідолопоклонства зайвих!

Уникайте ж поганого запаху! Відійдіть від диму людських жертв!

Для великих душ світ ще й досі вільний. Для самітників і для тих, хто усамітнюється вдвох, ще багато вільного місця, де повівають пахощі тихих морів.

Ще доступне вільне життя для великих душ. Воістину, хто мало має, той не такий одержимий, – хвала ж невеликій бідності!

Тільки там, де немає держави, постає людина, яка не зайва, – там починається пісня потрібних і мудрість єдина й незамінна.

Там, де нема держави, – дивіться туди, брати мої' Хіба ви не бачите веселки і мостів, що ведуть до надлюдини?

Так казав Заратустра.

ПРО МУХ НА ТОРГОВИЩІ

Втікай, друже мій, у самотність! Я бачу, тебе приголомшив галас великих мужів і покололи жала малих.

Гідно уміють гори і ліс помовчати разом з тобою. Знову стань схожим на своє улюблене дерево з розлогою кроною, – наслухаючи, тихо схилилось воно над морем.

Де закінчується самотність, там починається торговище, а де торговище, там галас великих лицедіїв і дзижчання отруйних мух.

У світі навіть найкраще буде негодящим, якщо про нього ніхто не оповістить; великими мужами називає народ оповісників.

Мало тямить народ у великому, себто у творчому. Але він розуміє всіх оповісників та лицедіїв у великих ділах.

Довкруг винахідників нових цінностей крутиться світ – крутиться непомітно для ока. Та довкруг лицедіїв крутиться народ і слава: так влаштовано світ.

Лицедій має дух, та не досить сумління духу. Він завжди вірить у те, що дає йому найбільшу віру, – в себе самого.

Назавтра у нього вже нова віра, а позавтра – іще новіша. Почуття в нього нестримні, як і народ, і настрої мінливі.

Повалити – це для нього означає "довести". Допровадити до божевілля – це для нього "переконати". І кров для нього – найкраща підстава.

Правду, досяжну лише для тонкого слуху, він називає нікчемною брехнею. Воістину, він вірує тільки в тих богів, котрі здіймають на світі найбільше галасу!

На торговищі повно розряджених блазнів – і народ славить своїх великих мужів! Для нього вони – володарі на годину.

Але година їх квапить – і вони кваплять тебе, і вимагають від тебе сказати "так" чи "ні". Горе тобі, коли схочеш поставити свій стілець між "за" і "проти".

Цим категоричним і наполегливим ти, поборнику істини, не заздри! Ніколи ще істина не спиралася на плече категоричного.

Від цих нетерплячих відійди у безпечне місце – тільки на торговищі нападають із запитанням "Так?" чи "Ні?"

Повільно течуть усі глибокі джерела – довго доводиться їм чекати, поки дізнаються, що саме запало у їхню глибінь.

Поодаль від торговища і слави спиняється все велике – поодаль від торговища і слави одвіку селилися винахідники нових цінностей.

Втікай, друже мій, у свою самотність – я бачу, що тебе покусали отруйні мухи. Втікай туди, де віє суворий, потужний вітер!

Втікай у свою самотність! Ти жив близько від мізерних та жалюгідних. Втікай від їхньої невидимої помсти! Щодо тебе вони – тільки помста.

Не здіймай більш на них руки! Незліченні вони, і не твоє це покликання – бути віялом од мух.

Цих мізерних та жалюгідних тьма-тьмуща, і багато гордих будов зруйновані краплинами дощу та бур'янами.

Ти не камінь, та незліченні краплі вже видовбали в тобі порожнину. Потріскаєшся ти й розломишся від незліченних крапель.

Бачу, як тебе мордують отруйні мухи, бачу, як усе твоє тіло покусане до крові, – але твої гордощі навіть не хочуть розгніватись.

Безневинні, вони хочуть тільки твоєї крові, крові прагнуть їхні безкровні душі, – і тому вони кусають безневинно.

Але ти глибокий, надто глибоко ти страждаєш навіть від невеликих ран, і не встигнув ти ще одужати, як по твоїй руці вже повзе такий самий отруйний хробак.

Ти здаєшся мені надто гордим, щоб цих ласунів убивати. Та стережися, щоб терпіти всю їхню отруйну кривду не стало твоїм покликанням!

Вони дзижчать навколо і ніби хвалять тебе; похвала їхня докучлива, вони тільки хочуть допастися до твоєї шкіри і крові.

Вони тебе влещують, як Бога чи диявола, скиглять перед тобою, як перед Богом або дияволом. Що з того! Облесники вони і скиглії, більш нічого.

Часто бувають вони й прихильні до тебе. Та це – всього лиш одвічні хитрощі боягузів. Так, боягузи хитрі!

Багато вони міркують про тебе своєю вбогою душею – ти завжди викликаєш у них підозру! Все, про що багато міркують, починає викликати підозру.

Вони карають тебе за всі твої чесноти. Прощають вони, по суті, лише твої помилки.

Бо ти лагідний і справедливо судиш; ти кажеш: "Вони не винні, що в них таке мізерне існування". Та їхня вбога душа переконана: винне кожне велике існування.

Навіть коли ти до них поблажливий, їм здається, ніби ти зневажаєш їх, і за твоє добро вони тобі віддячують потаємним злом.

Твоя безмовна гордість їм завжди не до вподоби; вони гучно радіють, коли твоя скромність дозволяє тобі деколи бути марнославним.

Те, що ми виявляємо в людині, ми в ній і розпалюємо. Остерігайтеся ж мізерних!

Перед тобою вони почуваються мізерними, і їхня ницість тліє і спалахує проти тебе незримою помстою.

Хіба ти не бачив, як замовкали вони, коли ти до них підходив, і як покидала їх сила, мов дим – погасле багаття?

Так, друже мій, ти для ближніх своїх – докір сумління, бо вони не варті тебе. Тож вони тебе ненавидять і охоче смоктали б кров твою.

Ближні твої завжди будуть отруйними мухами; велике в тобі змушує їх ставати дедалі отруйнішими і все більше схожими на мух.

Втікай, друже мій, у свою самотність і туди, де віє суворий, потужний вітер. Не твоє це покликання – бути віялом од мух.

Так казав Заратустра.

ПРО ЦНОТУ

Я люблю ліс. У містах важко жити – там надто багато жагучих людей.

Чи не краще потрапити до рук убивці, ніж у мрії жагучої жінки?

А погляньте лишень на чоловіків – їхні погляди промовляють, що на світі немає нічого кращого, ніж спати з жінкою.

Болото на дні їхньої душі, і лихо, коли те болото ще й володіє духом!

Якби ви були принаймні довершені, як звірі! Та звірі обдаровані невинністю.

Хіба я закликаю вас до вбивства своїх почуттів? Я закликаю вас до невинності почуттів!

Хіба я закликаю вас до цноти? У декого цнота – доброчесність, та в багатьох – майже нечестя.

Може, стриманості і не бракує, але сука-чуттєвість заздрісно проглядає у них з усього, що вони чинять.

Навіть до височин їхньої чесноти й аж до суворого духу плететься за ними ця непогамовна звірюка.

А як спритно вміє сука-чуттєвість виблагати собі окрайчик духу, коли їй відмовляють у кусневі плоті!

Ви любите трагедії і все, що розриває серце? Та з недовірою ставлюся я до вашої суки.

Надто жорстокі у вас, як на мене, очі, хтиво дивитесь ви на страждальців. Чи не перевдяглася лише ваша хтивість і тепер називає себе співчуттям?

А ще я скажу вам наздогад: не один мріяв прогнати свого диявола, а сам обернувся на свиню.

Кого пригнічує цнота, того слід від неї відрадити – щоб не стала вона дорогою до пекла, тобто душевним болотом і хіттю.

Хіба я кажу вам про щось брудне? Як на мене, то це не щонайгірше.

Не тоді, як істина каламутна, а тоді, як мілка, неохоче вступає в її води той, хто пізнає.

Воістину, є щирі цнотливці – вони лагідніші серцем, вони сміються охочіше й більше, ніж ви.

Вони сміються над цнотою й питають: "Що таке цнота?"

Чи цнота – не глупство? Та це глупство завітало до нас, а не ми до нього.

Ми надали цьому гостеві притулок і серце – ось він і поселився в нас, і нехай залишається, скільки йому завгодно!

Так казав Заратустра.

ПРО ДРУГА

"Завжди бути самому – надто важко для мене, – так гадає самітник. – Завжди все сам та сам – і з часом стає вже два!"

"Я" і "мене" всякчас надто запальні у розмові – хіба таке можна витримати, коли нема друга?

Друг для самітника – завжди третій; третій – це корок, що не дає розмові двох поринути в безодню.

О, надто багато безодень є для самітників. Тому їм так хочеться мати друга і його вершину.

Наша віра в інших виказує, у що ми охоче б вірили в нас самих. Наше прагнення мати друга – це наш зрадник.

Часто за допомогою любові хочуть лише перескочити через заздрість. І часто людина нападає і наживає собі ворога, щоб приховати, що й вона відкрита для нападу.

"Будь принаймні моїм ворогом!" – так каже щира пошана, не наважуючись просити про дружбу.

Коли хочеш мати друга, треба прагнути і війни за нього, а щоб вести війну, треба вміти бути ворогом.

У своєму другові слід іще поважати й ворога. Чи вмієш ти підійти до свого друга впритул, не переходячи на його бік?

Твій друг повинен бути тобі ще й найкращим ворогом. Коли ти суперечиш йому, серцем ти повинен бути до нього найближче.

Ти не хочеш перед другом носити одяг? Хіба це не честь для друга, коли ти постаєш перед ним такий, як є? Але за це він посилає тебе к бісу!

Хто одвертий, той обурює решту, – ось чому ви боїтеся бути голі! Так, якби ви були боги, вам слід було б соромитись одягу!

Для свого друга ти не можеш досить гарно прибратись: адже мусиш бути для нього стрілою і прагненням до надлюдини.

Чи бачив ти свого друга, коли він спить, – щоб знати, який він на вигляд? І яке ж у твого друга обличчя? То – твоє власне обличчя у грубому й недосконалому дзеркалі.

Чи бачив ти свого друга, коли він спить? Тебе не вжахнув його вигляд? Ох, друже мій, людина – це те, що слід подолати.

Друг повинен уміти вгадувати і мовчати, – не прагни всього бачити. Твій сон повинен виказати тобі, що робить твій друг, коли не спить.

Хай вгадування стане твоїм співчуттям – ти маєш спочатку довідатись, чи хоче твій друг співчуття. Може, він любить у тобі несхибне око і погляд вічності.

Співчуття до друга ховай під твердою корою, на ній ти повинен зламати зуба. Тоді співчуття стане витонченим і солодким.

Чи для друга ти – чисте повітря й усамітнення, хліб і бальзам? Дехто не може позбутися власних кайданів, та все ж другові він – спаситель.

Ти раб? Тоді ти не можеш бути другом. Тиран ти? Тоді ти не можеш мати друзів.

Надто довго у жінці чаївся раб і тиран. Тому жінка не здатна на дружбу: їй відома лише любов.

У жіночій любові – несправедливість і сліпота до всього, чого вона не любить. І навіть у мудрій жіночій любові поряд зі світлом завжди є несподіванка, й блискавка, й ніч.

Ще не здатні жінки до дружби – вони й досі ще кішки й пташки. Або ж, у кращому разі, корови.

Ще не здатні жінки до дружби. Та скажіть мені, чоловіки, хто з вас до дружби здатний?

Ох, чоловіки, яка у вас убога і скупа душа! Ви стільки вділяєте другові, скільки я дам навіть своєму ворогові і при цьому не збіднію.

Є товариськість – хай буде і дружба!

Так казав Заратустра.

ПРО ТИСЯЧУ І ОДНУ МЕТУ

Багато країн бачив Заратустра і багато народів – так він пізнав добро і зло багатьох народів. Більшої сили не знайшов Заратустра на світі, ніж добро і зло.

Жити не зміг би жоден народ, спершу ціни не склавши; та якщо він хоче себе зберегти, то не повинен складати ціну так, як складає сусід.

Чимало такого, що один народ називає добром, інший вважає соромом і ганьбою, – ось що я з'ясував. Багато чого, як я з'ясував, тут називають злом, а там прикрашають багряницею шани.

Ніколи сусід не розумів сусіда – завжди дивувалася його душа, чому сусід злий і чудний такий.

Скрижаль добра висить над кожним народом. Поглянь – це скрижаль його переборень; поглянь – це голос його влади.

Похвали гідне те, що здається йому важким; все, що неминуче й важке, називають добром; а те, що звільняє ще й від страшенної біди, що рідкісне і найважче, – те проголошують священним.

Все, що пануванню, перемозі і блиску сприяє на страх і заздрість сусідові, – для нього вершина, початок, мірило і сенс усього.

Воістину, брате мій, якщо ти спершу дізнався про потреби, землю і небо народу, і про його сусіда, то, мабуть, і збагнув закон його переборень, і те, чому він долає ці сходи до своїх сподівань.

"Завжди ти повинен бути попереду і височіти над рештою – нікого не повинна любити твоя ревнива душа, хай друг залишається другом". Від цих слів тремтіла у грека душа, а він простував шляхом величі.

"Правду казати і добре лук та стрілу тримати", – ось що здавалося водночас милим і важким народові, від якого походить моє ім'я – ім'я, водночас мені миле й важке.

"Шанувати свого батька і матір і до глибин душі коритися їхній волі", – цю скрижаль переборень почепив над собою інший народ і здобув тим могутність і вічність.

"Бути вірним і в ім'я вірності важити честю і кров'ю навіть у справах лихих та небезпечних", – так, повчаючи себе, долав себе ще один народ, і, долаючи, заплідднився і налився великими сподіваннями.

Воістину, люди самі дали собі все добре і зле. Воістину, вони не позичали його і не знаходили, і не впало воно їм гласом небесним.

Щоб вижити, людина спершу проголошувала, що ті або інші речі мають певну цінність, – отже, спершу надавала тим речам сенсу, людського сенсу! Тому вона й називає себе "людиною", тобто тим, хто складає ціну.

Складати ціну – це творити, чуєте ви, хто творить! Саме складання ціни – скарб і перлина всього, чому складено ціну.

Лише завдяки складанню ціни виникає цінність, а без складання ціни горіх буття зостався б порожній. Чуєте ви, хто творить!

Зміна цінностей – це зміна тих, хто творить. Кому випало бути творцем, той завжди знищує.

Тими, хто творить, спочатку були народи, а вже згодом – індивіди; воістину, індивід – це те, що створено зовсім недавно.

Народи колись почепили над собою скрижаль добра. Любов, що панувати хоче, і любов, що коритися хоче, спільно створили собі ті скрижалі.

Перебуванням в отарі почали тішитися давніше, ніж окремим "я", – і доки чисте сумління зветься отарою, тільки нечисте сумління проголошує "я".

Воістину, лукаве, любові позбавлене "я", що вишукує собі вигоду у вигоді багатьох, – це не шлях до отари, а її загибель.

Добро і зло завжди творили ті, що любили і творили. Вогонь любові і гніву горить у назвах усіх чеснот.

Багато країн бачив Заратустра і багато народів – більшої сили не знайшов на світі Заратустра, ніж творіння тих, що люблять: ім'я тим творінням – "добро" і "зло".

Воістину, сила хвали й хули цих імен – мов страховисько. Скажіть же, братове, хто підкорить його? Скажіть, хто накине ланцюг на шию цього звіра?

Досі були тисячі цілей: адже живуть тисячі народів. Лише кайданів на тисячі ший ще бракує, бракує одної мети. Людство ще не має мети.

Але скажіть мені, брати мої: якщо людству ще бракує мети, то чи не бракує йому... і його самого?

Так казав Заратустра.

ПРО ЛЮБОВ ДО БЛИЖНЬОГО

Ви юрмитеся навколо ближнього свого і маєте для нього гарні слова. Та я кажу вам: ваша любов до ближнього – не що інше, як ваша погана любов до самих себе.

До ближнього свого ви втікаєте від самих себе, виставляєте це як чесноту; та я наскрізь бачу вашу "безкорисливість".

"Ти" давніше, ніж "я"; "ти" проголосили священним, а "я" ще ні – горнеться людина до ближнього.

Та чи я закликаю вас ближнього любити? Ні, я радше закликаю ближнього прокляти й полюбити дальнього!

Вище за любов до ближнього стоїть любов до дальнього і прийдешнього; а ще вище за любов до людини – любов до речей і до привидів.

Той привид, що маячить перед тобою, брате мій, прекрасніший, аніж ти; чому ж ти не віддаєш йому свою плоть? Але страх проймає тебе, і ти біжиш до ближнього.

Ви себе не терпите й мало любите – тому й хочете спокусити ближнього на любов і тією оманою позолотити себе.

Я б хотів, щоб ви не терпіли всіх ближніх та їхніх сусідів; ви самі повинні стати собі другом і переповнити другове серце.

Коли ви хочете, щоб про вас пішла добра слава, то запрошуєте свідка; і коли вам вдається схилити його до доброї думки про вас, тоді ви й самі думаєте про себе добре.

Ошукує не тільки той, хто говорить усупереч своєму знанню, а насамперед той, хто говорить усупереч незнанню. Саме так ви говорите про себе й ошукуєте сусіда.

Дурень каже: "Спілкування з людьми псує вдачу, надто ж, як її немає".

Один вдається до ближнього через те, що шукає себе, а інший – через те, що хоче себе втратити. Ваша погана любов до себе обертає самотність на в'язницю.

Дальні – ось хто оплачує вашу любов до ближнього; коли вас збирається п'ятеро, шостий завжди має померти.

Не люблю я ваших свят – надто багато лицедіїв бачив я там, і навіть глядачі часто поводились, як лицедії.

Не про ближнього оповідаю я вам, а про друга. Нехай друг буде для вас святом землі й передчуттям надлюдини.

Я вам оповідаю про друга й про його переповнене серце. Та коли хочеш, щоб любили тебе переповнені серця, треба вміти губкою бути.

Я вам оповідаю про друга, в якому вже готовий світ – чаша добра; оповідаю про друга, що творить і завжди ладен подарувати готовий світ.

Світ, розгорнувшись перед ним, тепер знову згортається в кільця, як становлення добра через зло, як становлення мети з випадковості.

Хай недалеке й найдальше майбутнє стануть причиною твого сьогодні: у другові своєму ти маєш любити надлюдину як свою причину.

Брати мої, я закликаю вас не до любові до ближнього – я закликаю вас полюбити дальнього.

Так казав Заратустра.

ПРО ШЛЯХ ТОГО, ХТО ТВОРИТЬ

Ти хочеш, брате мій, відійти у самотність? Ти хочеш шукати шлях до самого себе? Затримайся трохи й послухай мене.

"Хто шукає, той сам легко губиться. Всяка самотність – провина". Так каже отара. А ти вже довго належав до отари.

Голос отари лунатиме ще й у тобі. І коли ти скажеш: "Моє сумління уже не з вами", – то це буде нарікання і біль.

Поглянь, навіть цей біль породжений отарним сумлінням – останній відблиск цього сумління ще лежить на твоїй журбі.

Але ти хочеш іти шляхом своєї журби, тобто шляхом до самого себе? Тоді покажи мені своє право і силу!

Ти нова сила і нове право? Перший порух? Колесо, що котиться само собою? Ти можеш примусити й зірки обертатися навколо тебе?

Ох, скільки пожадливих, що прагнуть до вершини! Ох, скільки потуг марнославства! Доведи мені, що ти не з пожадливих і не з марнославних!

Ох, скільки високих помислів, що чинять не більше, ніж ковальський міх – надимають і збільшують порожнечу!

Ти називаєш себе вільним? Я хочу почути твою владну думку, а не те, що ти скинув із себе ярмо.

Чи ти з тих, що мають право скидати ярмо? Бувають такі, що, звільнившись від своєї послужливості, втрачають будь-яку цінність.

Вільний від чого? Що до цього Заратустрі? Нехай же твій погляд скаже мені відверто: вільний для чого?

Ти можеш дати собі своє зло і своє добро, а волю свою поставити над собою як закон? Ти можеш сам бути своїм суддею і месником свого закону?

Жахливо опинитися наодинці з суддею і месником власного закону. Так буває з зіркою, кинутою в пустелю або в крижані лабета самотності.

О самотній, сьогодні ти ще страждаєш – сьогодні в тебе є ще мужність і сподівання.

Та колись ти стомишся від самотності, колись твоя гордість зігнеться, а мужність надломиться. Колись ти заволаєш: "Я самотній!"

Колись ти вже не побачиш своєї вершини, а свою ницість побачиш просто перед собою; навіть велич твоя лякатиме тебе, мов привид. Колись ти заволаєш: "Усе – омана"!

Є почуття, які прагнуть убити самотнього; якщо ж їм це не вдається, вони мусять загинути самі! Та чи стане тобі снаги стати вбивцею?

А ти знаєш уже, брате мій, слово "зневага"? Як мучиться твоя справедливість, справедлива й до тих, хто тебе зневажає?

Багатьох ти примушуєш змінити про тебе думку, і за це й звинувачують тебе. Ти підступив до них, але все-таки пройшов мимо: такого ніколи не прощають.

Ти пішов собі далі, та що вище ти підіймаєшся, то меншим здаєшся в очах заздрості. Але найбільше ненавидять того, хто літає.

Ти повинен казати: "І ви ще хочете бути до мене справедливі? Як належне я обираю собі вашу несправедливість".

Несправедливість і болото кидають услід самотньому; але ти, брате мій, як хочеш зіркою бути, мусиш світити їм, не зважаючи ні на що!

І остерігайся добрих і праведних! Вони залюбки розпинають тих, хто винаходить собі власну чесноту, – вони ненавидять самотнього.

Остерігайся також святої простоти! Для неї нечестиве все, що не просте; любить вона гратися з вогнем, з вогнищем, де спалюють єретиків.

Остерігайся також нападів своєї любові! Самотній занадто квапиться подати руку першому стрічному.

Декотрим людям не смій подавати руки, подавай їм лапу – і я хочу, щоб твоя лапа мала кігті.

Та найнебезпечнішим ворогом, який тобі може трапитися, завжди будеш ти сам; сам на себе чатуєш ти в лісах і печерах.

Самітнику, ти простуєш шляхом до самого себе! І шлях твій біжить повз тебе самого й твоїх семи демонів!

Ти будеш сам собі і єретиком, і чаклуном, і ясновидцем, і одержимим, і скептиком, і нечестивцем, і лиходієм.

Ти маєш спалити себе у власному полум'ї: як же ти оновишся, коли спершу не станеш попелом!

Самітнику, ти простуєш шляхом того, хто творить, – Бога ти хочеш створити собі з семи своїх демонів!

Самітнику, ти простуєш шляхом того, хто любить, – самого себе ти любиш і тому зневажаєш себе, як зневажають лише ті, що люблять.

Творити хоче той, хто любить, бо він зневажає! Що можна знати про любов, якщо не довелося зневажати саме того, кого любив!

Із любов'ю своєю і творінням своїм простуй у свою самотність, о брате; а потім уже за тобою поплентається справедливість.

З моїми сльозами йди у свою самотність, брате! Я люблю того, хто у творінні хоче перевершити самого себе і так гине.

Так казав Заратустра.

ПРО СТАРИХ І МОЛОДИХ ЖІНОК

– Заратустро, чому так боязко ти скрадаєшся в сутінках? І що так обережно ховаєш під своїм плащем?

Чи не скарб, тобі подарований? 4 може, дитя, тобі народжене? Чи вже й сам ступив на шляхи злодійські, ти, приятелю злих?

– Воістину, брате мій! – сказав Заратустра. – Це скарб, мені подарований, – невеличка істина, яку я несу з собою.

Та вона неспокійна, ніби мале дитя, і якби я не затуляв їй рота, то кричала б вона на весь голос.

Коли я сьогодні йшов сам-один своєю дорогою, в час, коли сонце сідає, зустрілась мені стара жінка, і так вона мовила до душі моєї:

– Багато про що казав Заратустра й нам, жінкам, та ніколи не казав він нам про жінку.

Але я заперечив:

– Про жінку слід говорити лише з чоловіками.

– Побалакай і зі мною про жінку, – сказала вона. – Я досить стара, щоб одразу ж про все забути.

І я зважив на прохання старої і мовив до неї так:

– Усе в жінці – загадка, і все в жінці має єдину розгадку, – зветься вона вагітністю.

Чоловік для жінки – лише засіб: метою є завжди дитина. Та що таке жінка для чоловіка?

Справжній чоловік поривається до небезпеки і гри. Тому й прагне він жінки як найнебезпечнішої іграшки.

Чоловіка треба виховувати для війни, а жінку – для відпочинку воїна; все інше – глупство.

Надто солодкі плоди воїнові не до смаку. Тому він і любить жінку – і в найсолодшій жінці є гіркота.

Краще за чоловіка розуміє жінка дітей, але чоловік дитинніший, ніж жінка.

У справжньому чоловікові приховане дитя – воно хоче бавитись. Гей, жінки, знайдіть дитя в чоловікові!

Нехай жінка буде іграшкою, чистою й гарною, мов самоцвіт, осяяний чеснотами світу, якого ще немає.

Нехай у вашій любові світить промінь зірки! Нехай вашою надією буде: "Якби мені народити надлюдину!" – Нехай у вашій любові буде сміливість! Любов'ю своєю виступіть проти того, хто вам навіює страх.

Нехай у вашій любові буде ваша честь! Жінка взагалі мало розуміється на честі. Та нехай ваша честь полягає в тому, щоб любити міцніше, ніж люблять вас, і ніколи не бути другим.

Нехай чоловік боїться жінки, коли вона любить, бо вона жертвує всім і все інше не має для неї вартості.

Нехай чоловік боїться жінки, коли та ненавидить – бо в глибині душі чоловік тільки злий, натомість жінка – погана.

"Кого ненавидить жінка найдужче?" – так спитало залізо в магніта. "Я тебе ненавиджу найдужче, бо ти притягуєш, але сили притягти тобі бракує".

Чоловіче щастя – "я хочу". Жіноче – "хоче він".

"Ти диви, який тепер світ довершений!" – так думає кожна жінка, коли скоряється з усієї любові.

І коритися повинна жінка, й знайти глибину для своєї поверхні. Поверхня – то вдача жінки, ворухка, бурхлива плівка на мілкій воді.

А чоловікова вдача глибока, потік її у підземних печерах вирує, – жінка відчуває силу потоку, але не розуміє її.

Тоді озвалася до мене стара:

– Багато люб'язного сказав Заратустра, а надто для тих, хто для цього ще молодий.

Аж дивно: Заратустра мало знає жінок, та судить про них усе-таки правильно! Чи не тому, що для жінки немає нічого неможливого?

А тепер як подяку прийми одну невеличку істину! Я ж бо вже досить стара, щоб сказати її!

Загорни її і затули їй рота – а то на весь голос кричатиме ця невеличка істина.

– Дай мені, жінко, свою невеличку істину! – попросив я.

І стара промовила так:

– Ти йдеш до жінок? Не забудь канчука!

Так казав Заратустра.

ПРО ЗМІЇНИЙ УКУС

Якось Заратустра заснув під смоквою, а що була спека, то він поклав руку на обличчя. Але підповзла змія і вкусила його у шию, аж Заратустра скрикнув від болю. Коли він забрав руку з обличчя й подивився на змію, вона впізнала Заратустрині очі, присоромлено відвернулася і хотіла втекти.

– Постривай, – сказав Заратустра, – я ще тобі не подякував! Ти вчасно мене розбудила, далека ще в мене дорога.

– Коротка вже в тебе дорога, – сумно озвалася змія. – Моя отрута вбиває.

Заратустра всміхнувся.

– Коли ж це дракон умирав від змііної отрути? – спитав він. – Та забери свою отруту назад! Ти не така багата, щоб дарувати її мені.

Тоді змія знову припала до його шиї й зализала рану.

Коли Заратустра якось розповів про це учням своїм, вони запитали:

– У чому, о Заратустро, мораль твоєї історії?

Заратустра так відповів на це:

– Руйнівником моралі називають мене добрі і праведні; моя історія суперечить моралі.

Та якщо ви маєте ворога, не платіть йому за зло добром, бо це його присоромить. Натомість покажіть, що він учинив вам якесь добро.

Ліпше гнівайтесь, а не соромте! А коли вас проклинають, мені не подобається, що ви хочете благословляти у відповідь. Краще трохи прокляніть і собі!

А коли вам заподіють велику несправедливість, заподійте негайно п'ять невеликих у відповідь! Гидко дивитися, коли несправедливість пригнічує когось одного.

Ви це вже знаєте? Несправедливість, розділена з іншими, – половина справедливості. І той хай бере на себе несправедливість, хто здатний її нести.

Вчинити маленьку помсту людяніше, ніж обійтися без помсти. І коли кара для порушника – ні честь, ні справедливість, то ваші кари мені не до душі.

Шляхетніше визнати себе несправедливим, аніж наполягати на праві, надто як те право за тобою. Тільки для цього слід бути досить заможним.

Я не люблю вашої холодної справедливості, у погляді суддів я завжди бачу ката і його холодне лезо.

Скажіть, де справедливість із видющими і повними любові очима?

То знайдіть же мені любов, що вбирає не тільки всі кари, а й усі провини!

То знайдіть же мені справедливість, що виправдовує кожного, крім суддів!

Хочете почути ще одне? У того, хто прагне бути до кінця справедливим, навіть брехня стає любов'ю до людини.

Та як можу я бути до кінця справедливий! Як я можу віддавати кожному своє! З мене доволі й цього: кожному я даю моє.

І останнє, брати мої: остерігайтеся чинити несправедливість самітникам! Хіба може самітник забути?! Хіба може він відплатити?!

Самітник нагадує глибоке джерело. Легко кинути камінь у нього, та коли камінь упаде на саме дно, скажіть: кому схочеться його діставати звідти?

Остерігайтесь образити самітника! Та коли вже ви це вчинили, то й убийте його!

Так казав Заратустра.

ПРО ДИТИНУ І ШЛЮБ

Я маю до тебе одне запитання, брате мій: наче лот, я кидаю його в твою душу, щоб знати її глибину.

Ти молодий і мрієш про шлюб і дитину. Але я питаю тебе: чи та ти людина, яка має право хотіти дитину?

Чи ти – переможець, чи подолав самого себе, чи володар над почуттями, чи господар своїх чеснот? Так я питаю тебе.

Може, в бажанні твоєму звір промовляє й природна потреба? А може, самотність? А може, невдоволення самим собою?

Я хочу, щоб дитини прагнула твоя звитяга й твоя свобода. Живі пам'ятники повинен ти спорудити своїй звитязі й своєму визволенню.

Ти повинен будувати над собою. Та спершу ти маєш збудувати самого себе, випростаного тілом і душею.

Ти повинен не тільки далі подовжувати свій рід, а й зводити його вгору! Хай тобі допоможе в цьому сад шлюбу!

Вищу плоть ти повинен створити, перший порух, колесо, що котиться само собою, – ти повинен створити того, хто творить.

Шлюб – так я називаю жадання двох створити єдність, більшу за них самих. Шлюбом я називаю глибоку взаємну повагу тих, що сповнені цим єдиним жаданням.

Нехай це буде сенсом і правдою твого шлюбу. Але як мені те назвати, що називає шлюбом ота зайвина – кого надто багато?

О, ця вбогість душ у парі! О, цей душевний бруд у парі! О, це жалюгідне самовдоволення у парі!

Все це вони називають шлюбом і кажуть, ніби шлюби їхні укладено на небесах.

А я не хочу небес зайвини цієї! Ні, не до вподоби мені й оті обплутані небесними тенетами звірі!

Хай далеко від мене лишається й Бог, який пришкандибує благословити те, що єднає докупи не він!

Але не насміхайтеся з шлюбів таких! Хіба є діти, які не плачуть через батьків своїх?

Гідним здавався мені цей чоловік і зрілим, щоб збагнути сенс світу, та коли я побачив його жону, світ видався мені божевільнею.

Так, я хотів, щоб земля здригалася в корчах, коли святий поєднується з гускою.

Один вирушив, як герой, шукати істини і зрештою здобув малу розмальовану брехню. І назвав те шлюбом.

Інший був обережний у спілкуванні і, вибираючи, перебирав. Але одного разу назавжди зіпсував собі товариство – і назвав те шлюбом.

Ще інший шукав служницю з чеснотами ангела. Але одного разу став служницею жінки й тепер мучиться, щоб самому стати ангелом.

Обачними здаються мені тепер усі покупці, і в кожного око лукаве. Та й найлукавіший з них жінку купує собі в мішку.

Багато трапляється скороминущих глупств – ви називаєте це коханням. І ваш шлюб, як тривале глупство, кладе край багатьом скороминущим глупствам.

Ваша любов до жінки й любов жінки до чоловіка – о, якби це було співчуттям до стражденних і потаємних богів! Та майже завжди натрапляють одне на одного два звірі.

Але навіть ваша найщиріша любов – тільки солодкава подоба справжньої і болісний шал. Любов – це смолоскип, що має світити вам на вищих дорогах.

Колись доведеться вам полюбити щось вище за вас самих! Тож учіться любити! Через те ви й мусите випити гіркий келих своєї любові.

Гіркота є в келиху навіть найщирішої любові: так пробуджується прагнення до надлюдини, так у тобі з'являється спрага – в тому, хто творить!

Дати спрагу тому, хто творить, стрілу й прагнення – надлюдині, – скажи, брате мій, чи таке в тебе жадання шлюбу?

Священні для мене такі жадання і шлюб.

Так казав Заратустра.

ПРО ВІЛЬНУ СМЕРТЬ

Чимало вмирає надто пізно, а дехто – надто рано. Ще незвично звучить повчання: "Вмирай своєчасно!"

"Вмирай своєчасно!" – так Заратустра повчає.

Певна річ, як умре своєчасно той, хто ніколи не жив своєчасно? Йому краще було б ніколи на світ не з'являтися! Так раджу я зайвим.

Але навіть зайві пишаються своєю смертю, і навіть найпорожніший горіх хоче, щоб його розгризли.

Поважно ставляться всі до смерті, але смерть – ще не свято. Люди ще не навчилися святкувати найсвітліші свята.

Довершену смерть я показую вам; жалом і обітницею вона для живих стає.

Власною смертю вмирає довершений – у сяйві звитяги, оточений тими, хто сподівається і дає обітницю.

Отак слід учитися умирати, і святу не місце там, де такий умирущий не освятив клятви живих.

Така смерть – найкраща, а на другому місці – смерть і марнування великої душі в боротьбі.

Та й борцеві, і переможцеві однаково ненависна ваша ошкірена смерть, що підкрадається, наче злодій, і все одно приходить володарем.

Я свою смерть хвалю перед вами – вільну смерть, яка приходить до мене тому, що я хочу.

А коли я захочу? Хто має мету й спадкоємця, той хоче смерті своєчасно для мети й спадкоємця.

З глибокої шани до мети й спадкоємця він не почепить сухих вінків у храмі життя.

Воістину, не хочу я бути схожим на тих, що мотузки сукають, – вони тягнуть пасма свої в довжину, а самі водночас завжди задкують.

Дехто стає надто старий навіть для власних істин і перемог; беззубий рот уже не має права на будь-яку істину.

І кожен, хто хоче слави, мусить завчасу попрощатися з шанобою і навчитись важкого мистецтва піти своєчасно.

Не дозволяй себе їсти, коли ти найбільше смакуєш, – це знає той, хто хоче, щоб його довго любили.

Є, звісно, яблука кислі, яким судилось чекати до останнього осіннього дня, – вони стають стиглі, жовті і зморщені водночас.

В одних старіє спочатку серце, в інших – дух. Дехто буває старий уже в юності; але пізня юність триває довго.

Декому життя не вдається – отруйний хробак гризе його серце. Тож нехай він подбає, щоб смерть удалася йому краще.

Декотрі так і не стають солодкими, загниваючи вже серед літа. Що їх тримає на гіллі, то це легкодухість.

Чимало задовго живе і задовго висить на гіллі. Нехай же зірветься буря і пострушує з дерева все гниле і червиве!

Хай же приходять ті, що проповідують смерть швидку! Вони б, наче буря, обтрусили дерева життя! Та я чую лише, як проповідують смерть повільну і терпіння до всього земного.

О, ви проповідуєте терпіння до всього земного? Але це земне надто терпляче до вас, ви, лихослови!

Воістину, надто рано помер іудей, шанований тими, що проповідують смерть повільну, і відтоді багатьом обернулось лихою долею те, що помер він занадто рано.

Він, той іудей Ісус, знав лише сльози й скорботу іудея, а також зневагу добрих і праведних; і тоді його охопила туга за смертю.

Якби ж він залишився був у пустелі, віддалік від добрих і праведних! Може, навчився б жити, навчився б любити світ – а заразом і сміятись!

Вірте мені, брати мої! Він помер надто рано; він сам зрікся б свого вчення, якби дійшов мого віку! Йому не бракувало шляхетності, щоб зректися!

Та він іще не дозрів. Незріло любить юнак, незріло й ненавидить він людину і світ. Ще скуті й важкі в нього крила духу та душа його.

Та в чоловікові більше дитини, ніж у юнака, і менше скорботи, – краще він розуміє смерть і життя.

Вільний для смерті і вільний у смерті, він каже священне "ні", коли вже не залишається часу промовити "так", – саме так розуміє він смерть і життя.

Друзі мої, нехай ваша смерть не стане прокляттям людині і світові – цього я благаю у меду вашої душі.

У вашій смерті має горіти ваш дух і ваша чеснота, як вечірня заірава над видноколом, – а то зі смертю вам не поталанить.

Тож сам я хочу померти, щоб ви, друзі, заради мене дужче любили світ; я хочу знов обернутись на прах, щоб спочинок знайти у землі, що мене народила.

Воістину, мав мету Заратустра, він кинув м'яча свого – тепер ви, друзі, – спадкоємці моєї мети, золотого м'яча я вам кидаю.

Наймиліше мені дивитися, друзі, на вас, коли ви кидаєте свого золотого м'яча! Тож я на землі ще трохи побуду – даруйте мені за це!

Так казав Заратустра.

ПРО ЩЕДРУ ДОБРОЧЕСНІСТЬ

1

Коли Заратустра попрощався з містом, яке припало йому до серця й ім'я якому було Ряба Корова, то разом з ним рушило багато тих, що називали себе його учнями й супроводили його. Так дійшли вони до роздоріжжя; тут Заратустра сказав їм, що далі хоче піти сам, бо любить ходити сам. На прощання учні подали йому патерицю, на золотому руків'ї якої була обкручена навколо сонця змія. Заратустра зрадів патериці і сперся на неї; потім він промовив до учнів своїх так:

– Скажіть мені все-таки: як набуло золото найвищої цінності? Воно незвичайне і непотрібне, ясне і лагідно блискотливе й завжди ніби дарує себе.

Тільки як образ найвищої чесноти набуло золото найвищої цінності. Золотом світиться погляд у того, хто дарує. Золотий блиск укладає мир між сонцем і місяцем.

Найвища чеснота теж незвичайна і непотрібна, ясна і лагідно блискотлива; чеснота, яка ніби дарує, – ось найвища чеснота.

Воістину, учні мої, я бачу, що ви, як і я, прагнете до щедрої чесноти. Що спільного у вас із кішками та вовками?

Це – ваша спрага: самим стати жертвами і дарами, і тому ви прагнете нагромадити всі багатства у душах своїх.

Невситимо тягнеться ваша душа до скарбів і коштовностей, бо невситима ваша чеснота у прагненні дарувати.

Ви притягуєте всі речі до себе і вбираєте їх у себе, щоб вони витікали з вашого джерела дарами вашої любові.

Воістину, така щедра любов має пограбувати всі цінності; але я таке себелюбство називаю здоровим і священним.

Є себелюбство й інше – вбоге, голодне, завжди охоче до крадіжки, – та це себелюбство хворих, хворе себелюбство.

Злодійським оком позирає воно на все блискуче; пожадливо дивиться на всіх, хто їсть уволю, і завжди плазує круг столу щедрих.

Хвороба і приховане звиродніння проступає в цій пожадливості; про хворобливу плоть свідчить злодійська пожадливість цього себелюбства.

Скажіть мені, брати мої, що ми вважаємо поганим і що найгіршим? Чи не звиродніння, не втрату людської подоби? Там, де бракує щедрої душі, ми завжди бачимо звиродніння.

Вгору веде нас наша дорога – до вищого роду і до найвищого. Та жахом віє на нас від звироднілого почуття, що промовляє: "Все для мене".

Вгору злітає наше почуття; воно – символ нашої плоті, символ піднесення. Символами таких піднесень є імена чеснот.

Так проходить крізь історію плоть – у ствердженні і в борні. А дух – що він для плоті? Провісник її борні й перемог, товариш і відлуння.

Символами є всі імена добра і зла – вони не промовляють, вони тільки ваблять. Нерозумний той, хто хоче їх пізнати.

Пильнуйте, брати мої, щоразу, коли ваш дух схоче заговорити символами – то буде початок вашої чесноти.

Тоді ваша плоть піднесеться й воскресне; своєю радістю розкує вона дух, і він стане творцем і суддею, тим, хто любить і цілюще впливає на все.

Коли ваше серце б'ється широко і наповнено, як могутній потік, благословення і небезпека для мешканців берегів – ось де початок вашої чесноти.

Коли ви піднеслися над хвалою і осудом і ваша воля як воля того, хто любить, хоче панувати над усім, то це початок вашої чесноти.

Коли ви відмовляєтеся від розніженості і м'якого ложа, а розпещені вже не годні вас спокусити, то це початок вашої чесноти.

Коли у вас лиш єдине жадання і таку переміну потреб ви звете необхідністю, то це – початок вашої чесноти.

Воістину, вона – нове добро і зло! Воістину, це – нове глибинне дзюрчання й жебоніння нового джерела!

Вона, ця нова чеснота – сила; вона – панівна думка, а навколо неї мудра душа, – золоте сонце, а навколо нього змія пізнання.

2

Тут Заратустра замовк на хвилю і з любов'ю поглянув на учнів своїх. Потім так повів свою мову далі, – і голос його змінився:

– Залишайтеся, брати мої, відданими світові всією силою своїх чеснот! Хай ваша щедра любов і ваше пізнання служать сенсові світу! До цього я вас закликаю.

Не дозволяйте своїм чеснотам відлітати від земного й битися крилами об вічні мури! Ох, скільки тих чеснот відлітає!

Повертайте, як я, відлетілі чесноти знову на землю – так, знову до плоті й життя, щоб вони надали світові свого сенсу – людського сенсу!

Сотні разів відлітали вже й хибили і дух, і чесноти. Ох, у нашому тілі ще й досі живе усе те засліплення й омана – плоттю й бажанням стали вони там.

Сотні разів уже спокушались і збивались на манівці і дух, і чесноти. Так, спробою була людина. Ох, багато неуцтва й хиб стало нашою плоттю!

Не тільки розум тисячоліть – і безум тисячоліть проривається з нас. Небезпечно бути спадкоємцем.

Ми ще боремося крок за кроком із велетом випадком, і над людством усім ще й досі тяжіє нерозум і безглуздя.

Нехай прислужаться ваш дух і чесноти, брати мої, сенсові світу, – і переоцініть геть усе! Задля цього ви повинні боротися! Задля цього ви повинні творити!

Пізнаючи, плоть очищається; намагаючись пізнати, вона підноситься; для того, хто пізнає, священні всі порухи; душа піднесеного радіє.

Лікарю, зціли себе сам, і тоді ти допоможеш хворому. Коли він на власні очі побачить того, хто сам себе зцілює, це буде для нього найкращою допомогою.

Є тисячі стежок, на які ще ніхто не ступав, тисячі здорових способів життя і прихованих островів життя. Ще й досі не вичерпана і не розкрита людина і світ її.

Пильнуйте й дослухайтеся, самітники! З майбуття таємничими змахами крил віють вітри і до тонкого слуху долітають добрі вісті.

Ви, що сьогодні самотні й відрубні, колись неодмінно станете народом; із вас, що обрали самі себе, виросте обраний народ, а з нього – надлюдина.

Воістину, цілющою нивою ще стане колись земля! І вже повивають її нові пахощі, що несуть зцілення – і нові сподівання!

З

Сказавши ці слова, Заратустра замовк, як той, хто ще не сказав свого останнього слова; довго він зважував нерішуче свою патерицю. Потім так повів свою мову – і голос його змінився:

– Тепер, учні мої, я піду сам! Ви також ідіть, і також самі! Так хочу я.

Воістину, раджу вам: ідіть від мене і захищайтеся від Заратустри! А ще краще – соромтеся його! Може, він вас ошукав.

Той, хто пізнає, повинен не тільки любити своїх ворогів, а й уміти ненавидіти друзів.

Погано віддячує своєму учителеві той, хто назавжди лишається тільки учнем. Чом би вам не поскубати мій вінок?

Ви мене шануєте, та що буде, коли одного разу надломиться ваша шана? Остерігайтеся, щоб вас не розчавив кумир!

Ви кажете, що вірите в Заратустру? Та що важить Заратустра! Ви – мої вірні? Та що важать усі вірні?

Ви ще не шукали себе, а вже знайшли мене. Так чинять усі вірні, тому так мало важить будь-яка віра.

Тепер я наказую вам згубити мене і знайти себе, і аж тоді, як усі ви мене зречетесь, я знову прийду до вас.

Воістину, брати мої, іншими очима я тоді шукатиму тих, кого втратив, іншою любов'ю вас любитиму.

Колись ви ще станете мені друзями й дітьми одного сподівання – тоді я захочу втретє побути з вами, щоб святкувати разом великий полудень.

Це той великий полудень, коли людина стоїть на середині свого шляху від звіра до надлюдини і святкує свою дорогу до надвечір'я як найвище своє сподівання, бо це дорога до нового світанку.

І той, хто йде до загибелі, благословить себе сам, бо насправді він іде далі, і сонце його пізнання стоятиме в зеніті.

"Померли всі боги; тепер ми хочемо, щоб жила надлюдина", – така має бути в час великого полудня наша остання воля!

Так казав Заратустра.

Частина друга

"...і аж тоді, як усі ви мене

зречетесь, я знову прийду до вас.

Воістину, брати мої, іншими

очима я тоді шукатиму тих, кого

втратив, іншою любов'ю вас любитиму".

Заратустра, "Про щедру доброчесність"

ДИТИНА З ДЗЕРКАЛОМ

Після цього Заратустра знову подавсь у гори, в самоту своєї печери, й уникав людей, чекаючи, мов сівач, що засіяв поле. Та душа його повнилась нетерпінням і тугою за тими, кого любив: ще чимало він мав їм дати. Адже це найважче: з любові не роздавати жменями і соромитись власних дарунків.

Не місяць і не рік прожив він у самотині; проте ставав дедалі мудрішим, і це завдавало йому все тяжчих мук.

Та одного разу, прокинувшись удосвіта, він щось довго пригадував і нарешті промовив до свого серця:

"Чого я так злякався уві сні, що аж прокинувсь? Хіба не дитина з дзеркалом підходила до мене?

"О, Заратустро, – сказала мені дитина, – подивися на себе в дзеркало!"

Подивившись у дзеркало, я зойкнув, і серце моє жахнулося, бо не себе я побачив у ньому, а глузливу морду диявола.

Воістину, я надто добре збагнув знамення сну й осторогу його: моє вчення в небезпеці, бур'ян хоче видати себе за пшеницю!

Вороги зміцніли й перекрутили моє вчення, так що мої улюбленці вже соромляться отриманих від мене дарунків.

Втратив я друзів, і тепер настала пора шукати втрачених!

З цими словами Заратустра зіскочив з ложа, – не з переляку, шукаючи рятунку, а радше як пророк і співець, натхнений духом. Здивовано дивились на нього орел та змія: обличчя його, немов ранішньою зорею, осяялось прийдешнім щастям.

– Що сталося зі мною, орле і змієї? – спитав Заратустра. – Хіба я не змінився? Хіба не зійшло на мене бурею блаженство?

Нерозважне моє щастя, і нерозважні його слова: надто воно ще юне – будьте до нього поблажливі!

Завдало мені ран те щастя: всі стражденні мають стати моїми зцілителями!

Я знову можу зійти до друзів і, звісно, й ворогів! Заратустра знову промовлятиме, даруватиме і чинитиме добро своїм улюбленцям.

Моя нетерпляча любов хлюпає через вінця, потоком рине на схід і на захід. З мовчазних гір і хмаровиння болю душа моя зринає в долини.

Надто довго я тужив і вдивлявся вдалечінь. Надто довго жив у самотності: так я розучився мовчати.

Я увесь обернувся на уста і на шум потоку, що спадає з високої скелі: я хочу, щоб униз, у долини потекла моя мова.

І нехай потік моєї любові загубиться в скелях! Хіба може вода не пробитись урешті до моря!

Правда, є в мені озеро самотності і самовдоволення, – тож нехай цей потік любові потягне його до моря!

Новими шляхами я простую, новою звертаюся мовою; стомивсь я, як і всі, хто творить, від давньої шепелявості. Не хоче більше мій дух блукати на стоптаних підошвах.

Надто повільно тече для мене всіляка мова: я стрибаю в твою колісницю, буре! І навіть тебе я шмагатиму канчуками люті!

Криком і гомоном полечу я далеким морем, поки знайду блаженні острови, де сидять мої друзі.

Та між ними й мої вороги! Як люблю я кожного, кому можу тепер промовити слово! Навіть ворогам завдячую я своє щастя.

І коли я хочу осідлати свого найноровистішого коня, то найбільше у пригоді мені спис: він повсякчас готовий пробивати мені дорогу.

Спис, якого я кидаю у ворога! Я вдячний своїм ворогам, що нарешті можу метнути списа!

Надто грізні скупчилися хмари: серед реготу блискавиць я хочу градом упасти на долини.

Грізно здіймаються мої груди, бурею дихнуть у долини, – і буде вже їм не так тяжко.

Воістину, моє щастя і свобода йдуть, мов буря! Нехай ворогам здається, що над їхніми головами лютує диявол.

Навіть ви, друзі, злякаєтесь моєї несамовитої мудрості і, може, втікатимете від неї разом із моїми ворогами.

Ох, якби ж то, загравши на сопілці, я міг привабити вас назад! Ох, якби моя мудрість-левиця навчилася ніжно муркотіти! Вкупі ми вже чималого навчились!

Моя несамовита мудрість зібралася стати матір'ю в безлюдних горах, на шорсткому камінні сповила вона своє малятко – найменшеньке.

Тепер вона, немов навіжена, бігає сухою пустелею і шукає, шукає м'якого моріжка – моя давня несамовита мудрість!

На м'які моріжки ваших сердець, друзі мої! – на вашу любов хотіла б вона покласти своє найлюбіше малятко!

Так казав Заратустра.

НА БЛАЖЕННИХ ОСТРОВАХ

З дерев падають налиті й солодкі смокви; а коли вони падають, зранюють свою червону шкірку. Я – північний вітер для достиглих смокв.

Немов смокви, упадуть на вас, друзі, ці напучення: пийте їхній сік і їжте солодкий м'якуш! Довкола нас осінь, чисте небо і надвечір'я.

Погляньте, яка повінь достатку довкола нас! Тішачись ним, добре дивитися на далекі моря.

Колись, дивлячись на далекі моря, казали "Бог"; тепер я навчив вас казати "надлюдина".

Бог – це вигадка, а я хочу, щоб вигадка сягала не далі, ніж ваша творча воля.

Чи могли б ви створити Бога? Тож не кажіть мені про якихось богів! Але вам, безперечно, до снаги створити надлюдину.

Може, якраз і не вам, брати мої! Однак ви могли б стати предками і батьками надлюдини: нехай це буде вашим найкращим творінням!

Бог – це вигадка: та я хочу, щоб ваші вигадки можна було охопити думкою.

Хіба Бог під силу вашій думці? Отже, ви повинні пориватись до істини, щоб людина могла все побачити, відчути і обмислити! Нехай ваш розум охопить думкою геть усе!

І те, що ви звете світом, ви повинні спершу створити: нехай ним стануть ваш розум, ваші уявлення, любов і воля! Воістину, це задля вашого щастя – щастя тих, хто пізнає.

І як ви, пізнаючи, могли жити без цієї надії? Не слід вам перейматись і незбагненним, і нерозумним.

Та я хочу, друзі, до решти розкрити перед вами своє серце: якби існували боги, то чому б і мені не стати Богом? Отже, богів немає.

Я твердо дійшов цього висновку, однак тепер він веде мене далі.

Бог – це вигадка: та хто б стерпів усі муки цієї вигадки і не вмер? Невже в того, хто творить, слід відбирати віру, а в орла – ширяння в орліх висотах?

Бог – це думка, що рівне викривлює, а пряме перекручує. Як? Невже зник би час і все земне виявилось би тільки облудою?

Так міркувати – це потрощити і розтовкти собі кістки, зіпсувати шлунок; воістину, припускати таке – хворіти на перекручення.

Злим і ворожим для людини називаю я це вчення про єдиного, досконалого, незворушного, самовдоволеного й неминущого!

Неминуще – це тільки символ, поети забагато брешуть.

А про час і про розвиток повинні промовляти кращі символи: вони мають бути хвалою і виправданням усього минущого!

Творити – ось велике звільнення від страждань і засіб полегшити життя. Та щоб бути творцем, треба зазнати страждань та істотних змін.

Так, творці, не одну гірку смерть повинні ви пережити. Так будьте ж заступниками й поборниками всього минущого.

Творці, щоб стати дитиною, народитись для нового життя, вам самим треба бути породіллею й народити в муках.

Воістину, через сотні душ ішов я своїм шляхом, сотні разів лежав у колисках і народжував у муках! Уже багато разів проводжав я в останню путь, знаю, як розривається серце.

Але цього вимагає моя творча воля, мій талан. Або ж, щиро кажучи: саме такий талан створює моя воля.

Всі мої немов ув'язнені почуття оживаються болем: та моє хотіння завжди приходить до мене визволителем і провісником радості.

Хотіння звільнює – ось істинне вчення про волю і свободу; цьому навчає Заратустра.

Нічого не хотіти, нічого не оцінювати і нічого не творити! Ох, нехай ця велика втома тримається від мене якнайдалі!

Навіть у пізнанні я відчуваю тільки радість народження й розвитку волі; якщо моє пізнання невинне, то лише завдяки волі до розвитку.

Ця воля відтягла мене від Бога і богів; інакше що залишалося б творити, якби боги – існували!

Та моя вогненна творча воля завжди знову штовхає мене до людини – наче молот падає на камінь.

Ох, люди, в тому камені замкнуто мій образ, образ усіх моїх образів! Ох, замкнули його в найтвердішому, найогиднішому камені!

Тепер мій молот із безжальною люттю б'є по своїй в'язниці. Від каменю летять скалки: що мені до того?

Я хочу завершити: підступила до мене тінь – з усього сущого наймовчазніша й найлегша завітала до мене!

Краса надлюдини підступила до мене, мов тінь. Ох, брати мої! Що мені тепер до богів!

Так казав Заратустра.

ПРО СПІВЧУТЛИВИХ

Друзі мої, до вашого друга дійшли глузливі слова: "Погляньте лише на Заратустру! Хіба не ходить він серед нас, немов серед звірів?"

Але краще було б сказати так: "Той, хто пізнає, ходить серед людей, немов серед звірів".

Бо той, хто пізнає, й саму людину називає звіром з червоними щоками.

А чому? Чи не тому, що людині надто часто доводиться соромитись?

Ох, друзі мої! Той, хто пізнає, каже так: "Сором, сором, сором – оце й уся історія людини!"

І тому людина шляхетна нікого не соромить; сама ж вона соромиться страждань.

Воістину, я не люблю жалісливих, щастя яких у співчутті: нема в них ніякого сорому.

Якщо я таки мушу співчувати, співчутливим мене хай не звуть; та й тоді я волію співчувати на відстані.

Мені ліпше затулити обличчя й утекти, перш ніж мене впізнають: так раджу робити й вам, друзі мої!

Нехай доля дає мені в супутники тих, хто, як і ви, не має співчуття, тих, з ким я можу ділити сподівання, харчі і мед!

Воістину, для стражденних робив я і те, і те; та все ж мені здається, що кращою моєю справою було те, коли я вчився по-справжньому радіти.

Відколи існує людство, людина надто мало раділа: таж це, брати мої, наш первородний гріх!

Коли ми навчимося по-справжньому радіти, тоді ми вже геть забудемо, як завдавати горя іншим і вигадувати лихо.

Тому я вмиваю руки, що допомагали стражденному, тому витираю ще й душу.

Бо коли я бачив, як страждає стражденний, то соромився за його ганьбу; а коли допомагав йому, то безжалісно топтав його гордість.

Зичливість і допомога породжують не вдячність, а мстивість; якщо мале доброчинство не забулося, то стає хробаком, який точить усе без угаву.

"Приймаючи, будьте неприступні! Винагороджуйте вже тим, що приймаєте!" – так раджу я тому, хто не має чим віддячити.

Та сам я з дарувальників: я люблю дарувати як друг друзям. Однак чужі та вбогі нехай самі зривають плоди з мого дерева: так менше сорому.

Жебраків слід позбутися взагалі! Воістину, гніваєшся, коли подаєш їм, і гніваєшся, коли не подаєш.

А з ними й грішників та докорів сумління! Вірте мені, друзі мої, муки сумління навчають нас мучити.

Та щонайгірше – це мізерні думки. Воістину, краще заподіяти лихе, ніж задумати мале!

Правда, ви кажете: "Радість малої злоби береже нас від великого злочину". Але якраз тут берегтися не треба.

Злочин немов гнояк: свербить, а зрештою прориває – не ховається зовсім.

"Дивись, я – хвороба", – промовляє злочин, у цьому його відвертість.

Та мізерні думки мов грибок: повзуть, звиваються і ховаються, поки тіло, вкрите мізерними ірибками, померхне й зів'яне.

Але одержимому дияволом кажу я на вухо таке: "Нехай твій диявол виросте! Навіть для тебе ще є шлях до величі!.."

Ох, брати мої! Всі про кожного знають забагато! Й багатьох ми можемо прозирнути, але пройти крізь них нам не під силу.

Важко жити серед людей, адже важко мовчати.

Ми найбільш нетерпимі не з тими, хто нам суперечить, а до того, хто нас взагалі не обходить.

Якщо страждає твій друг, будь для його страждань м'яким укривалом, та водночас і твердим ложем, похідним ліжком: так ти зарадиш йому найкраще.

А коли друг чинить тобі лихе, кажи йому: "Прощаю тобі те, що ти мені заподіяв; та коли б ти заподіяв це собі, чи ж міг би я простити!"

На таке здатна тільки велика любов: вона вище милосердя й жалощів.

Слід стримувати серце, бо коли йому дати волю, миттю втрачаєш голову!

Ох, хто в світі накоїв більше дурниць, аніж співчутливі? І що в світі породило більше страждань, аніж їхня глупота?

Горе усім, хто любить: адже найвище вони цінують своє співчуття!

Колись диявол сказав мені таке: "Навіть у Бога є своє пекло: це його любов до людей".

А недавно я чув, як він казав таке: "Бог мертвий; через своє співчуття до людей помер Бог".

Отож я застерігаю вас від співчуття: інакше впаде воно на людей важкою хмарою! Воістину, я розуміюсь на прикметах негоди!

Запам'ятайте також і ці слова: будь-яка велика любов вища за просте співчуття: адже, люблячи, любов прагне творити!

"Любові своїй я офірую самого себе, а також і ближнього свого, як самого себе", – так слід казати всім, хто творить.

Всі, хто творить, – несхитні.

Так казав Заратустра.

ПРО ЖЕРЦІВ

Якось Заратустра дав знак своїм учням і сказав їм такі слова:

"Ось – жерці; хоч вони мені також вороги, проходьте повз них мовчки, з мечем у піхвах!

Серед них теж є герої; чимало з них тяжко мучились: тому вони прагнуть, аби страждали всі.

Це запеклі вороги: нема більше мстивості, ніж у їхній смиренності. І легко занечищується той, хто на них нападає.

Та моя кров споріднена з їхньою кров'ю: і я хочу, щоб мою кров шанували навіть у їхній!"

Коли вони проминули жерців, Заратустру огорнула скорбота, та боровся із нею він недовго, і повів свою мову так:

– Шкода мені цих жерців. Вони мені огидні, проте це найменша прикрість, якої я зазнав серед людей.

Однак я страждав і страждаю з ними: для мене це тавровані невільники. Той, кого вони звуть спасителем, закував їх у пута.

У пута облудних цінностей і безумних слів! Ох, якби хто-небудь урятував їх від їхнього спасителя!

Колись їх носило морем, вони сподівались пристати до безпечного острова, – та вилізли на заснуле страховище!

Облудні цінності і безумні слова – найжахітніше страховище для смертних; довго воно спить у людині, перше ніж призводить до загибелі.

Та зрештою страховище прокидається, підходить, жере і ковтає все, що шукало на нім притулку.

Ох, погляньте лише на ті притулки, що збудували собі жерці! Храмами називають вони свої запашні печери.

Ох, там несправжнє світло й задушне повітря! Душа там не сміє злетіти до своїх висот!

Адже так велить їхня віра: "Навколішки увіходьте до них, грішники!"

Воістину, волію бачити безсоромного, ніж нещирий сором і благоговіння в їхніх очах!

Хто сотворив собі ті печери і стежки каяття? Часом не ті, що ховались і соромились неба ясного?

Аж коли крізь повалені покрівлі знову прогляне ясне небо на траву і червоний мак біля зруйнованих мурів, я знову поверну своє серце до того Бога.

Вони називали Богом те, що суперечило їм і завдавало страждань: воістину, поклоніння їхнє було героїчним!

Вони не вміли любити свого Бога інакше, як розп'явши на хресті людину!

Вони гадали жити, як мерці; у чорні шати обгорнули свої трупи, і навіть від їхньої мови відгонить мені смородом склепів.

Жити поблизу них, – немов сидіти на березі чорного ставу, в якому в солодкій задумі виспівує жаба.

Їм слід було б заспівати ще краще, щоб я повірив у їхнього спасителя; тоді б і його апостоли здались мені спасенними!

Я б хотів бачити їх голими: тільки краса повинна навертати до каяття. Адже кого переконає та запутана скорбота!

Воістину, не свобода, і не сьоме небо свободи привели їхніх спасителів! Воістину, самі вони у пошуках пізнання ніколи не ступали дорогами здорового глузду!

Дух цих спасителів був дірявий, і кожну дірку вони затикали своїм божевіллям, затичкою, яку вони нарекли Богом.

Їхній дух втопився у співчутті, і коли їх надимало і розпирало від співчуття, зверху завжди зоставалася велика глупота.

Люто, з криком поганяли вони отару, немов до майбутнього вела тільки одна стежина! Воістину, навіть ці пастирі були вівцями!

Ці пастирі були вбогі духом і широкі душею, та, брати мої, подивіться, якими нікчемними були досі навіть найширші душі!

Кривавими плямами вкрили вони той шлях, котрим простували, а їхня глупота повчала, що кров'ю потверджується істина.

Але кров – це найгірший доказ істини; найчистіше вчення кров обертає на отруту, на безумство й ненависть.

Коли хтось заради свого вчення іде на вогонь – то що це доводить! Істинне тільки те вчення, що народжується з горіння власного серця!

Палке серце і холодна голова: де вони сходяться докупи, там народжується ураган, справжній "спаситель".

Воістину, ці урагани, що поривають за собою, значніші й шляхетніші, ніж ті постаті, які люди називають "спасителями".

Однак від іще значніших, ніж усі ті спасителі, повинні ви, брати мої, звільнитись, якщо хочете відшукати шлях до свободи!

Ніколи ще не було надлюдини. Голими бачив я і найвеличнішу, і наймізернішу людину.

Ще надто схожі вони одна на одну. Воістину, навіть найвеличніша людина видалась мені – надто людською!

Так казав Заратустра.

ПРО ЧЕСНОТЛИВИХ

Громами й вогнями небесними слід промовляти до млявих і сонних почуттів.

Та голос краси ледве чутний: він закрадається тільки в бадьорі душі.

Тихо тремтів і сміявся сьогодні мій герб, – це священний сміх і тремтіння краси.

Сьогодні з вас, чеснотливі, насміхалась моя краса. І до мене долинув її голос: "Вони ще хочуть, аби їм платили!"

Чеснотливі, ви ще хочете, аби вам платили! Хочете отримати плату за чесноти, небо за землю, вічність за своє сьогодення?

А тепер гніваєтесь на мене, бо я вчу, що немає рахівника й скарбничого? Воістину, я навіть не кажу, щоб чеснота сама собі була винагородою.

Ох, скорбота моя ось у чому: брехнею довели, що нагороди і кари лежать в основі речей – навіть у основі ваших душ, чуєте, чеснотливі!

Та вепровим іклом повинно моє слово скородити основи ваших душ; лемешем плуга хочу я бути для вас.

Все потаємне ваших душ слід витягти на світло; коли все, вивернуте й потрощене, лежатиме на сонці, облуда відокремиться від істини.

Бо ось ваша істина: ви надто чисті для таких брудних слів, як "помста", "кара", "нагорода" й "відплата".

Ви любите свої чесноти, як мати – дитя; та хто коли-небудь чув, щоб мати за свою любов хотіла плати?

Ваша чеснота – це найлюбіша для вас власна суть. Вашу спрагу погамувати не можна, кінця в неї немає, вона обертається і крутиться, мов кільце.

І кожне діяння вашої чесноти – ніби загасла зірка: її світло й досі блукає світами, і хто знає, коли те блукання скінчиться?

Тож і світло вашої чесноти ще ллється, навіть коли діяння вже відбулося. Та й коли воно забуте чи мертве, промінь його світла ще живий і не гасне.

Нехай вашою чеснотою буде ваша власна суть, а не щось чуже, якась шкура або покров: ось істина з глибин ваших душ, чуєте, чеснотливі!

Звісно, є й такі, для кого чесноти – це корчитись під нагаєм, – ви вже досить наслухались їхніх зойків!

Є й такі, хто називає чеснотами лінощі власних пороків; коли потягуються їхня ненависть та заздрість, прокидається й "справедливість", протираючи заспані очі.

Є й такі, кого тягне вниз: їх тягнуть їхні чорти. Та що глибше вони опускаються, то яскравіше палають їхні очі, росте прагнення досягнути Бога.

Ох, і такий крик долинав до ваших вух, ви, чеснотливі: "Крім мене, все навколо Бог і чеснота!"

Є й такі, хто важко рухається і скрипить, мов вози, що звозять униз каміння: вони багато говорять про гідність і чесноти – чеснотою називають вони свою вуздечку!

Є й схожі на годинник, що заводиться раз на день; вони цокають і хочуть, щоб їхнє цокання називали – чеснотою.

Воістину, вони мене потішають: хоч де б мені траплялись такі годинники, я заводжу їх кпинами, і вони мають ще мені погарчати!

А інші пишаються своєю жменькою справедливості та в ім'я її чинять лиходійства проти всього на світі: так що світ захлинається в їхній несправедливості.

Ох, як огидно звучить слово "чеснота" в їхніх устах! А коли вони кажуть: "Я – справедливий", – це звучить як "Я мстивий!"

Своїми чеснотами вони намагаються видряпати очі ворогам; підносяться тільки для того, щоб принизити інших.

А є ще й такі, що сидять у болоті і приказують із комишів: "Чеснота – це сидіти тихо в болоті.

Ми нікого не кусаємо й уступаємося з дороги тим, хто прагне кусатись; в усьому ми дотримуємось думки, яку нам накидають".

А є ще й такі, що полюбляють жести й гадають: чеснота – це просто жест.

їхні ноги стають навколішки, їхні руки славлять чесноти, але серце нічого про те не знає.

А є ще й такі, хто вважає чеснотою сказати: "Чесноти необхідні", – та в душі вони вірять тільки в необхідність поліції.

А є безліч таких, котрим несила бачити людську

велич, для них чеснота – приглядатись до ницості, отже, вони називають чеснотою своє лихе око.

Одні прагнуть повчань і настанов, і звуть це чеснотою; а інші хочуть, щоб їх зламали, – і це також називають чеснотою.

Отже, майже всі вважають, ніби мають чесноти, або принаймні пнуться вдавати знавців "добра" і "зла".

Та Заратустра прийшов не для того, щоб сказати всім цим дурисвітам і дурням: "Що знаєте ви про чесноти! Що ви можете знати про чесноту!"

А для того, щоб вам, друзі мої, остогидли старі слова, котрих ви навчилися від дурнів та дурисвітів.

Щоб вам остогидли слова "нагорода", "відплата", "кара", "помста в справедливості...".

Щоб вам остогидло казати: "Такий вчинок добрий, годящий, бо моїх інтересів там нема, він ніби й не мій..."

Ох, друзі мої! Нехай у вчинкові відіб'ється ваша власна суть, мов матір – у дитині, – таким має бути ваше слово про чесноти.

Воістину, я відібрав у вас чи не сотню слів, якими найлюбіше бавились ваші чесноти; і ви гнівaєтесь на мене, немов діти.

Діти гралися біля моря, – та набігла хвиля і забрала їхні іграшки в глибочінь: тепер плачуть вони.

Одначе та сама хвиля принесе їм нові іграшки й розсипле перед ними нові барвисті мушлі!

Діти втішаться; як вони, гак і ви, друзі, матимете свою втіху – нові барвисті мушлі!

Так казав Заратустра.

ПРО ПОТОЛОЧ

Життя – це джерело втіхи, але там, де п'є потолоч, всі криниці отруєні.

Усе чисте миле мені; та я не можу дивитись на вищирені пики й на спрагу нечистих.

Вони зазирають у криниці: і ось із глибини мені відблискує їхня осоружна посмішка.

Священну воду вони отруїли хіттю; а звучи радістю свої брудні мрії, отруїли також і мову.

Здригається полум'я, коли вони підносять до нього свої вогкі серця; сам дух кипить і парує, коли потолоч підступає до вогню.

Солодкавим і розм'яклим стає плід у їхній руці; від їхнього погляду хиріє і всихає плодове дерево.

Чимало з тих, хто відцурався життя, насправді тільки відвернувся від потолочі: вони не хотіли ділити з нею ні криниць, ні вогню, ні плодів.

Чимало з тих, хто подавсь у пустелю й страждав від спраги разом із хижими звірами, не хотів лише сидіти біля діжки з водою разом із брудними погоничами верблюдів.

Чимало з тих, хто падав руїною і градом на родючі ниви, хотів лише наступити ногою на горло потолочі і заткати їй пельку.

Розуміння, що самому життю потрібні ворожнеча, і смерть, і мученицькі хрести, – це не той шматок, котрий найчастіше застрягав мені в горлі.

Просто часом я майже давився таким своїм запитанням: як? Невже для життя потрібна й потолоч?

Невже потрібні отруєні криниці, чадні багаття, спаскуджені мрії та хробаки в живодайному хлібі?

Не зненависть моя, а огида зголодніло пожирала моє життя! Ох, часто я стомлювався духом, коли потолоч навіть видавалась мені дотепною!

І до владарів повернувся я плечима, побачивши, що

тепер називають владарюванням: крутійство й торги за владу – з потолоччю.

Серед народів я жив мов чужинець, заціпивши вуста і заткавши вуха: чужа мені їхня крутійська мова, чужі всі ті торги за владу.

Затиснувши носа, я обурено проминав учорашнє і сьогоденне: воістину, все вчорашнє і сьогоденне смердить письменною потолоччю!

Я довго жив, мов глухий, сліпий і німий каліка, щоб не жити разом з потолоччю, котра владарює, пише й тішиться.

Обережно, з тяжкими зусиллями підводився мій дух; відрадою для нього були крихти, які надавала втіха: щоб жити, сліпий мусить мати ціпок.

Що ж скоїлось зі мною? Як я позбувся огиди? Хто оновив мій зір? Як я піднявся на висоту, де потолоч уже не сидить біля криниці?

Хіба не сама огида дала мені крила й силу розпізнати джерело? Воістину, я мусив злетіти щонайвище, щоб віднайти джерело втіхи!

О, я знайшов його, брати мої! Тут, на самій височіні, б'є для мене джерело втіхи! Поїть мене життям, і п'ю тільки я, потолочі немає!

Надто швидко течеш ти, джерело втіхи! І часто спорожнюєш келих, прагнучи його наповнити!

Та мені ще треба навчитися підступати до тебе скромніше: надто вже моє серце до тебе рветься...

У моєму серці горить коротке, спекотне, сумовите, надміру щасливе літо: як прагне моє гаряче серце твоєї прохолоди!

Минулася млява весняна зажура! Минувся мій лютий червневий снігопад! Я ввесь обернувся на літо, на самий полудень!

Посеред літа холодні джерела й блаженна тиша: о, приходьте, друзі мої, щоб тиша стала блаженніша!

Бо це – наша височінь і наша батьківщина: тут ми живемо надто високо и неприступно для всіх нечистих та для їхньої спраги.

Киньте, друзі, своїм чистим поглядом у джерело моєї втіхи! Хіба воно скаламутиться? Воно всміхнеться вам своєю чистотою.

На дереві майбутнього ми в'ємо своє гніздо; нам, самітникам, поживу приносять орли у дзьобах!

Воістину, не ту поживу, яку могли б ділити з нами й нечисті! їм здавалося б, що вони пожирають вогонь, і вони попекли б собі пащі!

Воістину, ми тут не будуємо притулку для нечистих! Для їхнього тіла й духу наше щастя було б крижаною печерою!

Немов потужні вітри, ми хочемо жити над ними, сусідити снігові, сонцю і орлам, – так живуть потужні вітри.

Наче вітер, я хочу колись повіяти серед нечистих і своїм духом забити їхній дух: цього хоче моє майбутнє.

Воістину, Заратустра – потужний вітер для всіх низин; і дає він таку пораду своїм ворогам і всім, хто плює і бризкає слиною: "Остерігайся бризкати слиною проти вітру!"

Так казав Заратустра.

ПРО ТАРАНТУЛІВ

Поглянь, ось нора тарантула! Хочеш побачити його самого? Ось висять його сіті: торкнись, щоб вони затремтіли.

Ось і він: вітаю, тарантуле! Бачу, що на спині твоїй чорний трикутник, твоя ознака, але також бачу, що у твоїй душі.

У твоїй душі помста: де ти вкусиш, там виростає чорний струп: отрута змушує душу корчитися від прагнення помсти.

Це я навів для того, щоб показати вам, проповідники рівності, порухи вашої душі! Для мене ви – тарантули, що потай прагнуть помсти!

Та я винесу ваші таємниці на світло; тому я й сміюся вам в обличчя – сміхом з вершин.

Тому я й розриваю ваші сіті, щоб лють виманила вас із печери облуди, і щоб ваша помста вже не ховалася за словом "справедливість".

Нехай людина позбудеться помсти – ось міст до найвищих сподівань і веселка після довгої грози.

Але тарантули, звісно, прагнуть іншого. "По-нашому, справедливість якраз у тому, щоб у світі лютувала гроза помсти", – говорять вони між собою.

"Помстою і ганьбою ми допечемо всім, хто не такий, як ми", – присягають тарантулячі серця.

І ще: "Жадання рівності – ось як віднині має називатися чеснота, ми здіймаємо галас проти всіх, хто наділений владою!"

Ви, проповідники рівності, безсиле божевілля тирана лементує у вашій душі про "рівність"; ваше потаємне поривання до тиранії маскує себе словами про чесноту!

Скорботний морок, прихована заздрість, а може, морок і заздрість вашого Отця – саме звідти прориває́ться божевільне полум'я мстивості. Про що мовчав Отець, про те сказав Син; і часто у Синові я бачив розкриту таємницю Отця.

Вони ніби й натхненні: та їх надихає не серце, а помста. А якщо вони розумні й холодні, то такими їх робить не дух, а заздрість.

Заздрощі часом виводять їх навіть на стежку мислителів: але – такі їхні заздрощі – заводять надто далеко, що втома зрештою змушує їх облягатися на снігу.

У кожній їхній скарзі звучить помста, у кожній похвалі є бажання завдати страждань: щастя для них – бути суддями.

Одначе я раджу вам, друзі, так: не довіряйте кожному, хто надто поривається карати!

Це люди поганого роду і вдачі: з їхніх облич проглядає кат і нишпорка.

Не довіряйте кожному, хто розводиться про свою справедливість! Воістину, їхнім душам бракує не тільки меду.

Якщо вони самі себе називають "добрими і праведними", не забувайте: щоб стати фарисеями, їм бракує тільки одного – влади.

Друзі мої, я не хочу, щоб мене плутали з ними або вважали кимось із них.

Є такі, що проповідують моє вчення про життя; а заразом це тарантули, проповідники рівності.

Ці отруйні павуки ніби боронять життя, а насправді сидять у печерах спинами до нього, – отже, вони прагнуть тільки завдавати страждань.

Завдавати страждань вони хочуть усім, хто має тепер владу; найдужче до вподоби павукам проповідь смерті.

За інших обставин і тарантули навчали б інакше: давніше саме вони паплюжили світ і палили єретиків.

Я не хочу, щоб мене плутали з цими проповідниками рівності або мали за одного з них. Бо справедливість каже мені так: "люди не рівні".

І вони не повинні бути рівними! Чим була б моя любов до надлюдини, якби я казав інакше?

Нехай тисячею мостів і стежок тиснуться вони до майбутнього, і нехай між ними буде все більше боротьби й нерівності: так змушує мене промовляти моя велика любов!

Ворогуючи, нехай вони вигадують образи і примари, і з цими образами і примарами стануть вони до останньої найлютішої битви!

Добрий і лихий, багатий і бідний, високий і ниций, і всі інші риси і якості повинні стати зброєю і голосною пам'яткою про те, що життя має завжди долати саме себе!

Життя прагне у височінь, вибудовує колони і сходи; воно прагне дивитись у широку далеч і поглянути на блаженну красу – для цього йому й треба височінь!

Оскільки йому треба височінь, то потрібні і сходи, й суперечності сходів і тих, хто підіймається ними. Життя прагне підійматися і, підіймаючись, долати себе.

Погляньте, друзі мої! Тут, де нора тарантула, здіймаються руїни старовинного храму, – погляньте на них просвітленими очима!

Воістину, хто колись тут свої думки зіп'яв угору каменем, той знав таємницю життя, немов наймудріший із мудрих!

Навіть у красі є боротьба, і нерівність, війна за владу й надмірну владу, – цього навчає він нас найяснішими символами.

Як божественно зіткнулись у двобої склепіння й арки: як божественно пориваються назустріч одне одному, наче світло й темрява!

З не меншою красою й затятістю станьмо теж ворогами, друзі! Божественно поривaймось один проти одного!..

Оввa! Тут мене самого вкусив тарантул, мій давній ворог! Божественно, прекрасно й затято він укусив мене в палець!

"Повинні існувати кари і справедливість, – розважає він, – не задурно ж йому тут співати гімни на честь ворожнечі!"

Так, він помстився! Ой, лихо! Тепер і мою душу корчить від помсти!

А щоб і я не крутився друзі, прив'яжіть мене міцно до стовпа! Краще вже бути святим стовпником, ніж вихором помсти.

Воістину, Заратустра не вихор і не смерч; а якщо він і танцюрист, то аж ніяк не виконавець тарантели!..

Так казав Заратустра

ПРО СЛАВЕТНИХ МУДРЕЦІВ

Славетні мудреці, всі ви служили народові і його забобонам, та не істині, і, власне, тільки за це шанували вас.

І терпіли вашу безвірність лише тому, що вона по-хитрому кружним шляхом дозволяла підступитись до людей, Так владар дає волю своїм рабам та ще й потішається з їхнього свавілля.

Хто ж ненависний людям, наче вовк собакам? Вільний дух, ворог кайданів; той, хто не молиться і знайшов собі притулок у лісах.

Вигнати його з криївки – в людей завжди звалося "почуттям справедливості"; на нього й досі нацьковують найлютіших собак.

Славетні мудреці, ви наділили народ правом на поклоніння і назвали це "жаданням істини"!

У серці своїм ви завжди собі казали: "Я вийшов з народу, звідти ж прийшов до мене глас Господній".

Тямовиті й уперті як осли, ви завжди видавали себе за народних заступників.

І безліч можновладних, прагнучи жити в злагоді з народом, попереду своїх коней запрягали ще й ослика – якого-небудь славетного мудреця.

А тепер, славетні мудреці, мені б хотілось, аби ви зрештою зовсім скинули з себе лев'ячу шкуру!

Плямисту шкуру хижого звіра і пелехи дослідника, шукача, підкорювача!

Ох, щоб я повірив у вашу "правдивість", вам слід спершу позбутися прагнення поклонятися.

Правдивий – той, хто йде у безбожні пустелі, розбивши своє навикле до поклоніння серце.

У жовтих пісках, обпалений сонцем, він нишком спрагло поглядає на щедрі джерелами острови, де кожна жива істота тішиться затінком.

Але спрага не змусить його стати таким, як ті вдоволені: де є оази, там є й ідоли.

Бути голодним, дужим, самотнім і безбожним – цього прагне лев.

Бути вільним від щастя рабів, звільненим від богів і поклоніння, безстрашним і страшним, великим і самотнім – цього прагнуть правдиві.

Владарями пустелі споконвіку були правдиві, вільні розуми, а в містах живуть добре вгодовані славетні мудреці – тяглова худоба.

Бо вони завжди тягнуть, мов осли, – цілий народ!

Не те щоб я гнівався на них; але для мене це тільки запряжені прислужники, навіть коли їхня збруя виблискує золотом.

Часто це добрі, варті заохочення слуги. Адже так навчає чеснота: "Якщо мусиш бути слугою, шукай того, кому твоя служба принесе найбільше користі!

Дух і чесноти господаря повинні зростати завдяки твоєму служінню; з його духом і чеснотами зростеш і ти сам!"

Воістину, славетні мудреці, народні слуги, ви зростали разом із духом і чеснотами народу, а народ – завдяки вам! Це я кажу на вашу честь!

Та навіть зі своїми чеснотами ви для мене тільки народ, народ із полудою на очах, – народ, який не знає, що таке дух!

Дух – це життя, й те життя він сам і розтинає; страждаючи сам, він помножує знання, – ви це знаєте?

Щастя духу – в мируванні і освяченні сльозами на офіру – ви це знаєте?

Якщо сліпий не бачить і йде навпомацки, це тільки свідчить про силу сонця, на яке він дивиться, – ви це знаєте?

Той, хто пізнає, повинен вчитися будувати з гір! Якщо дух тільки зсуває гори, цього мало, – знаєте ви чи ні?

Ви знаєте тільки іскри духу, – але не бачите кувадла, яким і є, власне, дух, і того страшного молота, що по ньому б'є!

Воістину, ви не знаєте, який гордий дух! Та ще нестерпнішою для вас була б його скромність, якби він колись зволив говорити!

Ви ще ніколи не наважились укинути свій дух у засніжену яму: вам для цього бракує жару! Тому вам і не звісні чари холоду.

Як на мене, ви в усьому поводитесь із духом надто запанібрата; а з мудрості ви часто робили притулок і шпиталь для поганих поетів.

Ви не орли і тому й не знаєте, яке. то щастя, коли лякається дух. А хто не птах, тому не слід моститися над проваллями.

Як на мене, ви теплі, але від усякого глибокого пізнання віє холодом. Крижаний холод – найглибше джерело духу, насолода для гарячих рук та їхнього господаря.

Славетні мудреці, ви з гідністю застигли на місці, випростали спини, – вас не схитне потужний вітер і потужна воля.

Чи траплялось вам бачити в морі напружене, наповнене вітрило, що тремтить від шаленого вітру?

Наче вітрило, що тремтить від шаленості духу, перетинає море моя мудрість – моя несамовита мудрість!

Та ви, слуги народу, славетні мудреці, – хіба б мог ли ви піти зі мною?..

Так казав Заратустра.

НІЧНА ПІСНЯ

Уночі гучніше жебонять живі джерела. Моя душа – теж живе джерело.

Уночі прокидаються пісні закоханих. Моя душа – теж пісня про кохання.

Щось невпинне, невгавне ворушиться в мені, от-от озветься. Це прагнення любові, і говорить воно її мовою.

Я – світло: ох, чому я не ніч! Але в тому й моя самотність, що я підперезаний світлом.

Ох, чом я не пітьма нічна! Як би я припадав до грудей світла!

Миготливі зірочки й світлячки! Навіть вас благословляв би я! – і тішився б вашим світляним дарунком.

Та я живу власним світлом і поглинаю полум'я, що вирівається з мене.

Я не бачу ніякого щастя в тому, щоб брати; мені часто мріялося, що той, хто краде, мабуть, щасливіший від того, хто бере.

Бідність моя від того, що рука ніколи не стомлювалась дарувати; заздрість моя від того, що я бачу сповнені сподівань очі й осяяний пристрастю нічний морок.

О, лихо всіх дарувальників! О, затемнення мого сонця! О, жадання жадань! О, лютий голод серед пересичення!

Вони беруть у мене: та чи торкаюсь я їхніх душ? Між дарувати і брати – прірва, а через найменшу прірву міст перекидають наостанку.

З моєї краси виростає голод: я хотів би завдати

болю тим, кому свічу, пограбувати обдарованих мною – я зголоднів за злом.

Відсмикнути руку, коли друга вже тягнеться їй назустріч; вагатися, наче водоспад, чи падати, перед падінням зі скелі, – я зголоднів за злом.

Таку помсту обирає моя повнота; такий підступ готує моя самотність.

Даруючи, втратив я щастя дарувати, остогидли мені мої надто високі чесноти!

Хто завжди дарує, той ризикує втратити сором; хто завжди роздає, той намулює собі руки й серце.

Мої очі вже не мокріють, коли бачу я сором прохачів; мої руки надто тверді, щоб тремтіти, коли повні долоні.

Куди ж поділися сльози очей і ніжність серця? О, самотність усіх, хто дарує! О, мовчазність усіх, хто світить!

Багато сонць кружляють у порожнечі, осяваючи все похмуре і темне, – від мене ж вони затуляються.

О, якраз у цьому ворожість світил до світла; безжально летять вони по своїх орбітах.

Зачаєна нелюбов до світла, холод до інших сонць– ось чим надихається будь-яке сонце.

Мов буря, летять сонця по своїх орбітах – такий у них шлях. Вони йдуть за своїм невблаганним жаданням, – у цьому їхній холод.

О, тільки ви, огорнуті мороком і ніччю, добуваєте тепло зі світла! О, тільки ви п'єте молоко і втіху з вимені світил!

Ох, довкіл мене крига, рука обпікається об крижини! Ох, пече мене спрага, спрагла за вашою спрагою!

Ох, чому вночі я маю бути світилом! І спрагою за огорнутою ніччю! І самотністю!

Уночі прориває́ться, мов вода, моє бажання – бажання говорити.

Уночі гучніше жебонять живі джерела. Моя душа – теж живе джерело.

Уночі прокидаються пісні закоханих. Моя душа – теж пісня про кохання.

Так співав Заратустра.

ПІСНЯ ДО ТАНЦЮ

Якось увечері Заратустра з своїми учнями йшов через ліс; шукаючи джерела, він вийшов на зелену галявину, де танцювали дівчата, навколо мовчки стояли кущі й дерева. Впізнавши Заратустру, дівчата зупинились, але той посміхнувся, підійшов ближче і промовив:

– Любі дівчата, не спиняйте танцю! Підійшов до вас не лихий зануда і не ворог дівчат.

Я поборник Господа перед дияволом; а диявол цей – дух тяжкості. Хіба ж можу я, легконогі, бути проти божественних танців? Або дівочих ніжок з гарненькими щиколотками?

Правда, я – ліс і морок серед темних дерев; та хто не злякається мороку, знайде і трояндові кущі під кипарисами.

Знайде він і божка, найлюбішого для дівчат: край джерела спочиває він, заплющивши очі.

Воістину, заснув він серед білого дня, ледащо! Може, він надто довго ловив метеликів?

Не гнівайтесь на мене, прекрасні танцівниці, якщо я трохи покараю божка! Він, звісно, кричатиме й плакатиме, та в нього де сльози, там і сміх!

Отож із сльозами на очах нехай він вас просить до танцю, а сам я заспіваю вам пісню.

Ця танцювальна пісня глузуватиме з духу тяжкості, того найвищого і найдужчого диявола, про якого кажуть, ніби він "владар світу".

І такої пісні заспівав Заратустра, поки Амур і дівчата разом вели танок:

О життя, недавно я зазирнув тобі в очі, і мені здалося, ніби я поринаю в незбагненне.

Але ти підчепило мене золотим гачком і глузливо сміялося, коли я назвав тебе незбагненним.

"Так кажуть усі риби, – відповіло ти. – Що їм несила збагнути, те для них незбагненне.

Але я тільки мінливе й дике, в усьому як жінка, і не маю ніяких чеснот.

Хоча серед вас, чоловіків, мене звуть "глибиною" чи "вірністю", "вічністю" чи "таїною".

Адже ви, чоловіки, завжди обдаровуєте нас своїми чеснотами, – ох, які ж ви чеснотливі!"

Так сміялось воно, безвірне; та я ніколи не вірю ні йому, ні його сміхові, коли воно обмовляє себе.

І коли я віч-на-віч розмовляв із своєю несамовитою мудрістю, сказала вона гнівно: "Ти прагнеш, ти жадаєш, ти любиш, – отже, хвалиш життя!"

Я ледве не відповів їй лихим словом, ледве не сказав тій розгніваній правди; адже нема злішої відповіді, ніж "сказати правду" власній мудрості.

Так воно склалось між нами трьома. Від щирого серця люблю я тільки життя... і, воістину, найміцніше тоді, коли його ненавиджу!

Та якщо я прихильний до мудрості, а часто й занадто прихильний, то лише тому, що вона мені дуже нагадує життя!

У неї його очі, його сміх, і навіть його золоті гачки: що я вдію, коли вони такі схожі між собою?

А як життя колись запитало мене: "Що таке мудрість?" – я відповів запально: "О, це просто мудрість!

Її прагнуть і нею насичуються, дивляться на неї крізь серпанок і ловлять її сітями.

Чи гарна вона? Звідки мені знати! Та на її принади спокушаються й найстаріші коропи.

Мінлива вона й уперта, я часто бачив, як вона кусала собі губи і рвала гребінцем волосся.

Мабуть, вона лиха й нещира, і в усьому лиш баба; та коли обмовляє себе, тоді, власне, спокушає найдужче"

Коли я сказав це життю, воно злобно всміхнулося і заплющило очі. "Про кого ж ведеш ти мову? – спитало воно, – чи, бува, не про мене?

І навіть якщо ти маєш рацію, – чи можна так казати мені просто в вічі! А тепер покажи мені свою мудрість!"

Ох, ти знову розплющило очі, о кохане життя! І мені здається, ніби я знову поринаю в незбагненне.

Так співав Заратустра. Та коли танець закінчився і дівчата пішли, йому стало сумно.

"Сонце вже зайшло, – сказав він нарешті, – галявину вкрила роса, з лісу тягне холодом.

Щось невідоме підступило до мене і замислилось. Як! Ти ще живий, Заратустро?

Чому? Навіщо? Чим? Куди? Де? Як? Хіба не безглуздя – жити й далі?..

Ох, друзі мої, це вечір запитує моїми устами. Даруйте мені мою печаль!

Вечір настав: даруйте мені, що вже вечір!"

Так казав Заратустра.

ПОГРЕБОВА ПІСНЯ

"Там німотний острів могил: там і могили моєї юності. Туди я віднесу вічнозелений вінок життя".

З такою думкою в серці плив я морем.

О видива й видіння моєї юності! О миті кохання, божественні миті! Як швидко ви згинули! Сьогодні я згадую про вас немов про мерців.

Від вас, мої дорогі покійники, віють ніжні пахощі, що приносять на серце сльози розради. Воістину, вони глибоко зворушують і розраджують серце самотнього мореплавця.

Та все ж я най багатший, і мені заздрять найдужче – мені, найсамотнішому! Бо ви були моїми, а я ще й донині ваш: скажіть, кому падали з дерева такі трояндові яблука, як мені?

Та все ж, наймиліші, я плід і щедра нива вашої любові і квітую у вашу пам'ять розмаїттям дикорослих чеснот!

Ох, нам судилося не розлучатися, мої милі нетутешні дива; ви прилітали до мене і моїх жадань не як полохливі птахи, – ні, ви вірили мені, а я вам!

Так, божественні миттєвості й миті: ви, як і я, були створені для вірності й неминущої ніжності, отже, слід мені зараз дорікати вам за невірність і прозивати вас зрадливими, – інакше не вмію.

Воістину, втікачі, надто швидко ви вмерли. Та ви не втікали від мене і я не втікав від вас: не винні ми одне перед одним у нашій зрадливості.

Щоб убити мене, душили вас, адже ви співочі птахи моїх сподівань! Так, мої любі, злість завжди пускала свої стріли у вас – щоб поцілити моє серце!

І вона поцілила! Бо я завжди леліяв вас у серці, наче скарб, був немов одержимий: тому ви й повинні були вмерти замолоду, ще й як передчасно!

Стрілу пустили у найвразливіше моє місце: там були ви, вкриті тільки ніжним пушком, схожі на усмішку, що вмирає від чужого погляду!

І ворогам своїм я скажу таке: "Що важить просте вбивство проти того, що ви заподіяли мені!

Те, що ви заподіяли мені, гірше всілякого вбивства; ви в мене відібрали безповоротне", – отаке я скажу своїм ворогам!

Ви ж убили видива й найдорожчі дива моєї юності! Ви відібрали товаришів моїх забав, блаженних духів!

Нехай же пам'яттю про них буде цей вінок і моє прокляття.

Прокляття вам, вороги! Ви ж укоротили мені вічність, – тепер вона звук, що розбився об холодну ніч. Тепер вона мить, один лише погляд божественного ока!

Колись, у кращі часи, з чистоти своєї я казав таке: "Все живе повинно бути для мене божественним".

Тоді ви напосілись на мене брудними примарами; ох, куди щезли тепер ті кращі часи?

"Кожен день для тебе повинен бути священним", – цього навчала мене юнацька мудрість; воістину, це мова веселої мудрості!

Але вороги викрали мої ночі й підмінили їх мукою безсоння: ох, куди щезла та весела мудрість?

Колись, дивлячись на птахів, я шукав щасливих ознак; тоді на мій шлях ви пустили огидну потвору – сову. Ох, куди щезли мої ніжні жадання?

Колись я дав обітницю зректись будь-якої огиди: тоді ви обернули моїх ближніх та родичів на гнояки. Ох, куди щезли мої найшляхетніші обітниці?

Як сліпий, я колись ішов шляхами щастя: але під ноги сліпому ви накидали всілякої гидоти, і тепер мені вже огидні давні стежки сліпих.

Коли я зробив найважче і святкував перемогу власних зусиль, тоді ви змусили тих, хто любив мене, волати, ніби я завдаю їм найбільшого горя.

Воістину, ви завжди чинили так: домішували жовчі в найсолодший мед і знецінювали зусилля найкращих бджіл.

До мого милосердя ви завжди посилали найзухваліших жебраків, до мого співчуття підганяли юрмища непоправних паскуд. Отже, в моїх чеснот ви відібрали віру.

Коли я жертвував найсвятішим, ваше "благочестя" то одразу ж долучало до цього свої масні дарунки: отож у чаду вашого сала задихалося моє найсвятіше.

Якось я хотів танцювати, як іще ніколи не танцював: я хотів сягнути вище неба. Тоді ви підмовили мого найулюбленішого співака.

І він заспівав моторошно й гнітюче; ох, він гудів мені у вуха, як смутна труба.

Убивчий співаче, знаряддя злоби, ти найневинніший! Я вже ладнався до найкращого танцю, але тими звуками ти вбив моє натхнення!

Тільки у танці я вмію символами сказати про найвище, – а тепер ті найвищі символи досі скуті в моїх кінцівках!

Невисловленими і невільними зостались найвищі сподівання! Померли всі видива й розради юності!

Як я це витерпів? Як одужав після таких ран? Як воскресла моя душа з могили?

Так, я маю щось невразливе, безсмертне, те, що висаджує навіть скелі; зветься воно моїм жаданням. Мовчазне й незмінне, простує воно через роки.

Жадання моє хоче йти своєю ходою, але на моїх ногах; воно суворе й невразливе.

У мене ж невразлива тільки п'ята. А ти, жадання, все живеш і не міняєшся. Довготерпеливе! Ти ще й досі переступаєш через усі могили!

У тобі ще й досі живуть несправджені юнацькі надії, немов життя та юність, сидиш ти, сподіваючись, на жовтих могильних румовищах.

Так, для мене ти ще й досі руйнуєш усі могили, – вітаю тебе, моє жадання! Тільки там, де могили, є й воскресіння.

Так співав Заратустра.

ПРО ПЕРЕМОГУ НАД СОБОЮ

"Жаданням істини" називаєте ви, наймудріші, те, що надихає і підтримує вас?

Прагненням охопити думкою все сутнє – так я називаю те жадання!

Все сутнє ви хочете спершу охопити думкою: адже ви таки сумніваєтесь, чи можна це зробити взагалі.

Та все сутнє повинно коритися вам! Цього вимагає ваша воля, ваше жадання. Сутнє повинно вигладитись і скоритись духові, бути для нього дзеркалом і його віддзеркаленням.

Оце й усе ваше жадання, наймудріші, – жадання влади; воно проступає навіть тоді, коли ви розважаєте про добро і зло й оцінюєте світ.

Ви прагнете створити світ, перед яким могли б упасти навколішки: це ваша остання надія і ваше сп'яніння.

Звісно, немудрі, народ – просто річка, якою пливе човен; а в човні сидять урочисті й вирядженні оцінювачі.

Свою волю і свої цінності ви пустили плисти річкою становлення; давнє жадання влади виказує мені, у що вірить народ як у добро і зло.

Це ви, наймудріші, посадили тих гостей у човен, наділивши їх блиском і гордими іменами, – ви і ваша панівна воля!

Річка несе тепер човен далі: вона повинна нести його. Дарма що піниться хвиля і гнівно б'ється об кіль.

Наймудріші, не в річці ваша погибель і кінець вашого добра і зла; а в самім тім жаданні, жаданні влади – у невичерпності творчої волі до життя.

Щоб ви зрозуміли мої слова про добро і зло, я хочу вам іще сказати про життя і про натуру всього живого.

Я пішов за живим, пройшов найбільшими й найменшими шляхами, щоб пізнати його натуру.

Коли уста живого мовчали, я сотнями дзеркал ловив його погляд, щоб принаймні мені що-небудь сказали очі, і ті очі казали мені.

Та хоч де я знаходив живе, всюди я чув про покору. Все живе покірливе.

По-друге: наказують тому, хто не вміє коритися собі. Така натура живого.

По-третє: я чув, що наказувати важче, ніж коритись. І не тільки тому, що зверхник бере на себе тягар покірливих, який може його легко розчавити, –

сміливість і ризик побачив я у наказах: адже той, хто наказує, завжди важить своїм життям.

Навіть наказуючи собі, він іще мусить спокутувати свій наказ. Він мусить стати суддею, месником і жертвою власного закону.

Але як це стається? – питав я себе. Що змушує живе коритись і наказувати, а віддаючи накази, бути й покірливим?

Тепер слухайте мене, наймудріші! Перевіряйте пильно, чи збагнув я саме серце життя, самі корені його серця!

Хоч де я знаходив живе, там знаходив і жадання влади; навіть у слуг помічав я бажання стати паном.

Слугувати сильному слабшого примушує прагнення панувати над іще слабшим: без цієї втіхи він не може аж ніяк обійтися.

Як менший кориться більшому, тішачись тим, що має владу над іще меншим; так задля влади кориться і більший, важачи власним життям,

В тому й самопожертва великого, що тут є ризик і небезпека, гра в кості на смерть.

Де жертовність, служіння, віддані погляди, там і бажання стати паном. Кружними стежками прокрадається слабший у твердиню і в саме серце владаря – і викрадає владу.

Ось яку таємницю розкрило мені життя: "Поглянь, – казало воно, – я завжди мушу себе перемагати.

Звісно, ви називаєте це жаданням творити або прагненням до мети, до вищого, далекого, складнішого – але все це єдине, в усьому одна таємниця.

Краще мені загинути, ніж зректися цього єдиного; знай: воістину, де є занепад і осінь, там життя віддає себе в жертву – задля влади!

Я мушу бути борнею, і становленням, і метою, і запереченням мети: ох, хто вгадує моє жадання, вгадує також, якими кривавими шляхами доводиться йому йти.

Хоч би що я створювало і хоч як любило створене – я повинно одразу ставати супротивником йому і своїй любові: цього прагне моє жадання.

І навіть ти, пізнавальнику, – тільки стежка й слід мого жадання; воістину, моє жадання влади простує слідами твого жадання істини!

Звісно, не поцілив у істину той, хто кинув у неї словом про "жадання існувати": такого жадання – не існує!

Адже те, чого не існує, жадати не може; те, що існує, хіба може жадати існування!

Лиш там, де є життя, є й жадання, – але не жадання жити, а – так учу я тебе – жадання влади!"

Так навчало мене колись життя: і тому, наймудріші, я можу відгадати ще й загадку вашого серця.

Воістину, кажу вам: одвічних добра і зла не існує! Адже вони знов і знов мали перемагати самі себе.

Оцінювачі цінностей, своїми цінностями й словами про добро і зло ви чините насильство, в цьому ваша прихована любов, блиск, тремтіння і збуреність душі.

Та ще більше насильство й нові перемоги постають з ваших цінностей: об них розбивається яйце і його шкаралупа.

Кому випало бути творцем добра і зла*, той, воістину, спершу мусить бути руйнівником і розбивати цінності.

Отже, найбільше зло пов'язане з найбільшим добром; якраз воно тільки й творче.

Поведемо ж мову тільки про нього, наймудріші, хоч це й погано. Мовчати гірше; замовчані істини стають отруйні.

І нехай розіб'ється все, що може розбитись об наші істини! Безліч будівель належить іще збудувати!

Так казав Заратустра.

ПРО ПІДНЕСЕНИХ

Спокійне дно мого моря: хто б відгадав, що на ньому ховаються кумедні почвари.

Непорушні мої глибини; та вони виблискують від пливучих загадок і сміховин.

Побачив я сьогодні піднесеного – того врочистого покутника духу; ох, як сміялась моя душа з його потворності!

Мовчки стояв піднесений, випнувши груди, немов ті, хто набирає повні легені повітря.

Він був обвішаний потворними істинами, немов мисливською здобиччю, а вбраний у лахміття, до якого попричіплялись реп'яхи і колючки, – не бачив я там жодної троянди.

Ще не навчився він сміятися й цінувати красу. Похмурий повернувся цей мисливець із лісу пізнання.

З битви із дикими звірами він повернувся, та крізь його суворість теж проглядає звір – нездоланний!

Він і досі стоїть, мов тигр, готовий стрибнути, проте не до вподоби мені ці напружені душі, не до смаку мені скулені й зіщулені.

Може, скажете мені, друзі, що про смаки й уподобання не сперечаються? Але ж усе життя – це суперечка про смаки й уподобання!

Смак – це воднораз і вага, і терези, і вагар; і лихо всьому живому, якби воно захотіло жити без суперечки про вагу, терези й вагаря!

Якби піднесений стомився від своєї піднесеності, – тільки тоді розкрилася б його краса; тільки тоді я підступив би до нього й уподобав його.

Лише відцуравшись самого себе, він перестрибне через власну тінь – і, воістину, просто до свого сонця.

Надто довго сидів він у затінку, поблідли щоки у спокутника духу; чекаючи, він ледь не помер з голоду.

В його погляді й досі зневага, на устах зачаїлася огида. Хоч тепер він спочиває, та його спочинок не на осонні.

Він повинен був працювати, як віл; його щастя мало б віддавати землею, а не зневагою до неї.

Білим волом волів би я бачити його, як, сопучи й ревучи, він тягне плуга; і нехай те ревіння вихваляє все земне!

Темний ще він на виду; адже затуляється рукою. Затінені і очі його розуму.

Сама справа його – тінь на ньому: руки затуляють його самого. Своєї справи він іще не здолав.

Мені втішно бачити його волячий карк; але тепер хочу бачити ще й ангельський погляд.

А ще йому слід позбутися своїх героїчних жадань; він повинен бути піднятим, а не просто піднесеним – сам ефір має підняти його, позбавленого жадань!

Він приборкав почвар, він розгадав загадки: та йому ще слід дати раду власним почварам і загадкам, обернути їх на небесних дітей.

Його пізнання ще не навчилось усміхатися й уникати заздрості; його потік пристрасті ще не вгамувався у красі.

Воістину, не в ситості повинні втопитись і замовкнути його вимоги, а в красі! Принадність – це щедрість великих умів.

Заклавши руки за голову: так повинен відпочивати герой, так він має долати навіть свій відпочинок.

Саме героям краса дається найважче. Краса недосяжна для будь-якої могутньої волі.

Трохи більше, трохи менше: саме тут це важить багато, найвагоміше.

Стояти, розслабивши м'язи й розсідлавши жадання: саме це найважче для всіх піднесених!

Коли влада робиться милостива і стає очевидна, очевидність ту я назву красою.

Ні від кого я так не вимагаю краси, як від тебе, могутній: нехай твоєю останньою перемогою над собою буде доброта.

Я певен, що всіляке зло тобі до снаги, – тому й вимагаю від тебе добра.

Воістину, я часто глузував із слабких, що, маючи кволі лапки, видають себе за добрих!

Ти повинен стати опорою чеснот, що вище вона підноситься, то гарніша й тендітніша, а насправді – твердіша й міцніша.

Отож, піднесений, колись ти повинен стати прекрасним, та й ще сам тримати свічадо, щоб милуватись собою.

Тоді твоя душа тремтітиме від божественних пристрастей і навіть пиха буде святобливою!

Власне в цьому таємниця душі: тільки позбувшись героїчного, наблизиться вона, у мріях, до надгероїчного.

Так казав Заратустра.

ПРО КРАЇНУ КУЛЬТУРИ

Надто далеко я залетів у майбутнє: жах заполонив мене.

Я озирнувся навкруги: леле! – час був моїм єдиним сучасником.

Тоді я полетів назад, додому, і квапився чимраз дужче, – так я прийшов до вас, сучасники, і в країну культури.

Вперше я пильно й зичливо придивився до вас; воістину, з тугою в серці прийшов я.

Та що сталося зі мною? Хоч як мені було страшно – не міг я стримати сміху!

Ніколи ще не бачили мої очі такого строкатого розмаїття!

Я заходився від сміху, а ноги й серце мені тремтіли: "Та це ж батьківщина всіх малярних горщиків!"

На мій подив, сучасники, у вас на обличчі й на тілі було наквацяно п'ятдесят кольорових плям!

А навколо було п'ятдесят свічад, що улесливо відбивали ваше строкате різнобарв'я!

Воістину, ви, сучасники, не вигадали б кращої маски, ніж власне обличчя! Хто б вас міг упізнати!

Ви обписані знаками минулого, а поверх – ще й новими знаками, – тож сховалися від усіх тлумачів і розгадників!

Та навіть коли гадати по нутрощах: хто повірить, ніби є у вас нутрощі! Ви немов зроблені з фарб і барвистих клаптиків.

Всі віки й народи барвисто проглядають з-під ваших покровів; всі звичаї та віри пістряво проступають у вашій поведінці.

Якби хтось звільнив вас від запинал, покровів та фарб і скував ваші рухи, ви б однаково полохали птахів.

Воістину, я сам сполошений птах, адже бачив вас голими й без фарб; і я дременув, немов мені приязно посміхнувся кістяк.

Вже краще бути наймитом у підземному світі й слугувати тіням минулого! – Тілистіші й живіші за вас мешканці потойбіччя!

У цьому й гіркота моєї утроби, що я, сучасники, не терплю вас ні голими, ні одягненими!

Всі жахіття майбутнього, і все, що колись лякало сполоханих птахів, воістину, не таке жаске, як ваша "дійсність".

Адже ви кажете: "Ми цілковита дійсність, без віри й забобонів", – так випинаєте груди – ох, таж у вас і грудей немає!

Як ви, розмальовані, могли б у щось вірити? Адже ви тільки образи всього, в що колись вірили!

Ви заперечуєте саму віру й руйнуєте будь-яку думку. Не гідні віри – ось хто ви для мене, прихильники дійсності.

Всі часи змішались і плещуть у ваших головах; та марення й теревені всіх часів ближчі до дійсності, ніж ваша свідома пильність!

Безплідні ви, тому й бракує вам віри. Та покликаний творити навіть марення мав правдиві й дослухався зірок,–і вірив у віру!

Ви – напіввідчинені брами, біля яких чекають гробокопи. Ось ваша дійсність: "Все варте загибелі".

Ох, безплідні, ви стоїте переді мною, – які ж у вас випнуті ребра! Багато з вас самі це розуміють.

І кажуть: "Здається, поки я спав, Бог щось потай забрав у мене? Воістину, досить, щоб створити з цього самицю!

Які ж у мене злиденні ребра!" – так казало вже немало сучасників.

Так, смішні ви мені, сучасники! Надто, коли ви дивуєтесь із себе самих!

І лихо мені, коли б я не сміявся з вашого подиву і ковтав би всю гидоту з ваших глеків!

Та я хочу поставитись до вас легше, бо маю нести на собі важке; що мені до того, коли жучки й летюча черва сяде на мою ношу!

Воістину, не стане ж вона від того важча! І не від вас, сучасники, обляже мене велика втома.

Ох, куди ж іще піднятись мені зі своєю тугою! З усіх гір виглядаю я батьківські краї.

Та ніде не знайшов вітчизни; не маю спокою в жодному місті і рвуся за всякі брами.

Сучасники, до яких я іще недавно поривався серцем, мені чужі й сміховинні, прогнали мене назавжди з батьківських країв.

Отож я люблю тільки землю своїх дітей, ще невідкритий край серед найдальших морів; нехай її шука моє вітрило.

Дітьми я прагну спокутувати те, що я нащадок своїх батьків, а всім майбутнім – оцю сучасність!

Так казав Заратустра.

ПРО НЕПОРОЧНЕ ПІЗНАННЯ

Коли вчора зійшов місяць, мені здалося, ніби він хоче народити сонце: так широко й тілисто лежав він на обрії.

Та він ошукав мене своєю вагітністю; до того ж у місяці я радше бачу чоловіка, а не жінку.

Хоча в цього сором'язливого нічного мрійника чоловічого мало. Воістину, з нечистим сумлінням блукає він над покрівлями.

Бо цей чернець у подобі місяця ласолюбний і ревнивий, ласий до землі й до всіх радощів закоханих.

Ні, не до вподоби він мені, цей кіт на дахах! Огидні мені всі, хто скрадається до напіввідчинених вікон!

Побожно й мовчки блукає він зоряними килимами – та мені не до вподоби чоловічі ноги, хцо ступають нечутно, ноги, на яких не брязнуть хоча б остроги.

У відвертого хода тверда, та кішка ходить по землі скрадаючись. Поглянь, місяць сходить по-котячому і нещиро.

Тонкі лицеміри, прихильники "чистого пізнання", – з місяцем і я вас порівнюю. Вас я назву ласолюбами!

Ви також любите землю й земне: я добре вас розгадав! Та у вашій любові сором і нечисте сумління, – ви ніби місяць!

Земне зневажає ваш дух, а не ваше нутро: воно ж у вас найсильніше!

І тепер ваш дух соромиться, що догоджає нутру, і через той сором скрадається манівцями облуди.

"Найвищим щастям для мене, – каже собі ваш брехливий дух, – було б дивитись на життя без жадливості, не скидатися на пса, що аж висолопив язика; вдовольнятися спогляданням, умертвити волю, відцуратися себелюбних змагань і прагнень – бути холодним і зотлілим, мати нечутливе тіло – і сп'янілі місячні очі!

Наймиліше для мене, – спокушає себе спокушений, – було б любити землю, немов місяць, лише очима обіймати її красу.

Я назву це непорочним пізнанням усіх речей. Адже мені від них нічого не потрібно, хіба віддзеркалювати їх стооким свічадом".

Ох ви, тонкі лицеміри, ласолюби! Вам бракує невинності в пристрастях, і тому ви й паплюжите їх!

Воістину, ви любите землю не як творці, що радіють роботі й розвитку.

Де невинність? Там, де є воля до зачаття. І хто хоче творити щось вище, ніж він сам, у того, як на мене, найчистіше жадання.

Де краса? Там, де моє жадання має бути найдужчим; де я хочу любити й загинути, щоб образ не зостався лиш образом.

Любити й загинути – це поєднане споконвіку. Жадати любові, – отже, жадати і смерті. Так кажу я вам, страхополохи!

А ви свою кастровану зизоокість прагнете називати "спогляданням"! А те, що вдається намацати боягузливим оком, ви звете "прекрасним"! Ох, ви ж паскудите шляхетні слова!

Непорочні шукачі чистого пізнання, таж у тому ваше прокляття, що ви ніколи не народите, навіть якщо б і лежали широко й тілисто на обрії!

Воістину, ви сиплете з уст шляхетними словами: невже, брехуни, ми повинні вірити, що й серце ваше повне по вінця?

Та мої слова – невибагливі, зневажені, грубі; я залюбки підбираю те, що падає зо столу на ваших бенкетах.

Одначе я можу ними сказати істину лицемірам! Так, мої риб'ячі кістки, мушлі та колюче листя полоскочуть лицемірам носа!

Довкруг вас і ваших бенкетів завжди задуха: адже в повітрі застоялися ваші хтиві думки, брехня і потайливість!

Відважтеся спершу повірити собі – собі й своєму нутру! Хто сам собі не вірить, завжди бреше.

"Чисті", ви самі від себе сховались у лялечці Бога, а в тій лялечці зачаїлися, мов огидний кільчастий черв.

Воістину, "споглядальники", ви дурите! Навіть Заратустра був колись уведений в оману вашим божественним покровом; не розпізнав він зміїного клубка, що чаївся всередині.

Шукачі чистого пізнання, колись я мріяв побачити, як у ваших ігрищах проступає Божа душа! Ваше мистецтво марилось мені якнайкращим!

Зміїну нечисть і сморід, хитрощі ласолюбної ящірки приховувала від мене відстань.

Та я підступив ближче: настав для мене день, – а тепер настає й для вас, – коли урвались місяцеві походеньки!

Погляньте на нього! Який він заскочений і поблідлий – перед вранішньою зорею!

Бо вже сходить воно, вогненне, сходить його любов до землі! Невинність і палка пристрасть творця – ось де справжня сонячна любов!

Погляньте, як нетерпляче здіймається воно над морем! Хіба ви не відчуваєте спраглого й гарячого подиху його любові?

До моря хоче воно припасти й увібрати всю його глибочінь; тисячами грудей прагне до нього море.

Море хоче, щоб сонячна спрага цілувала його і впилася ним; воно хоче стати повітрям, височінню, світляною стежкою і самим світилом!

Воістину, я, немов сонце, люблю життя і глибокі моря.

Пізнання моє в тому, щоб усі глибини піднялися до мене на височінь!

Так казав Заратустра.

ПРО ВЧЕНИХ

Поки я спав, вівця об'їдала плющевий вінок на моїй голові, об'їдала, примовляючи: "Заратустра більше не вчений".

Об'ївши, вівця пішла собі далі. А мені те переказала дитина.

Люблю я полежати там, де бавляться діти, біля зруйнованого муру, серед будяків та червоних маків.

Для дітей, будяків та червоних маків я ще й досі вчений. Адже вони невинні навіть у своїй злості.

Та для овець я вже не вчений; так забаглося моїй долі – благословенна будь вона!

Бо ось у чому істина: я покинув будинок учених, ще й грюкнув за собою дверима.

Моя душа надто довго сиділа голодна за їхнім столом; на відміну від них я не можу братися до пізнання, немов до лузання горіхів.

Я люблю свободу, землю і свіже повітря; краще я спочиватиму на волячих шкурах, ніж на лаврах їхньої шани.

Я надто гарячий і попалений власними думками: часто мені навіть дух забиває. Тоді я мушу вийти на привілля, подалі від запорошених покоїв.

А вони, холодні й незворушні, сидять у затінку: всюди вони прагнуть бути лише глядачами й остерігаються сидіти на осонні.

Мов ті, що стоять на вулиці й витріщаються на перехожих, сидять вони й витріщаються на думки, що прийшли в чужі голови.

Як тільки доторкнешся до них руками, від них мимоволі здіймається курява, наче від мішків з-під борошна; та кому спаде на думку, що та курява від зерна й від золотої благодаті серпневої ниви?

Коли вони вдають з себе мудрих, мене морозить від їхніх дрібних сентенцій та істин: часто несе від них наче з болота; воістину, я чув уже, як там квакала жаба!

Спритні вони, вправні у них пальці: Що моя простота супроти їхнього розмаїття. їхні пальці плетуть, тчуть і снують – виплітають панчохи духу!

Вони хороші дзиґарі: слід лише правильно їх заводити! Тоді вони безпомилково показують час і тихенько цокають.

Наче млини, вони працюють і гримотять: тільки підкидуй їм своє стигле зерно! – вони зуміють тонко змолоти його і обернути на білу куряву.

Один одному вони пильно дивляться на пальці і нітрохи не вірять. Винахідливі на маленькі хитрощі, вони підстерігають тих, чиї знання кульгають, – підстерігають, наче павуки.

Я бачив, як вони з незмінною обережністю готують отруту, завжди при цьому надягаючи скляні рукавички.

А ще вони вміють грати шахрайськими костями; я бачив, як вони грали з таким запалом, що аж повпрівали.

Ми чужі одне одному, а їхні чесноти мені огидніші за їхню нещирість та шахрайські кості.

Коли я жив у них, то жив над ними. Тому вони й сердиті на мене.

Вони й чути не хочуть, щоб хтось ходив у них над головою; через те й наклали колод, землі й непотребу між мною та своїми головами.

Так вони приглушили мою ходу: досі мене найгірше чули найученіші.

Всі хиби й слабості людські поклали вони між собою і мною і назвали їх у своїх будинках "хиблогою".

Одначе із своїми думками я ходжу у них над головою; навіть коли б мені заманулося ходити по власних помилках, я все ж був би над ними й над їхніми головами.

Тому що люди не рівні: так каже справедливість. І те, чого хочу я, вони хотіти не сміють!

Так казав Заратустра.

ПРО ПОЕТІВ

– Відколи я краще знаю своє тіло, – сказав Заратустра одному з своїх учнів, – то дух для мене і далі дух, а все "неминуще" – тільки символ.

– Це я вже колись чув від тебе, – відповів учень, – і тоді ти додав: "Але поети забагато брешуть". Чому ж ти сказав, що поети забагато брешуть?

– Чому? – перепитав Заратустра. – Ти питаєш чому? Та я не з тих, у кого можна питати про їхнє "чому".

Хіба відучора почались мої переживання? Давно вже я пережив обгрунтування своїх думок.

Хіба ж я бочка для пам'яті, щоб зберігати ще й обгрунтування своїх думок?

Вже й так забагато для мене – самому зберігати свої думки; багато птахів відлітає.

А серед них у своїм голубнику помічаю і чуже мені приблудне пташеня, що тремтить, коли я кладу на нього долоню.

Так що казав тобі колись Заратустра? Що поети забагато брешуть? Але й Заратустра поет.

Чи віриш ти, що він тут не погрішив проти правди? Чому ти віриш у це?

Учень відповів:

– Я вірю в Заратустру.

Та Заратустра похитав головою й усміхнувся.

– Віра не дарує мені блаженства, – сказав він, – а надто віра у мене.

Та припустімо, ніби хтось цілком серйозно сказав, що поети забагато брешуть: він мав би рацію – ми брешемо забагато.

А знаємо надто мало, і погані з нас учні; отже, ми мусимо брехати.

І хто з нас, поетів, не розвів би своє вино? Багато отруйної бовтанки готувалось у наших погребах; багато невимовного коїлося там.

Оскільки ми знаємо мало, то нам припадають до серця вбогі духом, надто коли це гарні молодички.

І ласі ми навіть до того, про що вечорами гомонять між собою старі баби. Це ми самі називаємо вічною жіночністю в нас.

Ніби існує якийсь особливий таємний шлях до знань, прихований від тих, що чому-небудь навчаються; ми віримо в народ і "мудрість" його.

Усі поети вірять: коли хтось, лежачи в траві або на самотньому схилі, нащулить вуха, то трохи дізнається про те, що відбувається між небом і землею.

А коли на поетів находять хвилі ніжності, вони завжди гадають, ніби сама природа закохана в них.

І ніби вона підкрадається до їхніх вух, щоб нашептати таємничі, пестливі, повні любові слова, – цим величаються й хизуються вони перед усіма смертними!

Ох, між небом і землею є стільки всього, про що мріяти дозволяли собі лише поети!

А надто вище неба: адже всі боги – це маяччя й вигадки поетів!

Воістину, нас завжди тягне вгору – у царство хмар: на них ми садимо своїх барвистих пустунчиків і називаємо їх богами та надлюдьми.

Адже вони якраз досить легкі для тих престолів – всі ці боги й надлюди.

Ох, як я стомився від усього недосяжного, що неодмінно хоче стати реальністю! Ох, як стомився я від поетів!

Поки Заратустра говорив, гнівався на нього учень його, однак мовчав. Замовчав і Заратустра; погляд його був звернутий усередину, неначе вдивлявся він у безмірну далечінь. Нарешті Заратустра зітхнув і перевів дух.

– Я – від сьогодні й від учора, – сказав він тоді, – та є в мені щось від завтра, від післязавтра і від колишнього.

Я стомився від поетів, давніх і новітніх: неглибокі вони для мене й плиткі.

Недалеко сягали вони думкою углиб, тому й не опускалися їхні почуття до самого дна.

Трошки хтивості й трошки нудьги – це ще найкращі їхні помисли.

Зітханням і шарудінням привидів видається мені дзенькіт їхніх арф; що знали вони дотепер про вогняне шаленство звуків!

До того ж, як на мене, поети не досить полюбляють чистоту: всі вони каламутять воду, щоб вона здавалася глибшою.

Цим вони люблять видавати себе за примирителів, – та для мене вони залишаються звідниками й баламутами, половинчастими й нечистими!..

Ох, я закидав свої сіті в їхні моря й хотів наловити доброї риби, та завжди витягав голову якого-небудь старого бога.

Так голодному море подавало камінь. Та й самих поетів, мабуть, породило море.

Звісно, в них трапляються й перлини, тим більше самі вони скидаються на мушлі. Часто замість душі я виявляв у них солоний слиз.

Від моря вони навчилися й пихи: хіба море не павич над павичами?

Навіть перед найбридкішим з усіх буйволів розпускає воно свій хвіст, йому ніколи не набридає те розкішне віяло із срібла й шовку.

Наіндичено дивиться на це буйвол, душею прихильний до піску, а ще прихильніший до негрів, та найприхильніший – до болота.

Що йому краса, і море, й павичеві оздоби! Це порівняння я прикладаю до поетів.

Воістину, сам їхній дух – павич над павичами й море пихи!

Глядачів потрібно поетовому духові, – бодай хоч і буйволів!..

Та мені вже набрид цей дух і я вже бачу годину, коли він набридне сам собі.

Я вже бачив, як мінялися поети, звертаючи свій погляд на себе.

Я бачив, що вже йдуть спокутники духу: вони виросли з поетів.

Так казав Заратустра.

ПРО ВИДАТНІ ПОДІЇ

У морі – неподалік Заратустриних блаженних островів – є острів, на котрому завжди димить вогнедишна гора; народ, а надто старі баби кажуть, що нібито нею, тією суцільною скелею, привалили браму до пекла; та все ж крізь вогнедишну гору пролягає вниз вузька стежина, що веде до брами.

На той час, коли Заратустра перебував на блаженних островах, лучилося якомусь кораблеві кинути якір біля острова, де стоїть вогнедишна гора; команда його ступила на берег постріляти кролів. Та під полудень, коли капітан та його люди знову посходились докупи, побачили вони раптом, як повітрям до них наближається людина і чийсь голос виразно промовив: "Пора! Давно пора!" Та коли видиво було зовсім близько, то, наче тінь, швидко пролетіло повз них у напрямку вогнедишної гори, – тоді вони, до краю збентежені, впізнали, що то був Заратустра; бо всі, опріч самого капітана, вже бачили його і любили його, як любить народ: відчуваючи заразом і любов, і страх.

– Дивіться! – крикнув старий керманич. – Заратустра йде до пекла!

Тоді ж, коли ці корабельники ступили на вогняний острів, поширилась чутка, що Заратустра пропав; а коли питали його друзів, ті розповідали, що Заратустра сів уночі на корабель, не сказавши, куди хоче податись.

Усі стривожились, а через три дні до цієї тривоги долучилась розповідь корабельників, і люди вже скрізь казали, що Заратустру забрав диявол. Хоч учні його сміялись із тієї балаканини, а один навіть сказав: "Я радше повірив би, що то Заратустра забрав диявола", – в

глибині душі всі вони занепокоїлись і засумували; яка ж велика була їхня радість, коли на п'ятий день Заратустра об'явився серед них.

І ось оповідь про розмову Заратустри з вогняним псом.

– Земля, – сказав він, – має кору, і ця кора уражена хворобами. Наприклад, одна з цих хвороб називається "людина".

А друга хвороба називається "вогняний пес": про нього люди багато наслухались брехні й самі набрехали.

Щоб розвіяти цю таємницю, я перейшов море і побачив саму голу істину, – справді! – босу аж до шиї.

Тепер я вже знаю того вогняного пса, а заразом і всіх чортів виверженъ і повалень, котрих бояться не тільки старі баби.

Виходь, вогняний собако, зі своєї безодні, – гукнув я, – і признайся, яка вона заглибока! Де ти там пирхаєш?

Ти вволю п'єш із моря: це виказує твоє пересолене красномовство! Справді, як на підземного пса, ти надто багато поживи береш з поверхні!

Для мене ти, в щонайліпшому разі, черевомовець землі; щоразу, коли я чув чортів виверженъ і повалень, я помічав, що в них мова така, як у тебе: солона, брехлива й плитка.

Ви вмієте гарчати і сіяти попіл! Ви великі хвальки й добре опанували мистецтво кип'ятити намул.

Де ви, там неодмінно має бути поблизу намул і багато ніздрюватого, пористого й защемленого: все це рветься на волю.

"Воля", – найохочіше галасуєте ви; та я розучився

вірити у "видатні події", тому що круг них багато галасу й диму.

Повір мені, друже пекельний шуме! Найвидатніші події – це години не найдужчого галасу, а найглибшої тиші.

Не навколо винахідників нового галасу, а навколо винахідників нових цінностей обертається світ; він обертається нечутно.

І признайся-но! Коли твій галас і дим розвіювались, було видно, що майже нічого не сталося. Що з того, що місто обертається на мумію і обеліск лежить у болоті!

А ці слова я кажу тим, хто звалює обеліски. Найбільша дурниця в світі – кидати сіль у море, а обеліски – в болото.

В болоті вашої зневаги лежав обеліск; але такий його закон, що із зневаги повстає для нього нове життя й жива краса!

Тепер він зводиться в божественній подобі, спокушає своїми стражданнями; воістину, руйнівники, він ще подякує вам, що ви повалили його!

Таку пораду даю я царям, і церквам, і всьому, що старе літами й чеснотами – дайте лиш повалити себе! Щоб ви знову повернулися до життя, а до вас – чесноти!

Так промовляв я перед вогняним псом, та він з гарчанням урвав мене й запитав:

– Церква? Що це таке?

– Церква? – відповів я. – Це різновид держави, до того ж найоблудніший. Та помовч, лицемірний собако! Свій рід ти знаєш краще за інших!

Держава, як і ти, – пес лицемірства; як і ти, вона любить здіймати галас і пускати дим, – щоб повірили, ніби вона, як і ти, черевомовець.

Бо держава пнеться стати найзначнішим звіром на світі, – і їй вірять.

Коли я сказав це, вогняний пес закрутився від заздрості, мов навіжений.

– Як, – закричав він, – найзначніший звір на світі? І їй вірять?

І так багато нари й жахливих звуків валило йому з пащі, аж я гадав, що він задушиться з досади й заздрощів.

Відтак він трохи вгамувався, і його пихкання затихло; а як тільки він замовк, я, сміючись, сказав:

– Ти гніваєшся, вогняний собако, – отже, рацію маю я!

А щоб я й надалі мав рацію, послухай про іншого вогняного пса: той справді промовляє з серця землі.

Подих його віє золотом і золотим дощем: так велить йому серце. Що йому попіл, і дим, і гарячий слиз?

Сміх випурхує з нього барвистою хмаринкою; огидний йому твій хрип, і харкання, і кольки в твоїх тельбухах!

Та золото й сміх бере він з серця землі, бо, – щоб знав ти нарешті, – серце землі з золота.

Коли почув це вогняний пес, то навіть не дослухав мене. Засоромившись, підібрав він хвоста, тихо заскімлив – скаву! скаву! – і заповз у свою печеру.

Так розповідав Заратустра. Та учні майже не слухали його: надто вже їм кортіло розповісти йому про корабельників, про кролів та про людину, що неслася повітрям.

– Що мені думати про це! – сказав Заратустра. – Хіба я привид?

Та, мабуть, це була моя тінь. Ви, напевне, вже щось чули про мандрівника та його тінь?

Однак безперечне одне: слід було менше давати їй волі – а то ще заживу я з нею лихої слави.

І знову Заратустра хитав головою й дивувався.

– Що мені думати про це! – повторив він.–

Чому привид кричав: "Пора! Давно пора!"

Чого це – давно пора?

Так казав Заратустра.

ВІЩУН

"...і бачив я: велика журба огорнула людей. Навіть найкращі стомилися від своєї роботи.

З'явилося вчення, а поряд з ним дріботіла віра: "Все пусте, все однакове, все вже було!"

І з кожного горба залунало у відповідь: "Все пусте, все однакове, все вже було!"

Урожай ми вже зібрали: та чому ж погнили й почорніли наші плоди? Що впало з лихого місяця минулої ночі?

Вся праця пішла намарне, отрутою обернулось наше вино, лихе око спалило наші ниви й серця.

Висохли ми; впади на нас вогонь, ми б розвіялись попелом, – та навіть вогонь стомився від нас.

Всі джерела пересохли, і навіть море відступило: земля хоче розколотись, та безодня не хоче поглинути!

Ох, де знайти море, в якому можна було б утопитись, – так лунає наша скарга над гладінню боліт.

Воістину, ми вже надто стомились, щоб умерти; отож, ми ще не спимо й живемо далі – у могильних склепах!"

Таке почув Заратустра від одного віщуна; і ті віщування запали йому в серце і змінили його. Зажурений і змучений, блукав він і став схожий на тих, про кого казав віщун.

– Воістину, – сказав він своїм учням, – ще трохи й западуть ті довгі сутінки: ох, як порятувати від них моє світло!

Щоб не задушилось воно в тій печалі! Адже воно має бути світилом для далеких світів і для щонайдальших ночей!

Ось так, уражений в саме серце, ходив Заратустра; три дні не пив і не їв, забув про спокій і втратив мову. Нарешті сталося так, що він міцно

заснув. А учні його сиділи круг нього довгими безсонними ночами й стурбовано чекали, чи прокинеться він, і заговорить знову, і зцілиться від своєї печалі.

І таку мову повів Заратустра, коли прокинувся; голос його долинав до учнів немов здалеку.

– Послухайте сон, що наснився мені, друзі мої, й допоможіть розгадати його!

Цей сон для мене загадка; його значення сховане в ньому й ув'язнене й ще не ширяє над ним на вільних крилах.

Я зрікся всілякого життя, – так снилось мені. Я став нічним могильним сторожем у самотньому гірському замкові Смерті.

Там пильнував я її домовини; похмурі склепіння були вщерть наповнені трофеями її перемог. Із скляних домовин дивилось на мене подолане життя.

Я вдихав запах вкритої порохами вічності; в задусі й порохах никла моя душа. А хто б там зміг розвіяти душу!

Навколо завжди тулилася опівнічна темрява, чигала самотність; третьою була хрипка смертна тиша, найгірша з моїх подруг.

З собою я носив ключі, найіржавіші з усіх ключів; я вмів відчиняти ними найскрипучіші брами.

Наче зловісне каркання, лунали довгими переходами звуки, коли, мов крила, підіймалися стулки брами: люто ячав цей птах, з нехіттю дозволяв себе будити.

Та ще жахливіше й важче на серці ставало тоді, коли все замовкало й довкруг знову западала тиша, і я сидів самотою серед цього підступного мовчання.

Так тягся й скрадався час, якщо час іще існував: звідки мені було знати! Та нарешті сталося те, що. мене розбудило.

Тричі як громом ударило в браму, тричі луною заволали склепіння у відповідь; тоді я пішов до брами.

Альпа! – гукав я. – Хто несе свій прах на гору? Альпа! Альпа! Хто несе свій прах на гору?

І я натискав на ключ, і підважував браму, і старався як міг. Та вона не піддавалась і на палець.

Тоді шалений вітер розчахнув її стулки: з свистом, з зойком розтинаючи повітря, кинув він мені чорну домовину.

Під шаленство, свист і завивання розкололася домовина й вихлюпнула сміх на тисячу ладів.

Тисячі дітей, ангелів, сичів, блазнів і метеликів завбільшки в дитину сміялися, кривилися, знущались і шаленіли перед моїм обличчям.

Я жахливо налякавсь і впав додолу. І закричав від жаху так, як не кричав ще ніколи.

Та власний крик розбудив мене і я прокинувся.

Так розповідав Заратустра свій сон і потім замовк: адже він ще не знав його значення. Та учень, котрого він любив найдужче, хутко підвівся, схопив Заратустри ну руку й сказав:

– Саме твоє життя тлумачить нам цей сон, о Заратустро!

Хіба ти сам – не той вітер, що з пронизливим свистом розчиняє брами в замку Смерті?

Хіба ти сам – не та домовина, повна розмаїтої злоби й ангельських гримас життя?

Воістину, дитячим сміхом на тисячу ладів входить Заратустра в усі могильні склепи, сміючись з нічних та могильних сторожів і з усіх, хто брязкає чорними ключами.

Жахатимеш і валитимеш ти їх своїм сміхом; непритомність і пробудження показують твою владу над ними.

Оборонець життя, навіть коли западуть довгі сутінки й наляже смертельна втома, ти й далі світитимеш у нашому небі!

Ти показав нам нові зірки й нові розкоші ночі; воістину, сам сміх напнув ти над нами яскравим наметом.

Відтепер із домовин завжди литиметься дитячий сміх; відтепер, долаючи смертельну втому, завжди віятиме потужний вітер: цього сам ти запорука і віщун!

Воістину, самих своїх ворогів бачив ти уві сні: це був твій найважчий сон!

Але як ти прокинувся від них і прийшов до себе, так і вони мають прокинутись від себе і прийти – до тебе!

Так казав учень; решта з'юрмились круг Заратустри, хапали його за руки й хотіли його умовити встати з ліжка, відкинути печаль і

повернутись до них. Та Заратустра, випроставшись, сидів на ліжку, дивлячись просто себе. Мов той, хто повертається з далекої мандрівки, він дивився на учнів, вдивлявся у їхні обличчя і не впізнавав їх. Коли ж вони підняли Заратустру й поставили на ноги, його погляд одразу змінився; він збагнув усе, що сталося, погладив бороду й сказав твердим голосом:

– Гаразд! Для цього настане своя пора; та подбайте-но, учні мої, щоб ми добре пообідали, та хутчіш! Так загадав я спокутувати недобрі сни!

А віщун має їсти й пити обіч мене; воістину, я ще покажу йому море, в якому він може втопитись!

Так казав Заратустра. А потім він довго вдивлявся в обличчя учня, котрий тлумачив сон, і хитав головою.

ПРО СПАСІННЯ

Одного разу, коли Заратустра переходив через великий міст, оточили його каліки й старці, і один горбань так промовив до нього:

– Поглянь, Заратустро! Навіть народ навчається від тебе й проймається вірою в твоє вчення; та щоб він цілковито тобі повірив, потрібне ще одне: ти мусиш переконати й нас, калік! Тут у тебе прекрасний вибір і, воістину, не одна нагода показати себе! Ти можеш зцілювати сліпих і ганяти кульгавих; а в того, хто має забагато за спиною, міг би трохи забрати, – це, гадаю, було б чудовим засобом змусити калік повірити в Заратустру!

Але Заратустра заперечив горбаневі так:

– Коли найбільшого горбаня позбавляють горба, то заразом позбавляють і духу, – так учить народ. Коли сліпому повертають очі, він бачить на землі надто багато поганого, так що кляне свого зцілителя. А

той, хто дарує каліці можливість ходити, завдає йому величезної шкоди: бо як тільки він зможе ходити, його нечестя рушать в дорогу разом із ним, – так учить про калік народ. І чому б Заратустрі не вчитись у народу, якщо народ учиться в Заратустри?

Однак відколи я живу серед людей, те, що я бачу, що одному бракує ока, другому – вуха, третьому – ноги, а є й такі, що не мають язика, носа або голови, – для мене найменше лихо.

Я бачу і бачив гірше, і безліч такого страхітливого, іцо про все не хотілося б казати, а про дещо хотілося б і змовчати: це, власне, люди, які не більше ніж одне велике око, або один великий рот, або одне велике черево, або щось інше велике, – таких я називаю каліками навпаки.

І коли я виходив із самотності і вперше ступив на цей міст, я не вірив своїм очам, вдивлявся, і приглядався, і сказав нарешті: "Це вухо! Вухо завбільшки з людину!" Приглянувся пильніше: воістину, за вухом ворушилось іще щось жалюгідно мізерне, нужденне й кволе. І справді, велетенське вухо сиділо на маленькому, кволому стебельці, – і тим стебельцем була людина! Озброївши око лупою, можна було навіть розпізнати маленьке заздрісне личко; а ще роздуту душеньку, що дрижала на стебельці. А народ казав мені, що велике вухо не просто людина, а велика людина, геній. Та я ніколи не вірив народові, коли він говорив про великих людей, – і тому дотримувався думки, що це каліка навпаки, у котрого всього замало, а чогось одного – забагато.

Сказавши так горбаневі й тим, кого той боронив і репрезентував, Заратустра з глибоким невдоволенням обернувся до учнів і сказав:

– Воістину, друзі мої, я ходжу серед людей, як серед людських уламків та обрубків!

Найжахливіше для ока мого – це бачити людину пошматованою й розкиданою, неначе на бойовищі.

І коли мій погляд переходить від сьогодення до минулого, то скрізь натрапляє на одне й те саме: уламки, обрубки й моторошні випадки – і жодної людини.

Сьогодення й минуле на землі, – ох, друзі мої, – це мені найнестерпніше; я не зміг би жити, якби не був провидцем того, що має прийти.

Провидець, повний жадань і творінь, саме майбуття й міст до майбутнього – ох, ще й каліка на цьому мосту; все це – Заратустра.

І ви також часто запитували себе: "Хто для нас Заратустра? Як нам називати його?" Й у відповідь, як і мені самому, звучали запитання.

Може, він тільки роздає обіцянки? Чи й виконує? Завойовує? Чи тільки отримує у спадок? Плоди осені? Чи тільки леміш для оранки? Лікар? Чи хворий?

Чи він поет? Праведник? Визволитель? Чи приборкувач? Добрий? Чи лихий?

Я ходжу серед людей як серед уламків майбутнього,–' того майбутнього, котре бачу я.

В тому й моя творчість, і зусилля, щоб зібрати й скласти докупи уламки, загадки і моторошні випадки.

Хіба міг би я бути людиною, якби людина не була ще й поетом, розгадником та спасителем!

Порятувати тих, що вже відійшли, і перетворити всіляке "було" в "так хотів я", – тільки це назвав би я спасінням!

Воля – так називається визволитель і вісник радості, цьому вчив я вас, друзі мої! А тепер навчіться ще й такого: сама воля ще в'язень.

Жадання визволяє: та як називається те, що й на визволителя накладає ланцюги?

"Було" – це зубовний скрегіт і жорстокі муки самотності для волі. Безсила проти того, що вже скоїлось, вона – неприхильна до минулого.

Повернутись назад воля жадати не може; а що їй не здолати час і його пожадливість – у тому жорстокі муки самотності для волі.

Жадання визволяє: чого лише не вигадує жадання, щоб позбутися своїх мук і поглузувати із своєї в'язниці?

Ох, безумцем стає кожний ув'язнений! У глупоті шукає собі спасіння й ув'язнена воля.

Що час не тече назад, – ось на що вона люта; "було" – це камінь, котрий не може вона котити.

Ось вона з люттю й досадою котить камені і помщається тому, хто не відчуває, як вона, люті й досади.

Так воля, визволителька, стала завдавати страждань; усьому, що може страждати, помщається вона за те, що не може повернутись назад.

В цьому, і тільки в цьому й полягає помста: в неприхильності волі до часу та до його "було".

Воістину, велика глупота живе в нашій волі,–і стало прокляттям всього людського, що цієї глупоти навчився дух!

Дух помсти: досі, друзі мої, він був найкращим помислом людини; де було страждання, там завжди мала бути і кара!

"Кара" – власне так називає себе помста; скориставшись облудним словом, вона видає себе за чисте сумління.

Оскільки той, хто має жадання, й сам страждає, що не може повернути свої жадання на минуле, то саме жадання й усе життя повинні ставати карою!

І тому хмара за хмарою громадились над духом, аж врешті безумство стало проповідувати: "Все минає, і тому все заслуговує, щоб минути!"

Закон, за яким час має пожирати своїх дітей,–сама справедливість, – проповідувало безумство.

Морально всі речі впорядковано правом і карами. О, де ж спасіння від навали речей і від кари "буттям"? – проповідувало безумство.

Чи може існувати спасіння, коли існує довічне право? Ох, не зрушити камінь "було": довічними повинні бути й усі кари, – проповідувало безумство.

Жодне діяння не можна знищити, – як можна карою розчавити його? У тому, власне, й довічність кари "буттям", що буття довічно мусить знову ставати діянням і провиною!

Хіба що воля сама себе спасе і жадання буде одне: не жадати. Та ви, брати мої, знаєте иі баєчки безумства!

Я відвертав вас геть від цих баєчок, коли вчив: "Воля – це творець".

Всіляке "було" – це уламок, загадка, моторошний випадок, аж поки творча воля додасть: "Але цього хотіла я!"

Поки творча воля додасть: "Але цього хотіла я! Цього й хотітиму!"

Та чи казала вона таке? І коли це сталося? Хіба воля вже відпряжена від власної глупоти?

Хіба воля вже стала собі спасителем і вісником радості? Хіба забула дух помсти й зубовний скрегіт?

Хто навчив її примиритися з часом і тим, що вище за всяке примирення?

Вищого за всяке примирення повинна жадати воля, що є, власне, жаданням влади. Але як це відбудеться? Хто навчить її повернути жадання в минуле?

Але тут Заратустра раптом змовк, і здавалося, ніби він чогось дуже злякався. Наляканими очима подивився на учнів, і його погляд, мов стрілою, пронизував їхні і щирі, і потаємні думки. Та за хвилину він засміявся і сказав примирливо:

– Важко жити з людьми, адже так важко мовчати. Надто балакунові.

Так казав Заратустра. Та горбань прислухавсь до розмови і водночас затуляв обличчя; почувши, що Заратустра сміється, він з цікавістю позирнув на нього і повільно промовив:

– А чому Заратустра розмовляє з нами інакше, ніж із своїми учнями?

Заратустра відповів:

– Що тут дивного? З горбатим слід розмовляти по-горбатому!

– Гаразд, – сказав горбань, – а з пралями слід порпатися в брудному шматті.

Та чому Заратустра каже своїм учням інакше, ніж сам собі?

ПРО ЛЮДСЬКУ МУДРІСТЬ

Не висота – круча жахає!

Круча, де погляд зривається вниз, а рука хоче вчепитись за щось угорі. А серце знетямлюється від подвійного жадання.

Ох, друзі, вгадайте ж подвійне жадання мого серця.

Моя круча і моя небезпека в тому, ідо мій погляд зривається вгору, а рука хотіла б зіпертись у глибинах!

До людини звернене моє жадання, ланцюгами я себе прив'язую до людини, бо мене пориває вгору, до надлюдини: адже то моє друге жадання.

І тому я й живу серед людей мов сліпий, ніби не знаю їх зовсім: треба, щоб руки вірили, що буде тверда опора.

Я не знаю вас, люди, – ця пітьма й ця потіха часто западає довкруг мене.

Я сиджу біля брами, доступний кожному пройдисвітові, й питаю: хто мене хоче обдурити?

Моя перша людська мудрість у тому, що я дозволяю себе обдурити, щоб не стерегтися дурисвітів.

Ох, якби ж я остерігався людини! Хіба тоді могла б вона стати якорем для моєї повітряної кулі! Надто легко відірвало б мене і понесло!

Так мені вже судилося, що я не знатиму обережності.

Хто не хоче серед людей загинути від спраги, повинен навчитися пити з усіх склянок; хто хоче серед людей залишитися чистим, повинен уміти вмиватись і брудною водою.

І для розради я часто казав собі так: "Гаразд! Підводься, старе серце! Не поталанило тобі, маєш нещастя: отож утішайся ним, наче щастям!"

Моя друга людська мудрість у тому, що я більше шкодую марнославних, аніж гордих.

Хіба вражене марнославство не матір усіх трагедій? Та де уражена гордість, там виростає щось краще за гордість.

Щоб на життя приємно було дивитись, його слід добре грати: однак для цього потрібні вправні актори.

Всі марнославні – вправні актори: вони грають і прагнуть, щоб на них дивилися з охотою – у цьому бажанні ввесь їхній дух.

Вони грають самі себе, вигадують себе; біля них я люблю приглядатися до життя – це лікує від нудьги.

Тому я й шкодую марнославних, що вони – лікарі моєї нудьги і прив'язують мене до людини, мов до якого видовиська.

Та й потім: хто виміряє всю глибину скромності марнославного! Я прихильний до нього, і через ту скромність мені його шкода.

Від вас він хоче навчитися вірити в себе; його пожива – ваші погляди, він їсть похвалу з ваших рук.

Навіть вашій брехні він вірить, якщо та брехня до нього прихильна: адже в найпотаємнішій глибині його серце зітхає: "Хто я такий!"

І якщо істинна чеснота – та, якої не усвідомлюють, то й марнославний не знає про свою скромність!

Моя третя людська мудрість у тому, що попри ваше боягузтво, лихі люди мені не огидні.

Я щасливий, зустрічаючи чудеса, народжені жагучим сонцем: тигрів, пальми і гримучих змій.

Також серед людей є прекрасні діти жагучого сонця, і навіть серед лихих є багато дивовижного.

Як і наймудріші з вас видались мені не такими вже й мудрими, так і людська злоба, як на мене, менша за свою славу.

І часто я, хитаючи головою, запитував: "Гримучі змії, навіщо ж іще гриміти?"

Воістину, навіть зло має своє майбутнє! Адже і найгарячіший південь ще не відкритий для людини.

Скільки всього називають тепер найлютішим злом, коли воно лише дванадцять футів завширшки й три місяці завдовжки! Та колись на світ з'являться й більші дракони.

Щоб надлюдині не бракувало гідного її дракона, наддракона, жагучому сонцю треба ще довго палати над вологим пралісом!

Ваші дикі кішки мали б спершу обернутись на тигрів, отруйні ропухи – на крокодилів; доброму мисливцеві – добре полювання!

Добрі й праведні! Ви воістину носите в собі багато кумедного, а передусім страх перед тим, що досі називали "дияволом"!

Ваша душа така далека від усього великого, що надлюдина налякала б вас своїм добром!

Мудрі й обізнані, ви утекли б від сонячного жару мудрості, в якій з насолодою купає своє голе тіло надлюдина!

А ви ж найвищі з тих, кого мені доводилося бачити! Ось чому я сумніваюсь у вас і потай сміюся: гадаю, ви назвали б мою надлюдину дияволом!

Ох, стомивсь я від найвищих і найкращих; з їхньої "висоти" мене потягло вище, далі від них, до надлюдини!

Жах огорнув мене, коли я побачив цих кращих голими: тоді виросли в мене крила, щоб летіти в далеке майбутнє.

У найдальше майбутнє, у південніші півдні, про які не снив іще жодний художник; туди, де боги соромляться всякого одягу!

Та вас, ближні мої й сучасники, я хотів би бачити переодягненими, і вирядженими, і марнославними, і гідними, – отже, "добрими і праведними".

І сам я хочу сидіти серед вас переодягненим, щоб не міг упізнати ні вас, ні себе: це, власне, і є моя остання людська мудрість.

Так казав Заратустра.

НАЙТИХІША ГОДИНА

Що сталось зі мною, друзі мої? Ви бачите мене занепокоєним, гнаним, мимоволі покірливим, готовим піти – ох, піти від вас якомога далі!

Так, Заратустра ще один раз мусить усамітнитись; та цього разу нерадо повертається ведмідь у свій барліг!

Що сталося зі мною? Хто мене силує? – Ох, цього хоче моя розгнівана повелителька, вона розмовляє зі мною; чи називав я хоч колись її ім'я?

Вчора ввечері промовляла до мене моя найтихіша година – ось ім'я моєї жахливої повелительки.

А сталося це так – я ж бо мушу сказати вам усе, щоб не мали ви гіркоти в серці на того, хто несподівано розлучається з вами.

Чи знаєте ви, як лякається той, хто засинає? –

Він лякається аж до пальців ніг, бо земля втікає з-під нього й починається сон.

Це я вам кажу для порівняння. Вчора в найтихішу годину втекла з-під мене земля: почався сон.

Стрілка зрушилась, годинник мого життя перевів дух, – ніколи ще довкруг мене не западало такої тиші: серце моє злякалось.

І тоді щось сказало мені без голосу: "Ти знаєш про це, Заратустро?"

Почувши, я скрикнув від ляку, зблід, як полотно, але не казав нічого.

Тоді вдруге щось сказало мені без голосу: "Ти знаєш про це, Заратустро, але не кажеш!"

І нарешті я, мов той упертюх, відповів: "Так, я знаю про це, але не хочу казати!"

Тоді знову щось сказало мені без голосу: "Заратустро, ти не хочеш? Це правда? Не будь таким упертим!"

Я заплакав, затремтів, як дитина, і сказав: "Ох, я хочу, але – не можу! Звільни мене від цього! Це мені не під силу!"

І знову щось сказало мені без голосу: "Що тобі до того, Заратустро! Скажи своє слово й розбийся!"

Я відповів: "Ох, хіба це моє слово? Хто я такий? Я чекаю на гіднішого, – об нього я й розбитися не вартий".

Тоді знову щось сказало мені без голосу: "Що тобі з того, Заратустро? Як на мене, ти не досить смиренний. Смиренність має найгрубшу шкуру".

Я відповів: "Чого лиш не зазнала шкура моєї смиренності! Я живу біля підніжжя своєї висоти: які ж зависокі мої вершини? Ніхто мені цього не сказав. Зате свої долини я знаю добре".

І знову щось сказало мені без голосу: "О Заратустро, кому судилося зрушити гори, той зрушить і долини, й низини".

Я відповів: "Моє слово ще не зрушило жодної гори, а сказане мною не доходило до людей. І хоч я йшов до людей, та ще не дійшов до них".

І знову щось сказало мені без голосу: "Що ти знаєш про це! Роса спадає на трави, коли ніч наймовчазніша".

Я відповів: "Вони глузували з мене, коли я відшукав свій власний шлях і пішов ним; і тоді мої ноги й справді тремтіли.

І так казали вони мені: "Ти забув шлях, а тепер навіть забуваєш, як треба ходити!"

І знову щось сказало мені без голосу: "Що тобі їхні глузи! Ти той, хто розучився коритись: віднині ти повинен наказувати!

Хіба ти не знаєш, хто усім найпотрібніший? Той, хто наказує зробити велике.

Зробити велике важко, але наказати зробити велике ще важче.

Ось що тобі найважче простити: ти маєш владу, але не хочеш владарювати".

І я відповів: "Щоб наказувати, мені бракує левиного голосу".

І знову щось наче прошептало мені: "Бурю приносять щонайтихіші слова. Світ повертають в інший бік думки, що приходять на голубиних лапках.

О Заратустро, ти повинен ходити тінню прийдешнього – так ти наказуватимеш і, наказуючи, вестимеш інших".

Я відповів: "Я соромлюся!"

І знову щось сказало мені без голосу: "Тобі ще слід стати дитиною і позбутися сорому.

Ще не перевелась у тобі юнацька гординя, пізно вступив ти у юність: та хто хоче стати дитиною, повинен подолати свою юність!"

Довго я зважувався й тремтів. Та врешті сказав те, що й першого разу: "Я не хочу".

Тоді круг мене залунав сміх. О лихо, цей сміх розривав мені нутрощі й краяв серце!

І востаннє щось сказало мені без голосу: "О Заратустро, плоди твої дозріли, однак ти не дозрів до плодів своїх!

Отож тобі слід знов усамітнитись: тобі ще треба визріти".

Знову залунав і відлетів сміх: круг мене запала тиша, важка, гнітюча тиша. Я лежав на землі, по моєму тілу струмочками стікав піт.

Тепер ви почули, чому я знову мушу усамітнитись. Нічого не втаїв я перед вами, друзі мої.

І все це ви почули від мене, – а я ж завжди був наймовчазнішим! І таким я хочу залишитись!

Ох, друзі мої! Я міг би вам ще щось сказати, я міг би вам ще щось дати! Чому ж не даю? Хіба я скупий?

Та коли Заратустра вимовив ці слова, його заполонила велика скорбота від близької розлуки з друзями, так що він заридав уголос, і ніхто не міг його втішити. Поночі, покинувши друзів, він подався геть.

Частина третя

"Коли вам хочеться піднестись,

ви зводите очі вгору. А я опускаю

вниз, бо вже піднісся.

Хто з-поміж вас може сміятися

і водночас бути піднесеним?

Хто сходить на найвищі вершини,

той сміється з усіх трагедій на

сцені і в житті".

Заратустра, "Про читання і писання"

МАНДРІВНИК

Опівночі Заратустра вирушив через острівний хребет, щоб удосвіта дістатися на протилежний берег, де він хотів сісти на корабель. Власне, там лежала зручна затока, в котрій навіть чужі кораблі охоче ставали на якір, забираючи з собою багатьох, що хотіли з блаженних островів вийти в море. Підіймаючись угору, Заратустра дорогою згадував чимало своїх самотніх мандрівок, починаючи ще з юнацьких літ, а заразом безліч гір, хребтів і вершин, які йому довелося здолати.

"Я мандрівник і підкорювач гір, – казав він до свого серця, – я не люблю рівнин і, здається, не можу довго всидіти на місці.

Хоч яка доля і які пригоди мені судилися, завжди будуть мандри й підкорення гір; зрештою, випробовують тільки самих себе.

Минув той час, коли мені траплялися ще й випадки; хіба тепер мені може випасти те, що не належало б мені?

Одначе повертається до мене, приходить урешті додому моя власну суть, – та її частина, що довго була на чужині, розпорошена серед усік подій і випадків.

А ще я знаю: тепер я стою перед останньою вершиною і перед тим, що так довго мене обминало. Ох, переді мною найтяжчий шлях. Я вирушив у найсамотнішу мандрівку!

Людині моєї вдачі не уникнути цієї години, – години, котра каже: "Нарешті ти на шляху величі! Вершина й безодня поєднані тепер воєдино!

Ти на шляху величі: тепер останнім твоїм притулком стало те, що досі було згубою!

Ти на шляху величі: тепер найбільша твоя мужність у тому, що дороги за тобою вже немає!

Ти на шляху величі; ніхто не може скрадатися твоїм слідом! Твої кроки стирали шлях за тобою, а над ним написано: "Неможливість".

І коли вже забракне сходинок, то муситимеш навчитися наступати на власну голову: як інакше підійматися вище?

Наступаючи на власну голову і переступаючи через власне серце! Найлагідніше в тобі тепер повинно обернутись у найсуворіше.

Хто завжди дуже щадив себе, наостанок хирів через надмірну ощадливість. Хвала всьому, що гартує! А землю, де течуть масло і мед, – не нахвалюю!

Щоб бачити багато, треба ніби не бачити себе – така сувора вимога до кожного, хто йде в гори.

А колись хтось пізнає докучливим оком, то як він зможе побачити в речах більше, ніж саму оболонку!

Однак ти, Заратустро, хочеш бачити суть і причину всього, отже, мусиш підійматися вище себе – все вище й вище, поки навіть твої зірки опиняться під тобою!"

Так! Дивитися згори на себе самого й навіть на свої зірки, – тільки це може бути моєю вершиною, тільки це залишилось для мене останньою вершиною!"

Так, підіймаючись, розмовляв із собою Заратустра і розраджував серце суворими приповідками: ще ніколи не скиміло йому так серце. Вийшовши на хребет і знову, побачивши море, що стелилося перед ним, він зупинився і довго мовчав. Ніч на цій висоті була холоднй, ясна і всіяна яскравими зірками.

– Впізнаю свою долю, – врешті сказав він сумовито. – Гаразд! Я готовий. Ось і почалось моє останнє усамітнення.

Ох, це чорне сумовите море піді мною! Ох, це важке нічне невдоволення! Ох, доля і море! Тепер я мушу зійти вниз до вас!

Я стою перед найвищою горою і перед найдовшою мандрівкою, – тому я мушу спочатку зійти нижче, ніж будь-коли підіймався, поринути в страждання глибше, ніж будь-коли підіймався, – до його найчорнішого струменя! Так судилося мені долею. Гаразд! Я готовий.

Звідки беруться найвищі гори? – запитав я колись. Тоді й довідався, що вони випинаються з моря.

Свідчення про це вкарбовані в каміння й у гірські схили. Найвище мусить зійти на свою вершину з найглибших низин.

Так промовляв Заратустра на вершині гори, де було зимно; та коли він дійшов до моря і став нарешті самотою серед скель, то здороженість і скорбота налягли на нього тяжче, ніж досі.

– Тепер усе спить, – сказав він. – Спить і море. Сонно й відчужено дивиться на мене його око.

Та я відчуваю його теплий віддих. І знаю, про що воно снить. Борсається воно уві сні на твердих подушках.

Тс! Слухай! Як воно стогне від тяжких спогадів! А може, від лихих передчуттів?

Ох, темне страховище, я поділяю твою скорботу, ще й через тебе гніваюся на себе самого.

Були б мої руки міцніші! Воістину, я залюбки порятував би тебе від тривожних снів!

Проказуючи це, Заратустра тужливо й гірко сміявся з самого себе.

– Гей! Заратустро! – казав він. – Ти ще й море надумав утішати?

Ох, велелюбний телепню Заратустро, надміру блаженний від довіри своєї! Таж ти завжди таким був: завжди довірливо підходив до всього жахливого.

Тобі хотілося приголубити кожне страховище. Теплий віддих, трохи м'якої шерстки на лапах, – і ти одразу був ладен полюбити й пригорнути до себе.

Любов – а надто любов до всього живого – це згуба для найсамотнішого! Воістину, сміху варті моя глупота й моя скромність у любові!

Так казав Заратустра і знову сміявся, але, згадавши про залишених друзів і немов завинивши перед ними своїми думками, розгнівався на себе за ці думки. А відтак сміх перейшов у плач: з гніву й туги гірко заплакав Заратустра.

ПРО ПОЯВУ І ЗАГАДКУ

1

Коли серед моряків розійшовся поголос, що на кораблі Заратустра, – бо одночасно з ним на борт ступив чоловік, прибулий з блаженних островів, – усіх пойняла велика цікавість і нетерплячка. Однак Заратустра два дні мовчав, був холодний і глухий від печалі, отож не відповідав ні на погляди, ні на слова. А під вечір другого дня він знову розкрив вуха, хоч мовчав і далі: чимало дивного й небезпечного можна було почути на цьому кораблі, що прибув здалеку й збирався плисти ще далі. Заратустра ж любив усіх тих, хто пускався в далекі мандри й не міг жити без небезпеки. Отож, поки Заратустра слухав інших, розв'язався його власний язик, зламалася крига його серця – і тоді він сказав таке:

– Вам, відважним шукачам, зухвалим сміливцям, що завжди під непевним вітрилом пускаються в жахливі моря,

вам, сп'янілим від загадок, закоханим у сутінки, вам, чию душу ваблять звуки сопілки до кожної підступної безодні,–

бо ви не хочете намацувати нитку боязкою рукою: де можете вгадати, там ненавидите доходити висновків,–

вам єдиним я розповім про загадку, яку бачив, – про появу, що явилася найсамотнішому.

Я недавно йшов похмурий у мертвотно-блідих сутінках, – похмурий і суворий, зціпивши зуби. Вже не одне сонце зайшло для мене.

Стежка, затято спинаючись між камінням,–злостива й самотня, якій не судилося ні травинки, ні кущика, – тріщала і шаруділа від мого затятого кроку.

Мовчки ступаючи по глузливому хрускоту крем'яхів, розтоптуючи камінь, на якому поковзувалась нога, – я спинавсь угору.

Угору – всупереч духові, що тяг мене донизу, в безодню, всупереч духові тяжкості, моєму демонові й смертному ворогові.

Угору – хоч він сидів на мені, напівкріт, напівкарлик, сам кульгавий, він збивав мені ноги і крапля за краплею вливав у вуха свинець, у мозок – свинцеві думки.

– О Заратустро, – звук за звуком глузливо нашіптував він мені, ти камінь мудрості! Високо ти залітаєш, – але кожен кинутий камінь мусить – упасти!

О Заратустро, ти камінь мудрості, пущений ніби з пращі, ти розбиваєш зірки! Високо ти залітаєш, – але кожен кинутий камінь мусить упасти!

Заратустро, ти сам собі кара і сам себе каменуєш, далеко ти кинув камінь, – та він упаде на тебе!

Тут карлик замовк і довго не озивався. Його мовчання гнітило мене, – воістину, самотність удвох нестерпніша, ніж наодинці з собою!

Я підіймався й далі мріяв, розважав, – та все мене гнітило. Я був схожий на хворого, що зморився від тяжких своїх мук і, заснувши, прокидається від іще тяжчого сну.

Та є в мені те, що я називаю мужністю, – досі вона долала вагання і втому. Мужність змусила мене врешті спинитися і сказати:

– Карлику! Ти або я!

Власне, мужність – найкраща смертельна зброя. Мужність – напасниця, адже в кожному нападі звучить переможна музика.

Людина ж – наймужніший звір: цим вона перемогла решту звірів. Під переможну музику вона здолала будь-яке страждання, а людське страждання – найглибше.

Мужність долає навіть запаморочення над безоднями, – а де людині не доводиться стояти над безоднею! Хіба дивитися – не означає бачити самі безодні?

Мужність – найкраща смертельна зброя: мужність долає навіть співчуття. Адже співчуття – це найглибша безодня: що глибше людина зазирає в життя, то глибше занурюється у страждання.

Мужність–найкраща смертельна зброя, мужність – напасниця: вона разить на смерть навіть смерть, бо каже: "Так ось це було життям? Гаразд! Живімо знову!"

Та в цих словах гучна переможна музика. Хто має вуха – нехай чує.

2

– Стій карлику! – крикнув я. – Я або ти! Та з нас двох я дужчий: ти не знаєш моєї найглибшої думки! Її тягар був би тобі не до снаги!

Тоді сталося те, що принесло мені полегкість: цікавий карлик зістрибнув з плечей! І сів почіпки на камінь напроти мене. А зупинилися ми якраз біля брами, у яку впиралася дорога.

– Поглянь на цю браму, карлику! – вів я далі,–Вона дивиться на два боки. Дві дороги сходяться тут – ними ще ніхто не пройшов до кінця.

Довга дорога за плечима тяглася цілу вічність. А довга дорога попереду – друга вічність.

Дві дороги протистоять одна одній, зіштовхуються віч у віч – і саме тут, у цій брамі, сходяться докупи. Назву брами написано вгорі: "Мить".

Та якби хтось пішов однією з них далі – все далі й далі, – як ти гадаєш, карлику, ці дві дороги завжди протистояли б одна одній?

– Все пряме бреше, – зневажливо буркнув карлик. – Будь-яка істина крива, а сам час – коло.

– Ти дух тяжкості! – крикнув я розгнівано. – Не вдавай, що все так легко! Бо залишу тебе, кульго, де сидиш, а я ж ніс тебе вгору!

Поглянь, – вів я далі, – на цю Мить. Від брами Миті веде довга, вічна дорога назад, позаду нас лежить вічність.

Хіба все, що може ходити, не пройшло б уже раз цією дорогою? Хіба все, що може статися, не мусило б уже статися, відбутися, минути?

І якщо все вже було, то що ти, карлику, гадаєш про цю Мить? Чи не мала б вона, ця брама, вже раз бути?

А хіба всі речі не пов'язані так міцно, що ця Мить тягне за собою все прийдешнє? Отже, – й саму себе?

Бо все, що може ходити, хіба не мусить іще раз пройти цією довгою дорогою вперед!

І цей млявий павук, що повзе в місячному світлі, і саме місячне світло, і я, і ти, шепочучись у брамі, шепочемося про вічне – хіба всі ми вже не існували?

Хіба ми вже не приходили і не йшли тією другою дорогою, що перед нами, тією довгою жахливою дорогою, – хіба ми не маємо знов приходити?

Я говорив і дедалі стишував голос, бо лякався своїх відкритих і прихованих думок. І тут я несподівано почув, що поблизу виє собака.

Чи доводилось мені колись чути, щоб так вив собака? Мій спогад сягнув у минуле. Так! Чув ще дитиною, у далекому-далекому дитинстві

я чув таке собаче виття. До того ж бачив собаку: з настовбурченою шерстю, задертою мордою, собака тремтів тихої опівнічної пори, коли й собаки вірять у привидів,–

і мені було жаль його. Якраз тоді над будинком у мертвій мовчанці зійшов повний місяць, круглою вогняною кулею спинився над пласким дахом, наче злодій над чужим добром,–

і це нажахало собаку, адже собаки вірять у злодіїв і привидів. Коли ж я ще раз почув це виття, мене знову огорнув жаль.

Куди подівся карлик? І брама? І павук? Й увесь наш шепіт? Може, мені наснилось? Чи таки було наяву? Я враз опинився серед диких скель, самотою, залитий мертвим місячним сяйвом.

Одначе тут лежала людина! А собака з настовбурченою шерстю стрибав і скавучав. Ось він побачив мене, знову завив, закричав, – чи доводилося мені чути, щоб собака так кричав на пробі?

Воістину, я побачив таке, чого мені ніколи не доводилося бачити. Я побачив молодого пастуха, що задихався, корчився і кривився, з рота в нього звисала важка чорна гадюка.

Чи доводилось мені бачити стільки огиди й смертельного жаху на одному обличчі? Мабуть, він спав? І тоді гадюка заповзла йому в горлянку і вчепилась у неї.

Я сіпнув, рвонув гадюку руками – марно! Руками не вирвати гадюку з горлянки. Тоді з моїх уст вихопився крик:

– Кусай! Кусай!

Відкуси їй голову! Кусай! – кричав із мене мій жах, мої зненависть, огида і співчуття, все добре і зле в мені злилося в один крик.

О сміливці круг мене! О шукачі і зухвальці, що завжди під непевним вітрилом пускались у жахливі моря! О охочі до загадок!

Розгадайте ж загадку, яку я колись побачив, поясніть, що ж бачив найсамотніший!

Про що віщувала та поява, що постало переді мною? Хто той, що колись ще має прийти?

Хто цей пастух, якому в горлянку заповзла гадюка? Хто ця людина, котрій найважче і найчорніше заповзе в горлянку?

Пастух відкусив, як я йому радив криком, – і кусав затято! Далеко він виплюнув гадючу голову – і зірвався на рівні ноги.

Уже не пастух, уже не людина – а перетворений, просвітлений, усміхнений! На світі ще ніхто не сміявся так, як він!

Брати мої, я чув сміх, що не був людським сміхом, – і тепер мене мучить спрага, прагнення, довіку не погамовне.

Мене мучить прагнення і самому так сміятися! Ох, як мені жити далі! І хіба б я міг тепер померти! Так казав Заратустра.

ПРО БЛАЖЕНСТВО НЕСАМОХІТЬ

З такими загадками й гіркотою в серці Заратустра плив морем. І вже на четвертий день подорожі, далеко від блаженних островів і друзів, він подолав усі страждання: твердим, переможним кроком знову ступив на шлях своєї долі. І так сказав Заратустра своєму зраділому сумлінню:

– Знову я самотою і хочу зостатися самотою, наодинці з ясним небом і вільним морем, знову надвечір'я.

Колись у надвечір'ї я вперше здобув друзів, у надвечір'ї здобув їх і вдруге, – в годину, коли будь-яке світло лагіднішає.

Бо щастя ще й досі між небом і землею шукає собі притулку в світлій душі, і, чекаючи щастя, лагіднішає будь-яке світло.

О надвечір'я мого життя! Колись і моє щастя зійшло в долину шукати собі притулку, – і знайшло ці відкриті гостинні душі.

О надвечір'я мого життя! Чого не віддав би я за одне-єдине: за проростання моїх думок і за світанок моєї найвищої надії!

Той, хто творить, колись шукав супутників і дітей своєї надії, та виявилось, що їх не можна знайти інакше, як тільки створити самому.

Отож я за роботою, йду до своїх дітей і повертаюсь від них, – заради дітей Заратустра мусить довершити самого себе.

Адже від щирого серця люблять тільки свою дитину й свою справу; а коли є велика любов до себе, це вказує на вагітність, – так я помітив.

Мої діти ще бубнявіють бруньками своєї першої весни; тісно стоять одне обіч одного й разом колишуться під вітром дерева мого саду і найкращого царства земного.

Воістину! Де одне обіч одного стоять такі дерева, там лежать блаженні острови!

Та коли-небудь я викопаю їх і пересаджу кожне дерево окремо, щоб кожне навчилося самотності, упертості, обачності.

Гудзувате й покручене, гнучке і незламне постане воно над морем – живим маяком неподоланного життя.

Там, де бурі поринають у море, а хоботи гір п'ють воду, там удень і вночі кожне дерево стоятиме на чатах, випробовуючи й пізнаючи себе.

А коли пізнає і випробує, то вже знатиме, чи мого воно роду і вдачі: чи володіє безмірним жаданням, чи мовчазне, навіть коли говорить, і чи, віддаючи, вдає, ніби бере,–

щоб стати колись моїм послідовником, творити і святкувати разом із Заратустрою, – стати тим, що писатиме мою волю на моїх скрижалях,– заради повнішого довершення всього сущого.

Заради нього і схожих на нього я мушу довершити самого себе, – тому зрікаюся свого щастя й офірую себе всьому лихому, щоб до решти пізнати і випробувати себе.

Воістину, пора вже мені рушати; і мандрівна тінь, і найдовша мить, і найтихіша година – всі промовляли до мене: "Давно пора!"

Вітер дмухав у замкову шпарину і казав: "Ходімо!" Двері лукаво розчинялися переді мною і казали: "Йди!"

Та я лежав, прикований любов'ю до дітей, – ці пута наклало на мене жадання любові, жадання стати здобиччю власних дітей і через них утратити себе.

Жадати – це вже означає для мене втратити себе. У мене є ви, мої діти! І моя власність на вас повинна бути не жаданою, а певною.

Та невідступно палало наді мною сонце моєї любові, Заратустра варився у власній юшці, – і тут наді мною промайнули тінь і сумнів.

Мене стало вабити до зими й морозів. "Ох, якби зима і мороз змусили мене знову цокотіти й скреготіти зубами!" – зітхав я. І від мене повіяло крижаними туманами.

Моє минуле розверзло свої могили, прокинулося чимало похованих живцем страждань, – вони, закутані в саван, виспалися вволю.

Ось так усе слало мені знамення і закликало: "Пора!" Але я – не слухав, аж зрештою заворушилася моя безодня і мене вжалила думка.

Ох, найглибша думко, ти – моя думка! Коли вже я зберуся на силі й чутиму, як ти риєш, і більше не тремтітиму?

Біля самого горла б'ється моє серце, коли чую, як ти риєш! Бездонна мовчунко, навіть твоє мовчання душить мене!

Я ще ніколи не відважувався викликати тебе нагору, – досить уже того, що носив тебе – в собі. Я ще не чувся на силі, щоб бути сміливим і рішучим, немов лев.

Тебе навіть носити було страшно, – та колись я повинен здобути на силу й левиним риком покликати тебе!

Коли ж я подолаю вагання і страх, то здолаю і дещо більше, і перемога стане вінцем мого довершення!

А тим часом я блукаю незвіданими морями, – мене улещає облудний випадок, я вдивляюся вперед і назад – і не бачу кінця.

Пора моєї останньої боротьби ще не настала – а може, вона вже настає? Воістину, звідусіль дивляться на мене підступні своєю красою море і життя!

О надвечір'я мого життя! О щастя сподіваного вечора! О пристань у відкритому морі! О мир серед непевності! Я так вам усім не довіряю!

Воістину, я не довіряю вашій підступній красі! Я схожий на закоханого, що не довіряє надто ласкавій усмішці.

Як він, ревнивець, відштовхує кохану і не може за суворістю приховати ніжності, так і я відштовхую від себе годину свого щастя.

Геть від мене, щаслива годино! З тобою я несамохіть почув себе щасливим! Я ж приготувався до найглибшого страждання – невчасно ти завітала!

Геть від мене, щаслива годино! Краще шукай собі притулку там – у моїх дітей! Поспіши й благослови їх моїм щастям ще перед вечором!

Спадає вечір, заходить сонце. Відступилося моє щастя!

Так казав Заратустра. І цілу ніч чекав свого нещастя, – але марно. Ніч була ясна й тиха, а щастя підступалося до нього дедалі ближче. Під ранок Заратустра засміявся у серці і сказав глузливо: "Щастя залицяється до мене. Це тому, що я не залицяюся до жінок. А щастя – жінка".

ПЕРЕД СХОДОМ СОНЦЯ

О чисте небо наді мною! О глибоке! Безодне світла! Вдивляючись у тебе, я тремчу від божественних поривань.

Розчинитись у твоїй висоті – ось де моя глибина!

Заховатись у твоїй чистоті – ось у чому моя невинність!

Ти ховаєш свої зірки, немов божественна краса – Бога. Ти мовчиш: у цьому для мене твоя мудрість.

Мовчки з'явилося ти сьогодні над розбурханим морем: ти освідчуєшся моїй душі у своїй сором'язливості й любові.

У твоїй прекрасній появі, в тому, що ти сховалося за красою, в тому, що ти німуєш, виказуючи всю свою мудрість,

невже б я не вгадав твоєї сором'язливої душі! Ти прийшло до мене, найсамотнішого, раніше за сонце.

Ми споконвіку друзі: спільні у нас скорбота, страх і глибина, навіть сонце у нас одне.

Нам не потрібно слів, бо знаємо надто багато: мовчанням подаємо знак, усмішкою говоримо.

Хіба ти не світло мого полум'я? Хіба твоя душа не посестра моєї розважності?

Ми разом навчалися усього, разом навчалися підійматися над собою до самих себе і безхмарно посміхатися, –

з далекої далечі безхмарно посміхатися осяйними очима, коли під нами нуртують примус, прагнення і провина.

Блукаючи самотою, чого жадала моя душа серед ночі на плутаних стежках? Підіймаючись у гори, кого, як не тебе, шукав я на верхів'ях?

А мої блукання й підкорення гір, – хіба не були вони потребою, спробою зарадити безпорадному? Тільки літати хоче моє жадання, літати у твоїх просторах!

Що було мені ненависнішого за повзучі хмари й за все, що поганить тебе? Навіть власну ненависть я ненавидів, бо вона поганила тебе!

Я лютий на повзучі хмари, на цих скрадливих, хижих кішок, – у тебе й у мене вони відбирають те, що належить нам спільно, – велетенське, безмежне право казати "Так" і "Амінь".

Ми люті на тих звідників і змішувачів – на повзучі хмари – на тих половинчастих, що не навчилися ні благословляти, ні проклинати від усієї душі.

Краще я сидітиму в бочці під затуленим небом, краще сидітиму в безодні без неба, ніж бачитиму тебе, ясне небо, споганеним повзучими хмарами!

Часто мені хотілося приколоти їх зазубреними золотими дротами блискавок, аби бити, наче грім, по казану їхнього черева,–

розгнівано бити і лупцювати, бо вони крадуть у мене твоє "Так" і "Амінь"! О чисте небо наді мною! О світле! Безодне світла! – вони крадуть у тебе моє "Так" і "Амінь"!

Вже краще для мене галас, грім і прокльони негоди, ніж цей обачний, нерішучий котячий спокій; навіть серед людей я найдужче ненавиджу всіх проноз, половинчастих, непевних і нерішучих, як повзучі хмари.

"Хто не може благословляти, нехай навчиться проклинати!" – ця ясна настанова впала мені з ясного неба, навіть темної ночі ця зірка сяє на моєму небі.

Одначе я той, хто благословляє і стверджує, тільки б ти було довкруг мене, чисте! Ясне! Ти – безодня світла! – і тоді моє ствердження благословить усі безодні.

Я став тим, хто благословляє і стверджує, – я довго боровся і був борцем, аби нарешті вивільнити руки для благословення.

І ось моє благословення: над кожною річчю бути її власним небом, круглим шатром, блакитним дзвоном і довічною непохитністю. Щасливий, хто так благословляє!

Адже всі речі охрещені у джерелах вічності й по той бік добра і зла, а добро і зло – тільки минущі тіні, волога скорбота й повзучі хмари.

Воістину, це не огуда, а благословення, коли я вчу: "Над усіма речами небом здіймається випадок, невинність, відвага і завзяття".

Відвага – найдавніша шляхетність світу, я повернув її всім речам, звільнивши їх від рабської покори меті.

Таку свободу й таку небесну безхмарність я поставив, наче блакитний дзвін, над усіма речами, коли навчав: "Над ними і в них не тяжіє ніяка "одвічна воля".

Завзяття і дурощі ставлю я на місці тієї волі, коли навчаю: "Тільки здоровий глузд у всьому – неможливий!"

Однак дещиця розважливості, зернини мудрості розсіяні від зірки до зірки, – ця розчина домішана до всього: через глупоту до всіх речей домішана мудрість!

Дещиця мудрості ще можлива, та в усіх речах я виявляв таку блаженну безтурботність: вони воліють танцювати – ногами випадку.

О чисте небо наді мною! О високе! Для мене твоя чистота тепер у тому, що немає одвічного павука розважливості з його павутиною,

що ти – простір для танцю Господніх випадків, що ти – Господній стіл для Господніх гральних костей і для гравців у кості!

Але ж ти червонієш? Може, я сказав щось недозволене? Може, я гудив, бажаючи благословити тебе?

А може, ти почервоніло від сорому, що ми вдвох? Може, ти наказуєш мені піти й замовкнути, бо вже – надходить день?

Світ глибокий, глибший, ніж дневі коли-небудь спадало на думку. Не все відважиться на слово при світлі дня. Та день надходить, – отож розлучаємось!

О сором'язливе небо наді мною! О палюче! Ти – моє щастя перед сходом сонця! Надходить день, отож розлучаємось!

Так казав Заратустра.

ПРО ПРИНИЗЛИВУ ЧЕСНОТУ

1

Коли Заратустра знову ступив на суходіл, то не подався одразу в гори до своєї печери, а обійшов багато доріг, розпитуючи й довідуючись про те й про інше, і навіть жартома казав про себе: "Ти мов річка, що крутиться й повертається до свого витоку!" Бо він хотів довідатися, що тим часом сталося з людиною: виросла вона чи змаліла. Якось він побачив ряд нових будинків, подивувався їм і сказав:

– Що означають ці будинки? Воістину, не велика душа поставила їх за своєю подобою.

Може, нерозумна дитина повиймала їх із скриньки з іграшками? Нехай би інша дитина знову повкладала їх у скриньку.

А ці кімнати й комірчини, – хіба мужі могли б виходити з них і заходити туди? Гадаю, що їх зробили для лялечок шовкопрядів або для кішок-ласух, котрі дозволяють поласувати і собою.

Заратустра зупинився і задумався. Відтак сказав сумовито: "Все здрібніло!

Скрізь бачу низькі брами, – людині моєї вдачі ще можна пройти крізь них, але – мусить нагинатися!

Коли ж я знову повернуся на батьківщину, щоб не треба було нагинатися, – нагинатися перед малим]" – І Заратустра зітхнув і задивився удалину.

Того самого дня він сказав слово про принизливу чесноту.

2

Я ходжу серед людей і вдивляюся пильним оком: вони не прощають мені, що я не заздрю їхнім чеснотам.

Вони точать на мене зуби, бо я кажу: малим людям потрібні малі чесноти – мені важко погодитись, що малі люди взагалі потрібні!

Я ніби півень на чужій пташарні, мене клюють навіть кури, – та я не тримаю зла на курей.

Я поштивий до них, як і до всякої дрібної недогоди; наїжачуватись проти мізерії видається мені мудрістю, гідною тільки їжака.

Всі вони, сидячи ввечері біля вогнища, судять про мене, – судять про мене, але на думці в них не я!

Я дізнався, як знову опинитись у тиші: їхній галас круг мене мов покровом огортає мої думки.

Вони собі галасують: "Що несе нам ця темна хмара? Пильнуймо, щоб вона не принесла зарази!"

А недавно якась жінка шарпнула до себе дитину, що тягнулася до мене. "Заберіть дітей! – кричала вона. – Такі очі обпалюють дитячі душі".

Коли я говорю, вони кашляють, гадаючи, ніби кашель захистить від могутнього вітру – не здогадуються, як шаленіє моє щастя.

– На Заратустру ми не маємо часу, – заперечують вони; але чого вартий час, у якому "нема часу" для Заратустри?

Навіть коли вони славлять мене, хіба міг би я спочити на їхній славі? їхня хвала – мов терновий пояс, від якого свербить, навіть коли його зняли.

Серед них я дізнався й про таке: той, хто хвалить, вдає, ніби віддає належне; насправді ж він сподівається на щедріший дарунок.

Спитайте у моєї ноги, чи подобається їй їхній спосіб хвалити і надити? Воістину, під такий такт і такий тік-так не хочеться ні танцювати, ні стояти спокійно.

Вони б хотіли хвалою принадити мене до маленьких чеснот, а мою ногу намовити до тік-такання маленького щастя.

Я ходжу серед людей і вдивляюся пильним оком: вони стали меншими і дедалі меншають – такими їх робить їхнє вчення про щастя і чесноти.

Однак і в чеснотах вони скромні – бо шукають вдоволення. А з удоволенням сумісна тільки скромна чеснота.

Правда, вони по-своєму вчаться кроку і поступу, – та я називаю це шкутильганням. – Цим вони стають на заваді всім, хто поспішає.

Чимало з них іде вперед і воднораз, скрутивши шию, дивиться назад, – таких я залюбки штовхаю.

Ноги й очі не повинні ні брехати, ні закидати одне одному за брехню. Та малі люди на брехні не бідні.

Декотрі з них мають свої жадання, та більшість лише скоряється чужим. Декотрі з них щирі, та більшість – погані актори.

Є серед них актори підсвідомі, а є актори підневільні, – щирі ж – завжди рідкість, надто щирі актори.

Рідко подибуєш тут справжнього мужа: отож їхні жінки стають мужоподібними. Адже жінку в жінці звільнює тільки той, кому не бракує мужності.

А ось, як на мене, найгірше їхнє лицемірство: навіть ті, що наказують, удають чесноти тих, що служать.

"Я служу, ти служиш, ми служимо" – так молиться тут лицемірство можновладних, – та лихо, коли перший владар є тільки першим слугою!

Ох, навіть у їхнє лицемірство залетіла цікавість мого погляду, і я добре розгадав їхнє мушине щастя і дзижчання на освітленій сонцем шибці.

Скільки бачу я доброти, стільки й немочі. Скільки справедливості й співчуття, стільки й немочі.

Всі вони один в один, круглі, правильні й доброзичливі, як одна в одну круглі, правильні й доброзичливі піщинки.

Скромно обняти маленьке щастя – це вони проголошують "смиренністю"! І одразу ж скромно косують на ще одне маленьке щастя.

По суті, вони у простоті своїй найдужче прагнуть лише одного: щоб ніхто не завдавав їм болю. Тому вони запобігають перед кожним і кожному догоджають.

Та це боягузтво, – навіть коли його назвати чеснотою.

Коли ж цим малим людям доводиться говорити грубо, то я чую лише їхній хрип – бо від кожного свіжого струменя вони хрипнуть.

Вони спритні – у їхніх чеснот спритні пальці. Та їм бракує кулаків, їхні пальці не вміють стискатися в кулак.

Чеснотою вважається усе, що робить скромним і приборканим; так вовка обернули на собаку, а саму людину – на найвигіднішу для людини свійську худобу.

– Ми поставили наш стілець посередині, – каже мені їхній осміх, – однаково далеко від конаючих гладіаторів і від удоволених свиней.

Але ж це – посередність, навіть якщо вона зветься поміркованістю.

З

Я ходжу серед людей і кидаю чимало слів, – та вони не вміють ні взяти, ні зберегти.

Вони дивуються, що я не нарікаю на їхню хтивість і розпусту, але ж я, воістину, не беруся ще й остерігати їх від кишенькових злодіїв!

Вони дивуються, що я не беруся направляти і правити їхній розум, – ніби їм ще бракує розумак, чиї голоси скриплять, мов грифель на аспідній дошці!

А коли я закликаю: "Кляніть усіх дияволів страху всередині себе, що намовляють зойкати, складати долоні й поклонятися", – вони волають:

– Заратустра – безбожник.

Надто вже ревні в цьому проповідники смирення, і, власне, їм люблю я кричати в самісіньке вухо: "Так! Я – Заратустра, безбожник!"

Ох, ці проповідники смирення! Скрізь, де є ницість, хворість і шолудивість, вони повзають, як воші, і тільки огида стримує мене, щоб їх не чавити.

Гаразд! Ось моя проповідь для їхніх вух: Я – Заратустра, безбожник, котрий каже: "Хто безбожніший за мене самого, щоб я міг тішитися його повчаннями?"

Я – Заратустра, безбожник, – де знайти мені схожих на мене? Схожі на мене ті, хто весь віддався жаданню і зрікається будь-якого смирення.

Я – Заратустра, безбожник, – кожний випадок я переварюю у власному казані. І лише коли вариво готове, визнаю його своєю поживою.

Воістину, чимало випадків владно підходили до мене, та ще владніше промовляло до них моє жадання, і вони одразу вклякали і благали,–

благали надати притулку й розкрити серце, улесливо примовляючи: "Бачиш, Заратустро, як щирий друг підходить до друга!"

Але що казати там, де ніхто не має моїх вух! Я так гукатиму на всі вітри:

Ви все мізернішаєте, малі люди! Ви кришитеся, любителі вдоволення! Вам недалеко до загибелі –

через ваші численні малі чесноти, через безліч дрібних недоглядів, через безмір жалюгідного смирення!

Ваше царство земне надто поблажливе, надто поступливе! А щоб вирости дереву високим, йому слід у міцні скелі вчепитися міцним корінням!

У тканину людського майбутнього вплітається навіть те, що ви занедбали, навіть ваше ніщо – це павутиння і павук, що живиться кров'ю майбутнього.

Коли ви, малі чеснотливці, берете, то це схоже на крадіжку, – а навіть шахраїв закликає честь: "Крадіть тільки там, де нема як грабувати".

"Так нам дано", – напучує вчення смиренності. Проте я кажу вам, лагідні і поступливі: від вас беруть і братимуть щораз більше!

Ох, якби ви зреклися напівхотінь і рішуче зважились і на лінощі, і на працю!

Ох, якби ви розуміли моє слово: "Робіть собі що хочете, – але спершу станьте такими, що можуть хотіти!

Любіть ближнього свого, як самого себе – та спершу полюбіть самого себе.

Полюбіть великою любов'ю, полюбіть великою зневагою!" Так каже Заратустра, безбожник.

Та що казати там, де ніхто не має моїх вух! Для мене це надто рання година.

Серед цих людей я провісник самого себе, кричу сам, мов півень у темних завулках.

Та настане їхня пора! Настане також і моя! Вони стають щораз менші, убогіші, безплідніші – убогий бур'ян! Убога нива!

Невдовзі вони стоятимуть як суха степова трава, – воістину, огидні самі собі, прагнучи радше не води, а вогню!

О благословенна мить блискавиці! О таїна перед полуднем! – Колись я ще оберну їх на прудкий вогонь і на провісників із вогненними язиками,–

колись вони провіщатимуть вогненними язиками: він настає, він уже близько, великий полудень.

Так казав Заратустра.

НА ГОРІ ОЛИВНІЙ

Зима, недобра гостя, завітала до моєї домівки, від її дружнього потиску посиніли руки.

Я шаную її, цю недобру гостю, та охоче залишаю посидіти без мене. Залюбки втікаю від неї, а коли бігаєш добре, то втечеш!

Відважним кроком і відважними думками біжу туди, де не віє вітер – у сонячний закуток моєї гори Оливної.

Там я кепкую з суворої гості ще й дякую їй за те, що виловлює в хаті мух і притлумлює чимало різного галасу.

Адже їй не до вподоби, коли співає комаха, а то й цілих дві; а ще вона спустошує вулицю, аж місячне сяйво боїться бувати там поночі.

Сувора вона гостя – але я шаную її і не молюся, як розніжені пестуни, товстопузому ідолові вогню.

Краще трохи поцокотіти зубами, ніж молитися ідолам! – така в мене вдача. А я надто лихий на всіх ідолів вогню, палких, парких і задушних.

Кого я люблю, того люблю більше взимку, ніж улітку; а відколи зима завітала в мою домівку, я дошкульніше й відважніше глузую з ворогів.

Воістину, відважно навіть тоді, коли заповзаю в ліжко, – тоді сміється й пустує моє причаєне щастя, а заодно – і моя оманлива мрія.

Це я – заповзаю? Ніколи в житті я не повзав і не плазував перед можновладними, а якщо й брехав коли, то брехав з любові. Тому весело мені і в зимовому ліжку.

У вбогому ліжку мені тепліше, ніж у розкішному, бо я ревнивий до своєї бідності. А взимку вона мені найвірніша.

Кожен день я розпочинаю злою витівкою, – глузую з зими холодною купіллю, – тому й бурчить на мене сувора гостя.

А ще я залюбки лоскочу її восковою свічечкою, щоб вона, врешті, випустила з сірих, як попіл, сутінків небо.

Надто злий буваю я вранці, ранкової пори, коли біля криниці брязкає відро, а на сірих вулицях тепло іржуть коні.

Нетерпляче чекаю, щоб наді мною врешті з'явилося ясне небо, сніжнобороде зимове небо, сивоголовий дідуган, –

мовчазне зимове небо, яке навіть не згадує про сонце!

Хіба не воно навчило мене довго і ясно мовчати? А може, воно навчилося від мене? Або ж мовчання кожен з нас винайшов сам?

Усі хороші події стаються тисячократно; всі добрі, пустотливі події з насолодою стрибають у буття: хіба можуть вони стриматись – після першого разу!

Довге мовчання також добре і пустотливе, а ще хороше дивитися, мов зимове небо, круглими очима на ясному обличчі, –

мов зимове небо, не згадувати про своє сонце й про своє нездоланне, як сонце, жадання, – воістину, я добре засвоїв це мистецтво зимових пустощів.

Моя найулюбленіша зла витівка і моє мистецтво полягають у тому, щоб мовчання навчилося не виказувати себе мовчанням.

Торохкаючи словами й гральними костями, я пускаюману на тих, що врочисто чекають; нехай мої жадання й мета будуть незвісні тим пильним наглядачам.

Я винайшов довгу, ясну мовчанку, щоб ніхто не міг зазирнути в глибину моєї душі і в мої жадання.

Мені траплялося багато розумних, котрі затуляли полою обличчя і каламутили свою воду, щоб ніхто не бачив і не міг прозирнути їх.

Та саме до них підходили ще розумніші невіри і розгадники, саме з них вони витягали найпотаємнішу рибу!

А з усіх мовчунів, як на мене, найрозумніші ясні, сумлінні й прозорі: адже їхня суть залягає так глибоко, що навіть найпрозоріша вода їх не виказує.

Сніжнобороде мовчазне зимове небо наді мною,–о сива голово з круглими очима! Ти небесний символ моєї душі та її завзятості!

Хіба я не мушу ховатися, мов той, хто проковтнув золото, – щоб мені не випатрали душу?

Хіба я не мушу ставати на диби, щоб усі заздрісники і зловтішники не помітили моїх довгих ніг?

Ох, продимлені, тепличні, зужиті, відквітлі, скорботні душі, – хіба ваша заздрість стерпіла б моє щастя!

Отож на своїх вершинах я показую їм тільки кригу й зиму, приховуючи, що моя гора підперезана ще й усіма поясами сонця!

Вони чують тільки посвист хуртовин – і не чують, що я літаю ще й над теплими морями, мов жагучі, важкі, гарячі південні вітри.

Вони бідкаються моїми знегодами й недогодами – та моє слово проголошує: "Не забороняйте недогоді приходити до мене: вона невинна, як дитя!"

Хіба могли б вони стерпіти моє щастя, якби я не закутав його в знегоди, зимові негоди, у шапки з білих ведмедів і в пелени засніженого неба!

Якби я сам не зглянувся на їхнє співчуття, – на співчуття заздрісників і зловтішників!

Якби я сам перед ними не зітхав і не цокотів зубами, терпляче дозволяючи кутати себе в їхнє співчуття!

Мудра пустотливість і зичливість моєї душі в тому, що вона не приховує в собі зими і хуртовин, не приховує, що вона попечена морозом.

В одного самотність – це втеча недужого, а в другого – втеча від недужих.

Нехай ці вбогі, заздрісні шахраї круг мене чують, як я цокочу зубами й зітхаю від зимової холоднечі! Дарма, що зітхаю й цокочу, – я все ж утік з їхніх напалених покоїв.

Нехай вони шкодують мене й зітхають разом зі мною, що я попечений морозом. "Від криги пізнання він усе-таки задубне!" – нарікають вони.

А тим часом я бігаю відважним кроком уздовж і впоперек по своїй горі Оливній, – тішачись на осонні гори Оливної, я співаю і глузую з усякого співчуття.

Так співав Заратустра.

ПРО ТЕ, ЯК ОБМИНАТИ

Отже, поволі проходячи крізь численні народи й розмаїті міста, Заратустра кружним шляхом повертався в гори до своєї печери. Та ось він зненацька підійшов до брами великого міста, – аж тут до нього з розкритими обіймами кинувся біснуватий блазень і заступив дорогу. Це був той самий блазень, котрого люди звали Заратустриною мавпою, бо він перейняв трохи з його слова і мови і полюбляв черпати зі скарбниці його мудрості. Блазень так заговорив до Заратустри:

– О Заратустро, це велике місто: тут тобі нема чого шукати, – а втратити можеш усе.

Навіщо тобі в'язнути в цьому болоті? Пошкодуй ноги! Плюнь радше на міську браму і повертай назад!

Для думок самітника тут пекло: великі думки ошпарюють живцем і варять маленькими шматочками.

Усі великі почуття тут перетлівають, тільки торохтять пересохлі калатала мізерних почуваннячок!

Хіба ти не чуєш смороду бойні й корчми, де частують духом? Хіба над цим містом не стоїть сопух зарізаного духу?

Хіба ти не бачиш душі, котрі висять тут зібганим брудним лахміттям! А з цього лахміття роблять газети!

Хіба ти не бачиш, як дух тут обернувся на гру словами? Він вибльовує огидні слова-помиї! А з тих помиїв роблять газети!

Тут нацьковують одне одного, та не знають нащо. Розпалюють одне одного і не знають навіщо. Баламкають у всі дзвони і видзвонюють золотом.

До всього охололі, шукають тепла у чарці вогнистої, понад міру розпалені, шукають охолоди біля заморожених розумів, – усім тут муляє і свербить почути про себе громадську думку.

Тут затишно всім попустам і розпустам, є тут, звісно, і чеснотливі, – багато послужливої служивої чесноти.

Багато послужливої писарської чесноти з намозоленими сідалищами і чекалищами, ощасливленої нагрудними зірочками і плоскогепими доньками-опудалами.

А ще тут багато побожності, багато облесливих блюдолизів і лакиз перед раттю Господньою.

Вряди-годи "згори" капає зірка і милостивий плювок, – тож і тягнуться всі беззірочні груди догори.

Родовиті тримаються двору, а двір утримує виродків; та на все, що походить з двору, молиться жебруща братія і послужлива жебруща чеснота.

"Я служу, ти служиш, ми служимо", – молиться до князя всяка послужлива чеснота, аби лиш заслужена зірка нарешті впала на запалі груди!

Та родовиті не цураються всього земного, і їхній князь не цурається припадати до найземнішого: до крамарського золота.

Господні раті на золото небагаті, князь мудрує, проте крамар – керує!

О Заратустро, в ім'я всього ясного, міцного й доброго! Плюнь на це крамарське місто і повертай назад!

Кров тут ледача, спляча й піниться безсило в усіх жилах: плюнь на велике місто– великий смітник, де піниться плісняве шумовиння!

Плюнь на місто розчавлених душ і запалих грудей, заздрих очей і липучих пальців,–

на місто нахаб, соромітників, писак, кривляк, горлопанів, роз'ятрених честолюбців,

де все нужденне, мерзенне, хтиве, чванливе, розкисле, прищаве, зловмисне росте величезним гнояком, –

плюнь на велике місто і повертай назад!

Але тут Заратустра урвав біснуватого блазня і затулив йому рота.

– Спинися нарешті! – крикнув Заратустра. – Мені давно огидні твої мова і вдача.

Навіщо ти жив у болоті так довго, що сам обернувся на жабу і ропуху?

Хіба тепер у твоїх жилах не млява, пінява, болотяна кров, якщо ти навчився так квакати і паплюжити?

Чому ти не пішов у ліс? Або не орав ниву? Хіба в морі мало зелених островів?

Я зневажаю твою зневагу, і якщо ти застерігаєш мене, то чому не застеріг себе самого?

Моя зневага і птах моєї пересторогі повинні злетіти тільки з любові, а не з болота!

Тебе, біснуватий блазню, звуть моєю мавпою, та я називаю тебе зарохканою свинею, – ти паскудиш рохканням мою похвалу глупоті.

З якої ж причини ти зарохкав уперше? Тільки тому, що ніхто не лестив тобі вдосталь – ось і сів ти біля цих покидьків, щоб мати причину рохкати досхочу,–

щоб мати причину досхочу мститися! Бо вся твоя запіненість, марнославний блазню, це тільки помста, я добре розгадав тебе!

Одначе, твоє блазенське слово шкодить мені навіть там, де ти маєш рацію! Навіть якби Заратустрине слово стократ мало рацію, ти все одно шкодив би мені – моїм словом!

Так сказав Заратустра, подивився на велике місто, зітхнув і довго мовчав. Врешті сказав таке:

– Мені огидне й це велике місто, не тільки блазень. І тут, і там уже не зробиш ні краще, ні гірше!

Лихо великому містові! Хотів би я побачити вогняний стовп, у якому воно згорить!

Адже такі вогняні стовпи мали б передувати великому полудню. Та всьому свій час і своя доля.

А на прощання, блазню, послухай таку настанову: де вже несила любити, там слід – обминути!

Так сказав Заратустра й обминув блазня та велике місто.

ПРО ВІДСТУПНИКІВ

1

Усе, що так недавно зеленіло й квітувало на цьому лузі, вже відцвіло й зів'яло! А скільки меду надії носив я звідси в свої вулики!

У всіх цих юних серцях запанувала старість – але не так старість, як утома, ницість і заспокоєння, – а вони про це кажуть так: "Ми знову стали побожними".

А ще недавно я бачив, як вони вдосвіта вибігали відважним кроком, – та ноги їхнього пізнання стомились, і ось вони паплюжать навіть свою вранішню відвагу!

Воістину, чимало з них колись підіймали ноги, мов танцюристи, їх вабив сміх моєї мудрості, – потім вони отямилися. Щойно я побачив, як вони, зігнувшись у дугу, – плазують перед хрестом.

Колись вони пурхали довкруг світла і свободи, наче метелики й молоді поети. Минули літа, минулася й теплота: і ось вони, сірі, як коти уночі, перемуркуються на печі.

Чи не тому зажурилося їхнє серце, що мене, мов кит, поглинула самотність? Мабуть, їхнє вухо довго, тужливо, надаремно дослухалося поклику моїх сурм і вісників.

Ох! Завжди бракувало тих, чиє серце довго палає мужністю і завзяттям тих, у кого навіть дух терпеливий. А решта – страхополохи.

Решта – це завжди переважна більшість, переважна буденність, надмір, зайвина – всі вони страхополохи!

Людина моєї вдачі переживе на шляху те саме, що й я: отож першими їй товаришитимуть мерці та блазні.

А другими – ті, що назвуть себе її вірними: жвава юрба, чимало любові, чимало глупоти, чимало безвусого поклоніння.

Одначе той з-поміж людей, хто має мою вдачу, нехай не прив'язується серцем до цих вірних: хто спізнав мінливу й малодушну людську вдачу, нехай не вірить у ці провесни і квітучі луки!

Якби вони могли чинити інакше, у них були б інакші жадання. Половинчасте псує будь-яку цілісність. А що в'яне листя – чи варт нарікати!

Нехай облітає і падає, і не нарікай, Заратустро! Краще повій рвучкими вітрами,–

повій, о Заратустро, на це листя, щоб усе зів'яле швидше відлетіло від тебе!

2

– Ми знову побожні, – признаються відступники, а чимало з них ще надто боязкі, щоб признатися.

Я дивлюся їм в очі, – кажу їм в обличчя і в рум'янець щік: ви ті, хто знову молиться!

Але ж молитися – ганьба! Не для всіх, а для тебе, для мене і для того, хто не позбавлений совісті. Для тебе ж молитися – ганьба!

Ти добре знаєш: диявол страху, що сидить у тобі, залюбки складає долоні, безсило опускає на живіт руки і прагне самого спокою – цей диявол страху намовляє тебе: "Бог є!"

Ось чому ти подався у світлополохи, світло завжди відбирає в тебе спокій, тепер ти мусиш щодень глибше запихати голову в ніч і чад!

Воістину, ти добре вибрав пору: адже тепер знову вилітають нічні птахи. Настала пора всіх світлополохів, вечірня година дозвілля без "дозвілля".

Я чую і відчуваю: прийшла пора їхніх ловів і врочистих ходів, – та не для свавільного дикого полювання, а для сумирних, зашкірних, нишпорних ловів ловчих з тихою ходою і тихою молитвою,–

ловів на розчулених проноз, – знову наставлені всі пастки для сердець! А де лиш я підіймаю завісу, звідти стрімголов вилітає нічний метелик.

Мабуть, він чипів там удвох з іще одним метеликом? Бо скрізь мені тхнуть маленькі приховані громадки, а де лиш є комірчинка, там нові прочани і прочанський сопух.

Світлополохи довгими вечорами сидять один в одного й кажуть: "Станьмо знову як діти і благаймо милосердного Господа!" – устами й шлунками, зіпсованими побожними кондитерами.

Або ж вони дивляться довгими вечорами на лукавого, сторожкого павука-хрестовика, який і собі навертає павуків на розум і повчає так: "Під хрестами добре снувати павутину!"

Або ж вони цілими днями сидить з вудками над болотом і через те вважають себе глибокими, але хто рибалить на безриб'ї, того я не назву навіть поверховим!

Або ж із побожною радістю вчаться грати на арфі в поета-співака, що сам залюбки заарфлює серця молодичок, – бо йому вже набридли старі баби та їхні похвали.

Або ж вони навчаються страху від напівбожевільного вченого, що в темних кімнатах чекає появи духів, – а сам дух звідти вилітає.

Або ж вони дослухаються до шурів-бурів старого волоцюги-дудника, що від тужливих вітрів навчився тужливих звуків. Тепер він вторує вітрові й тужливими звуками навертає на тугу.

А деякі з них навіть стали нічними сторожами: навчилися гудіти в ріжок, робити нічні обходи й будити давно поснулий мотлох.

П'ять слів із старого мотлоху я чув минулої ночі біля садової стіни; то розмовляли старі, засмучені, засушені нічні сторожі.

– Як на батька, він мало піклується своїми дітьми. Людські батьки куди більше!

– Старий він уже! Дітьми взагалі не піклується, – відповів другий нічний сторож.

– Хіба були в нього діти? Цього ніхто не доведе, якщо він сам не розкаже! Мені вже давно кортить, щоб він навів якісь докази.

– Докази? Ніби він коли-небудь щось доводив! Доводити йому важко, для нього головне, щоб йому вірили.

– Так-так! Віра робить його щасливим, віра в нього. Старі всі такі. Це й нас не мине!

Так гомоніли між собою двоє старих нічних сторожів – світлополохів, а потім тужливо гуділи в ріжки: все це відбувалося минулої ночі біля садової стіни.

У мене ж від сміху серце надривалося і ледь не вискочило, та не знало куди й тому підвередилося.

Воістину, ще помру, задихнувшись від сміху, коли побачу п'яного осла або послухаю нічних сторожів, що так сумніваються в Бозі.

Хіба не давно вже минули часи будь-яких сумнівів? Кому ще спаде на думку будити давно поснулий мотлох, що боїться показатися на світло!

З давніми богами давно вже покінчено: воістину, кінець їм судився добрий, веселий, божественний!

Вони не "присмеркнули" до смерті – то вже брешуть! Навпаки: вони самі себе до смерті – засміяли!

Це сталося, коли найбезбожніше слово злетіло з уст одного з богів, – слово: "Бог єдиний! У тебе не повинно бути іншого Бога, опріч мене!" –

стара гнівлива борода, а не Бог, нестямився через ревнощі.

Тоді всі боги на тронах зареготали і загукали: "Хіба не в тому божественність, що є боги, а не Бог?"

Хто має вуха, нехай чує.

Так казав Заратустра у місті, яке він любив і яке звалось Ряба Корова. Звідси йому лишалося два дні дороги, щоб знову дістатися до своєї печери, до орла і змії, і його душа всякчас раділа, що додому так близько.

БІЛЯ РІДНОГО ВОГНИЩА

О самотносте! Ти рідна домівка моя, самотносте! Надто довго я жив неприкаяний у неприкаяній чужині, щоб не заплакати, вертаючись до тебе!

Тепер насвари пальцем, як насварює мати, тепер посміхнись, як посміхається мати, тепер скажи лише:

– А хто колись буревієм повіявся від мене? Хто кричав на прощання: надто довго сидів я в самоті, розучився мовчати! Цього ти, звісно, вже навчився?

О Заратустро, я все знаю: і те, що серед людей ти, впертюху, був занедбаніший, ніж будь-коли в мене!

Одна річ – занедбаність, зовсім інша – самотність: цього ти вже навчився! І що серед людей ти завжди будеш чужий і безпритульний.

Чужий і безпритульний, навіть коли тебе люблять: бо люди передусім хочуть, щоб їх щадили!

А тут ти у себе вдома біля домашнього вогнища, тут можеш усе казати й розхитувати всі підпори, не соромлячись потаємних і зашкарублих почуттів.

Сюди приходить усе на світі, ластиться до твоєї мови, лестить тобі; адже хоче їхати верхи на твоїх плечах. А верхи на символах ти добираєшся до кожної істини.

Тут ти можеш промовляти до всього сутнього просто і навпрост: воістину, коли з кимось говорити навпрост, – це ніби хвалити його!

А занедбаність – інша річ. Пригадуєш, Заратустро! Коли над тобою кричав твій птах, коли ти безпорадно стояв у лісі біля мерця, не знаючи, куди йти,–

коли ти казав: нехай мене ведуть орел і змія! Серед людей небезпечніше, ніж серед звірів, – оце й була занедбаність!

А ще пригадуєш, Заратустро? Коли ти, джерело вина серед порожніх відер, сидів на острові, даючи й роздаючи, наливаючи й розливаючи спраглим,–

аж поки залишився єдиним спраглим серед п'яних і нарікав ночами: "Хіба брати – не більше щастя, ніж давати? І красти – не більше щастя, ніж брати?" – Оце й була занедбаність.

А ще пригадуєш, Заратустро? Коли підійшла твоя найтихіша година і проганяла тебе від тебе самого, злісно шепочучи: "Скажи своє слово і розбийся!" –

Коли всі сподівання і мовчання вона обернула на біль, відібрала силу у твоєї сумирної мужності. – Оце й була занедбаність.

О самотносте! Ти моя рідна домівка, самотносте! Як блаженно і ніжно звучить для мене твій голос!

Ми не допитуємось одне в одного, ми не скаржимось одне одному, ми, не криючись, разом проходимо крізь відчинені двері.

Бо все в тебе щире і ясне, навіть години проходять легшими кроками. А в пітьмі час тягнеться довше, ніж на світлі.

Тут мені розкриваються всі слова буття і скарбниці слів, – тут будь-яке буття хоче стати словом, а будь-яке становлення хоче навчитися від мене говорити.

А там – будь-яка мова марна! Найвища тамтешня мудрість – забуття. Цього я вже навчився!

Хто б хотів збагнути все людське, мав би до всього доторкнутися. А для цього в мене надто чисті руки.

Я вже не хочу вдихати їхній віддих, – ох, навіщо я гак довго жив серед гамору й смердючого віддиху!

О блаженна тиша довкруг мене! О чисті пахощі навкруги! О, як ця тиша дихає на повні груди і який чистий у неї віддих! О, як вона прислухається до всього!

А внизу – там кожен промовляє, і ніхто нічого не чує. Там хоч у дзвони калатай про свою мудрість – крамарі на торговищі передзенькають її мідяками!

Там кожен промовляє. І ніхто не вміє розуміти. Усе спливає за водою, ніщо вже не поринає в глибокі джерела.

Там кожен промовляє, та ніщо не вдається і не доходить до кінця. Кожен квокче, та кому ж охота сидіти в гнізді на яйцях і висиджувати їх?

Кожен промовляє, все затеревенюють. Те, що вчора було не по зубах навіть часові, – сьогодні обсмоктане й обгризене звисає з пащ у сучасників.

Кожен промовляє, все розтеревенюють. Колишня таїна й таємниці глибоких душ сьогодні на язиках вуличних сурмачів та інших вітрогонів.

О дивна людська істото! Ти – гамір у темних провулках! Тепер я знову позбувся тебе – позбувся найбільшої небезпеки!

Найбільша для мене небезпека завжди чаїлася у пощаді й співчутті, а будь-яка людська істота прагне, щоб її пощадили і їй поспівчували.

Дурень з одуреним серцем, що приховує істини, багатий на дрібну облуду співчуття – ось таким я завжди був серед людей.

Я сидів серед них переодягнутий, ладний не впізнавати себе, щоб тільки стерпіти їх, утовкмачуючи собі: "Дурню, ти не знаєш людей!"

Живучи серед людей, уже не бачать, які вони: всі люди надто вже ховаються за показним, – що ж там удіють очі, які бачать далеко й до далекого прагнуть!

Коли вони не впізнавали мене, я, дурень, щадив їх за це більше, ніж себе, – але часто, звиклий бути суворим до себе, мстив собі на цю пощаду.

Покусаний отруйними мухами, видовбаний, мов камінь, безліччю краплин злоби, сидів я серед них і вмовляв себе: "Все мізерне не винне в своїй мізерності!"

Аж надто ті, що називали себе "добрими", виявлялися найотруйнішими мухами: адже вони так невинно кусають, так невинно брешуть! Хіба ж можуть вони до мене бути – справедливими!

Хто живе серед добрих, того співчуття вчить брехати. Співчуття забиває дух усім вільним душам. Адже глупота добрих незбагненна.

Таїти себе й своє багатство – ось чого навчився я внизу, бо кожного ще вважав убогодухим. Облудність мого співчуття була в тому, що за кожним я знав, що за кожним я бачив і відчував, скільки духу було йому доволі і скільки – вже забагато!

Їхніх бундючних мудреців я називав мудрими, а не бундючними, – ось так я навчився ковтати слова. їхніх грабарів я називав дослідниками й пізнавачами, – ось так я навчився підмінювати слова.

Грабарі викопують собі хвороби. У старого мотлоху завжди смердючі випари. Не слід ворушити драговиння. Жити треба на горах.

Щасливими ніздрями я знову вдихаю гірську свободу! Нарешті мій ніс позбувся запаху будь-якої людської істоти!

Облоскотана свіжими легатами, моя душа чхає, як від пінистих вин, – чхає і весело примовляє: "На здоров'я!"

Так казав Заратустра.

ПРО ТРИ ЗЛА

1

Сьогодні вві сні, в останньому ранковому сні я стояв над урвищем – по той бік світу, тримав терези й зважував світ.

О, надто рано зійшла вранішня зоря, – жаром своїм розбудила мене, ревнива! Вона завжди ревнує мене до жагучого ранкового сну.

Вимірний для того, хто не поспішає, зважний для вправного вагаря, досягненний для дужих крил, доступний для розгадки лускачам божественних горіхів – таким постав світ у моєму сні.

Мій сон – відважний мореплавець, напівкорабель, напівураган, мовчазний, мов метелик, нетерплячий, мов сокіл, – звідки ж сьогодні в нього терпіння и дозвілля, щоб зважити світ!

Може, його тайкома намовила мудрість, моя сміхотлива, бадьора денна мудрість, що глузує з усіх "нескінченних світів"? Бо вона каже: "Де сила, там і число господар, бо має більше сили".

Мій сон дивився на цей скінченний світ упевнено, без жадоби до нового, без жадоби до давнини, без страху, без благання –

так, неначе в мою руку просилося налите яблуко, стигле золоте яблуко з прохолодною оксамитною шкірою, – таким постав переді мною світ:

неначе мені кивало дерево – розлоге, вольовите, зігнуте, щоб можна було прихилитись і сперти ноги зомореному мандрами, – таким постав світ над моїм урвищем;

Немов тендітні руки простягали мені скриньку – відкриту скриньку, аби чарувати сором'язливі, шанобливі очі, – таким поставав переді мною світ;

не так загадково, щоб сполохати людську любов, не так відверто, щоб приспати людську мудрість, – світ, на який так зло нарікають, сьогодні був людяний і прихильний до мене!

Я дуже вдячний ранковому сну, що сьогодні на світанку зміг зважити світ! Цей сон, сердечна розрада, прийшов до мене людяно і прихильно!

А щоб удень не відступатися від сну, перейняти в нього найкраще і напучуватися ним, – я хочу покласти на терези три найгірші речі й по-людськи гідно зважити їх.

Хто вчив благословляти, той учив і проклинати: які ж три речі найпроклятіші на світі? Я хочу їх покласти на терези.

Ласолюбство, властолюбство, себелюбство: досі їх найлюбіше проклинали й найлютіше ославлювали й оббріхували – я хочу по-людськи гідно зважити їх.

Гаразд! Ось моє урвище, а там – море, воно підкочується до мене, кудлате, улесливе, – любий мені вірний старий стоголовий почварний пес!

Гаразд! Ось тут, над бурхливим морем, триматиму я терези, а за свідка, який би все бачив, беру тебе, любе мені духмяне й розлоге самотнє дерево!

Через який міст теперішнє переходить у майбутнє? Яка спонука змушує високе схилятися до ницого? І що наказує найвищому – рости далі вгору?

Терези зрівноважені й нерухомі: три важкі запитання кинув я на одну шальку, три важкі відповіді лежать на другій.

2

Ласолюбство – жало й паля для всіх одягнутих у волосяницю ненависників плоті і "світ", проклятий усіма збоченими в потойбічність: адже ласолюбство глузує і кепкує з усіх наставників облуди і блуду.

Ласолюбство – для потолочі повільний вогонь, на якому та потолоч згорає, а для поточеного дерева і для смердючого лахміття – несамовита, шалена піч.

Ласолюбство – для вільних сердець невинність і воля, сад щастя земного, щедра подяка теперішньому від усього майбутнього.

Ласолюбство – тільки для зів'ялого солодка отрута, а для того, в кого лев'яча воля, – велика сердечна наснага й святобливо збережене вино над винами.

Ласолюбство – високе знамення щастя заради вищого щастя і найвищого сподівання. Адже багатьом провіщали шлюб і навіть більше за шлюб,–

багатьом, чужішим одне одному, ніж чоловік і жінка, – а хто до решти збагнув, які чужі одне одному чоловік і жінка?

Ласолюбство – однак я хочу обгородити свої думки і навіть слова, щоб свині та мрійники не вдерлись у мої сади!

Властолюбство – вогненний бич для найтвердіших суворих сердець, жорстокі тортури, вготовані найжорстокішим для самого себе, похмуре полум'я живих вогнищ.

Властолюбство – безжальні пута, накладені на найбундючніші народи, пересмішник усілякої сумнівної чесноти, воно вміє загнуздати будь-якого коня і будь— яку гординю.

Властолюбство – землетрус, що ламає і виламує все трухляве й порожнисте; громовитий, сердитий, каральний осквернитель гробів поваплених; блискавичний знак питання біля передчасних відповідей.

Властолюбство: перед його поглядом людина повзає, гнеться, плазує і опускається нижче за гадюку і свиню – аж заволає у ній велика зневага.

Властолюбство – грізний учитель великої зневаги, котра проповідує просто у вічі містам і державам: "Геть звідси!" – поки вони самі заволають: "Пора нам забиратися!"

Властолюбство все ж принадливо підіймається до чистих і самотніх, а потім угору до вдоволених собою вершин, палаючи, мов любов, принадно обіцяючи багряні блаженства на земних небесах.

Властолюбство – та як уважати його "любством", коли високе прагне допастися влади! Воістину, не від слабості і не від жадання такі забаганки й падіння!

Щоб самотня вершина не довіку гордо самотіла, щоб гора поєдналася з долиною, а горні вітри з низинами,–

хто відшукає влучне слово, щоб охрестити й проголосити чеснотою таке прагнення! "Щедра чеснота" – так назвав колись Заратустра те, що назвати неможливо.

І тоді сталося – воістину, сталося вперше! – що його слово звеличило себелюбство, здорове, повнокровне себелюбство, що б'є джерелом з могутньої душі,–

з могутньої душі, яка має довершене тіло, прекрасне, переможне, збадьорливе, довкруг якого все обертається на свічадо, – гнучке, владне тіло, танцюрист, символом і цвітом якого є душа, що тішиться собою. Таке самовтішання тіл і душ зве себе "чеснотою".

Таке самовтішання оточує себе, мов священним гаєм, власними словами про добро і зло, кажучи, яке в нього щастя, проганяє від себе всіх жалюгідних.

Воно проганяє від себе всіх боягузів, кажучи: погане те, що боягузливе! Жалюгідним здається їй той, хто повсякчас клопочеться, зітхає, нарікає і до того ж запопадливий до найменшої вигоди.

Ще воно зневажає всіляких скорботних мудреців: адже, воістину, буває мудрість, що цвіте в пітьмі, мудрість нічних тіней, котра вічно зітхає: "Все – марнота!"

Невисокої думки воно про полохливу недовірність і про тих, хто вимагає присяг замість поглядів і простягнутих рук; а ще про всяких надто довірливих мудреців, бо вони боягузи вдачею.

Ще нижчої думки воно про запопадливих, що одразу ж, мов пси, смиренно кладуться на спину,–мудрість також буває смиренна, по-собачому покірлива, благочестива і запопадлива.

Ненависть і огиду викликає в нього той, хто ніколи не стає на свій захист, хто ковтає отруйні плювки й лихі погляди, всестерпний, всевдоволений: таке властиве тільки рабській вдачі.

А коли хтось по-рабськи вклякає перед богами і припадає до господніх ніг або ж схиляється перед людьми й недолугою людською думкою, – тоді блаженне себелюбство плює на все догідливе!

Погань – так називає воно все пригноблене й пригнічено догідливе, покірні кліпливі очі, засмучені серця і ті облудні поступливі натури, що цілують шлапатими, боязкими губами.

Мудрування – так називає воно все, над чим мудрують раби, старі й утомлені, а надто всю недобру, недомудру, перемудру глупоту жерців!

Однак мудрагелі – це всі жерці, всі стомлені світом і ті, чия душа має бабську чи рабську вдачу, – ох, як ницо загравали вони завжди з себелюбством!

Власне, вважали чеснотою і проголошували нею саме те, що ницо загравали з себелюбством! "Позбутися себелюбства"– ось чого небезпідставно прагнуть усі ці стомлені від світу боягузи і павуки-хрестовики!

Та для всіх них настане день, переміна, меч судії, великий полудень, – тоді відкриється чимало!

А хто проголошує "я" повнокровним і священним, а себелюбство – щастям, той, воістину, пророк і каже, що знає: "Дивись, настає, вже близько великий полудень!"

Так казав Заратустра.

ПРО ДУХ ТЯЖКОСТІ

1

Мої уста – уста народу: для зайців у шовках моя мова звучить надто грубо й відверто. А ще більше моє слово ріже вухо чорнильним слимакам і лисам-писакам.

Моя рука – рука дурня: лихо всім столам і стінам і всьому, де примостилася дурна прикраса, дурнів окраса!

Моя нога – чортове копито: перебирає і гасає через пень-колоду, вздовж і впоперек полями, і я до біса тішуся швидкому бігові.

Мій шлунок – хіба не орлиний шлунок? Бо найбільше йому смакує ягнятина. Хай там як, усе-таки це пташиний шлунок.

Вигодувана поживою злиденною і невинною, готова летіти і гаряча в польоті – така тепер моя вдача: хіба немає в ній чогось пташиного!

До того ж мені нестерпний дух тяжкості, – така вже пташина вдача, – воістину, до смерті нестерпний, украй нестерпний, одвіку нестерпний! О, куди лише не літала і не залітала моя нестерпність!

Я міг би заспівати про це пісню – і хочу її заспівати, хоча сиджу самотою вдома і мушу співати для власних вух.

Бувають, звісно, й інші співаки, у котрих тільки повна хата гостей робить горлянку податливою, руку промовистою, погляд виразним, серце бадьорим, – я не з таких.

2

Хто коли-небудь навчить людей літати, той зрушить з місць усі межові камені, і всі межові камені самі злетять у нього в повітря, і землю він назве новим словом – "легка".

Птах страус переганяє найпрудкішого коня, але й він тяжко ховає голову в тяжку землю, – так і людина, котра ще не вміє літати.

Земля і життя видаються їй тяжкими, – цього прагне дух тяжкості! А хто хоче відчути легкість і стати птахом, той повинен любити себе – цього навчаю я.

Звісно, любити не любов'ю кволих і недужих, бо від них смердить ще й егоїзмом!

Слід навчитися любити себе – цього навчаю я – повнокровною і здоровою любов'ю, – щоб стерпіти себе самого й не блукати манівцями.

Таке блукання називається "любов'ю до ближнього", – досі, послуговуючись цим словом, найліпше лицемірили і брехали, а надто ті, хто був тягарем для цілого світу.

Воістину, навчитися любити себе, – це зовсім не завіт на сьогодні й завтра. Адже це найвитонченіше, найхитріше, найвище мистецтво, що вимагає найбільшого терпіння.

Власне, від власника якнайдалі ховається усе власне, бо з усіх скарбів власний скарб відкопують найостаннішим, – так порядкує дух тяжкості.

Майже з колиски нас обдаровують важкими словами і цінностями, – "добро" і "зло" – звуться ті подарунки. Заради них нам прощають те, що ми живемо.

Ще й дозволяють приходити діткам, аби завчасу застерегти їх від любові до себе самих, – так порядкує дух тяжкості.

А ми – ми сумлінно несемо свої подарунки на міцних плечах дикими горами! А коли добре впріємо, нам кажуть: "Так, життя нести тяжко!"

Однак тільки людині тяжко себе нести. Це тому, що вона бере на плечі забагато чужого. Вона вклякає, наче верблюд, і сумирно дає себе нав'ючити.

А надто людина дужа, витривала і побожна: бере вкрай багато чужих важких слів і цінностей, – відтак життя видається їй пустелею!

Воістину! Тяжко нести навіть багато свого! Чимало людей усередині схожі на устрицю, тобто гидкі, слизькі й порскі,–

отож устрицю повинна захистити шляхетна оздоблена шкаралуща, – але цьому мистецтву слід навчитися: за шкаралущу обирати прекрасне видіння і мудре засліплення!

Проте людське майже завжди вводить в оману – часом шкаралуща тісна, похмура й надто вже шкаралуща на вигляд. Не вгадаєш у ній прихованої доброти і сили, і тому найчудовіші ласощі зостаються без ласунів!

Жінки, найласіші, це знають, – трошки більше жиру, трошки менше кісток – о, як часто доля залежить від такої дрібнички!

Людину відкрити важко, а себе – найважче, дух часто оббріхує душу. Так порядкує дух тяжкості.

Відкрив себе тільки той, хто каже: це моє добро і моє зло. Цим він затуляє рота кротові й карлику, котрий каже: "Добро і зло для всіх спільні".

Воістину, я не люблю тих, для кого все на світі добре, а сам світ навіть найкращий із світів. Таких я називаю всевдоволеними.

Всевдоволення, якому смакує все, – не найкращий смак! Поважаю непокірливі й перебірливі язики та шлунки, котрі навчилися казати "я", "так" і "ні".

А все жувати й перетравлювати – це вже справжня свиняча натура! Завжди казати "І-А!"[1], тобто з усім погоджуватись, навчився тільки осел і той, хто йому рідний за духом!

Мій смак воліє насичену жовтизну й гарячу червінь, – до всіх барв він домішує крові. А хто білить свій будинок вапном, той виказує свою поваплену душу.

Одні кохаються в муміях, інші – у видіннях; і ті й інші однаково ворожі всілякій плоті і крові – о, які огидні вони моєму смакові! Бо я люблю кров.

Я не хочу жити й зупинятися там, де кожний плює і харкає, – як на мене, то краще жити серед злодіїв та клятвопорушників. Ніхто не златоуст.

Та ще огидніші мені всі лакизи, найогиднішу тварю

ку, що траплялася мені серед людей, я назвав паразитом. Вона прагнула не любити, та все ж із любові жити.

Я називаю нещасними всіх, хто має тільки один вибір: стати лютим звіром або лютим приборкувачем звірів, – біля них я не поставив би хижі.

А ще для мене нещасні ті, хто завжди мусить бути насторожі, – моєму смакові огидні всі ці митники, крамарі, королі та інші сторожі країн і крамниць.

Воістину, я також сумлінно навчився бути насторожі, – але тільки на сторожі самого себе. Передусім я навчився стояти, ходити, бігати, стрибати, лазити і танцювати.

Бо моя настанова така: хто хоче навчитися літати, спершу мусить навчитися стояти, ходити, бігати, лазити і танцювати – нараз літати не навчишся!

Мотузяними драбинами я навчився залізати в чимало вікон, хутко видряпуюсь на високі щогли, – я мав за неабияке щастя сидіти на високих щоглах пізнання,–

спалахувати на високих щоглах маленьким полум'ям, – хоч малим вогником, проте великою втіхою для мореплавців, що сіли на мілину, що розбилися об рифи!

Різними способами й засобами я дійшов до своєї істини: не однією драбиною я підіймався на висоту, звідки вдивляюся у свою далечінь.

І завжди неохоче напитував шлях – це було мені не до смаку! Волію самі шляхи розпитати і випробувати.

Випробовувати і розпитувати – в цьому сенс усіх моїх ходінь. Воістину, навіть відповідати на такі розпити треба навчитися! Але такий мій смак –

не хороший і не поганий, проте це мій смак, якого я вже не соромлюсь і не приховую.

"Відтепер – це мій шлях, а де ваш?" – так я відпо

відав тим, хто запитував у мене "про шлях". Бо одного шляху для всіх немає!

Так казав Заратустра.

ПРО СТАРІ І НОВІ СКРИЖАЛІ

1

Я сиджу і чекаю, круг мене старі розбиті скрижалі, а також нові, ще не дописані. Коли настане моя пора?

Пора зійти вниз, загинути, – бо я хочу ще раз піти до людей.

А тепер я чекаю, бо спершу має з'явитися знамення, що прийшла моя пора, – має з'явитись усміхнений лев з голубиною зграєю.

А поки що я розмовляю сам з собою, як той, хто має час. Ніхто не розповідає мені нічого нового, – тому я розповідаю сам собі про самого себе.

2

Коли я прийшов до людей, то побачив, що вони тримаються давньої зарозумілості: всім їм здавалося, ніби вони давно вже знають, що для людини є добром, а що злом.

Будь-яка мова про чесноту здавалася їм давньою стомливою нудьгою, і той, хто хотів міцно заснути, на сон грядущий любив побазікати про "добро" і "зло".

Я розполошив цю сновійність, коли став повчати: ніхто ще не знає, що таке добро і зло, – хіба що творець!

Тобто той, хто показує людині мету, а землю наділяє змістом і майбутнім, – саме він створює те, що може стати добром і злом.

Я закликав їх повалити старі кафедри й усе, де лиш мостилася та давня зарозумілість, я закликав їх сміятися з великих учителів чесноти, з їхніх святих, поетів і спасителів світу.

Закликав сміятися з похмурих мудреців, а також з тих, хто хоч колись, остерігаючи, сидів чорним опудалом на дереві життя.

Я сидів край їхнього могильного шляху серед стерва й круків – і сміявся з усього минулого, оздобленого глевкою, прогнилою пишнотою.

Воістину, мов проповідники каяття і безумці, я вибухав гнівом і гвалтом проти всього їхнього великого і малого. Я насміхався, що все найкраще в них таке мізерне! Що найгірше в них таке мізерне!

Ось так криком і сміхом вибухала в мене туга за народженою в горах мудрістю, за моєю воістину несамовитою мудрістю, – моя велика бурекрила туга!

І часто вона поривала мене вдалину, вгору, в безвість, у регіт; тоді я летів і бринів стрілою крізь сп'янілий від сонця захват

ген у далеке майбутнє, ще не омріяне жодною мрією, у південь спекотніший, ніж будь-коли снили художники, де боги, танцюючи, соромляться будь-якого одягу,–

а що я промовляю символами і, мов поет, затинаюся і бурмочу, – мені, воістину, соромно, що я мушу бути ще й поетом!

Ген туди, де, як здавалося мені, всіляке становлення – божественний танок, а світ – вільний і свавільний – знову втікає до самого себе, –

як вічно втікають від себе численні боги і знову себе розшукують, щасливо собі суперечачи і знову себе слухаючи, знов собі належачи.

Ген туди, де час. здавався мені блаженним глумом над миттю, де свобода була необхідністю, яка щасливо забавлялася жалом свободи.

Ген туди, де я знову знайшов свого давнього демона й заклятого ворога – духа тяжкості й усе, що він створив: примус, принцип, необхідність, наслідок, мету, жадання, добро і зло.

Хіба не повинно існувати чогось, над чим можна було б танцювати і від чого відтанцьовувати? Хіба не задля легкого і найлегшого повинні існувати – кроти і гнітючі карлики?

3

Також там я підняв з дороги слово "надлюдина" і думку, що людина – це те, що слід подолати,

що людина – це міст, а не мета, що вона щасливо тішиться полуднем і вечором, як шляхом до нових світанків;

а слово Заратустри про великий полудень і те, що я ще поначіпляв на людину, – все це подоба другої багряної вечірньої заграви.

Воістину, я дав їм побачити і нові зірки разом з новим небом, а над хмаровищем, над днем і ніччю я напнув сміх, мов барвистий намет.

Я навчив їх усім моїм помислам і сподіванням: зібрати в одно і нести разом усе, що живе в людині уламком, загадкою і жахливим занепадом;

як поет, розгадник і спаситель випадку я навчив їх творити майбутнє, створюючи, давати спасіння всьому, що було.

Спасати в людині минуле й перетворювати все "було", поки жадання скаже: "Цього я прагнуло! Цього я прагнутиму", – це я назвав спасінням, тільки це я вчив їх називати спасінням.

Тепер я чекаю свого спасіння, – щоб піти до них востаннє.

Бо ще один раз я піду до людей, – серед них мені хочеться померти, і, вмираючи, я хочу дати їм свій найщедріший дарунок!

Так дарувати я навчився від щедротного сонця, – коли воно заходить, із невичерпних скарбниць висипає у море золото, – тоді й найубогіший рибалка веслує золотим веслом! Саме це я колись бачив і, споглядаючи, не міг вволю наплакатись...

Рівнею сонцю хоче зайти і Заратустра, а тепер він сидить і чекає, круг нього старі розбиті скрижалі, а також нові, ще не дописані.

4

Поглянь, ось нова скрижаль, але де брати мої, котрі разом зі мною понесуть її в долини й у серця з плоті?

Моя велика любов до найвіддаленіших вимагає так: не щади свого ближнього! Людина – це те, що слід подолати.

Є багато різних шляхів і способів долання, – шукай їх сам! То лише блазень гадає: "Через людину можна перестрибнути".

Здолай себе навіть у своєму ближньому, ти не повинен допускати, щоб право, яке ти можеш завоювати, тобі давали!

Що робиш ти, того ніхто не зможе тобі відшкодувати. Знай, відплати не буває.

Хто не може собі наказувати, мусить коритися. Дехто може собі наказувати, але йому чималого бракує, щоб уміти собі коритися!

5

Ось чого прагнуть шляхетні душі: нічого не брати задарма, і ні в якому разі – життя.

Потолоч прагне жити задарма, одначе ми, кому життя подарувало себе, інакші, – ми завжди міркуємо, чим найкращим могли б віддаруватися!

Воістину, тільки така мова шляхетна: "Те, що нам обіцяє життя, ми хочемо зробити йому!"

Не слід шукати насолоди там, де нічого не даєш для насолоди. І – не слід жадати насолоди!

Адже насолода і невинність – найсором'язливіші речі: вони не хочуть, щоб їх шукали. Їх треба мати, – а шукати слід радше провину і страждання!

6

О брати мої, хто первісток, того завжди приносять у жертву. А ми тепер – первістки.

Всі ми спливаємо кров'ю на потаємних жертовних олтарях, всі ми горимо і смажимось на честь давніх ідолів.

Найласіше, що в нас є, ще молоде, – воно подразнює старе піднебіння. Наше м'ясо ніжне, наша шкура – мов шкура ягняти: як ми можемо не розпалювати старих жерців!

Всередині нас самих ще живе старий жрець і смажить собі на бенкет те, що в нас найласішого. Ох, брати мої, як первісткам не бути офірою?

Але цього прагне наша вдача, і я люблю тих, хто не хоче зберегти свою душу. Приречених на загибель я люблю всією своєю любов'ю, бо вони долають перехід.

7

Казати правду – мало хто може! А хто може, ще й огинається! Та найменше можуть бути правдивими добрі.

Ох, ті добрі! Добрі люди ніколи не кажуть правди, – бути таким добрим – це хвороба духу.

Ті добрі поступаються, подаються, їхнє серце вторує, розум кориться – а хто покірний, той не кориться сам собі!

Все, що добрі називають злом, мусить возз'єднатися, щоб народилася єдина істина. О брати мої, чи вистачить вам зла для цієї істини?

Одчайдушна відвага, довга недовіра, жорстоке "ні", пересичення, різання по живому – все це так рідко сходиться докупи! Проте з такого сімені народжується істина!

Будь-яке знання досі зростало поряд з нечистим сумлінням. Розбийте, пізнавачі, розтрощіть старі скрижалі!

8

Коли є за що вхопитися, коли через річку перекинуті кладки й поруччя, – воістину, не повірять тому, хто каже: "Все тече".

Навіть телепні заперечать. "Як, – скажуть телепні, – може все текти? Адже колоди й поруччя над річкою!

Над річкою все непорушне, всі цінності, мости, поняття, все "добро" і "зло" – все це непорушне!"

Коли приходить сувора зима, приборкувачка ріки, тоді й найбільших дотепників бере сумнів,–воістину, тоді не тільки телепні кажуть: "Чи ж не повинно все перебувати в спокої?"

"Основа всьому – спокій" – це справжнє вчення зими, зручне для неплідної пори, хороша розрада шанувальникам зимової сплячки і теплих запічків.

"Основа всьому спокій" – проти цього проповідує вітер відлиги!

Вітер відлиги – це бик, та не орач, а скажений бик-руйнівник, що лютими рогами ламає кригу! А крига – ламає кладки!

О брати мої, хіба не тече тепер усе? Хіба не всі поруччя й кладки впали у воду? Хто б ще тримався за "добро" і "зло"?

"Лихо нам! Благо нам! Віє вітер відлиги!" – так, брати, проповідуйте на всіх вулицях!

9

Є давнє божевілля, що зветься добром і злом. Колесо цього божевілля досі крутилося навколо провісників і звіздарів.

Колись вірили в провісників і звіздарів, тому й вірили: "Все – неминучість: ти повинен, бо так треба!"

Відтак знову зневірились у провісниках і звіздарях, тому й вірили: "Все свобода: ти можеш, бо ти хочеш!"

Брати мої, досі про зірки і про майбутнє тільки мріяли, та не знали їх, і тому про добро і зло досі лише мріяли, не знаючи, що це!

10

"Не вкради! Не вбий!" – такі слова колись проголосили священними, перед ними схиляли коліна й голови і скидали взуття.

Та я запитую вас: коли ще на світі були більші злодії й убивці, ніж у часи таких священних слів?

Хіба саме життя – не грабунки й убивства? А проголошувати такі слова священними, – хіба не однаково, що вбивати саму істину?

А хіба не проповідь смерті – проголошувати священним те, що заперечує життя і відраджує жити? О брати мої, розбийте, розтрощіть старі скрижалі!

11

Мені жаль усього минулого, тому що бачу: його віддано на поталу,–

на поталу милості, духові, божевіллю кожного нового покоління, котре все минуле вважає за міст для себе.

Може прийти великий тиран, витончений нелюд, що своєю милістю і немилістю ґвалтуватиме все минуле, поки воно стане для нього мостом, знаменням, оповісником і півнячим криком.

Та ось іще одна небезпека і ще одна скорбота: пам'ять потолочі сягає не далі діда, – а на дідові уривається час.

Отож усе минуле віддане на поталу, – бо колись потолоч може допастися до влади, й увесь час утопиться в плитких водах.

Тому, брати мої, потрібна нова знать, супротивник усієї потолочі й усякої тиранії, знаті, котра на нових скрижалях знову напише слово "шляхетний".

А потрібно чимало шляхетних, до того ж різних шляхетних, щоб постала знать! Або, як сказав я колись символом: "Божественність у тому, що є боги, а не Бог!"

12

Брати мої, я наставляю вас і посвячую в нову знать, – ви маєте стати творцями й опікунами, сівачами майбутнього,–

воістину, не в ту знать, коли титул можна купити, мов крамар, за крамарське золото, – адже те, що має свою ціну, не має вартості.

Нехай віднині ваша честь полягає не в тому, звідки ви прийшли, а куди простуєте! Нехай за нову честь будуть вам ваші жадання і поступ, що пориваються далі вас самих!

Воістину, не в тому, щоб ви служили князям (що важать князі!) або підпирали те, що й без цього добре тримається!

Не в тому, що рід ваш при дворах набув вишуканості, і ви, барвисті, мов фламінго, навчилися довгі години вистоювати в плитких ставках.

Бо вміти стояти – це заслуга серед придворних, і всі придворні вірять, що після смерті їх мають ощасливити – дозволом сісти!

І не в тому, що дух, названий святим, вів ваших пращурів у землю обіцяну, котрої я не нахвалюю, – бо в такій землі, де виросло найгірше з усіх дерев – хрест, – хвалити нічого!

Воістину, куди б не вів цей "святий дух" своїх вершників, завжди попереду цих процесій бігли цапи й гусаки, ледач і потолоч!

О брати мої, ваша знать повинна не озиратися назад, а дивитись уперед! Вам належить стати вигнанцями з країни батьків і пращурів!

Ви повинні любити країну дітей своїх – і нехай ця любов знаменує вашу нову шляхетність – ще не відкриту в найдальших морях країну! Я закликаю ваше вітрило шукати й шукати її!

Вам належить спокутувати своїми дітьми те, що ви діти своїх батьків, – так ви повинні спасти все минуле! Цю нову скрижаль я ставлю над вами!

13

"Навіщо жити? Все – марнота! Жити – це перевіювати полову, жити – це спалювати себе і навіть не зігрітися".

Таке старосвітське базікання й досі вважається "мудрістю". А що воно давнє і затхле – до нього більше поваги. Ушляхетнює навіть пліснява.

Тільки діти могли казати: "Вогню бояться, бо він обпік!" У давніх книжках мудрості чимало дитинного.

Як сміє той, хто завжди "перевіює полову", паплюжити молотьбу! Таким дурням слід затикати пельку!

Такі сідають за стіл і нічого не приносять з собою, щоб заткати пельку!

Такі сідають за стіл і нічого не приносять з собою, навіть добрячого голоду, а починають паплюжити: "Все марнота!"

Та добре попоїсти й випити, брати мої, це, воістину, не суєтне мистецтво! Розбийте, розтрощіть скрижалі вічно невдоволених!

14

"Чистому все чисте", – кажуть люди. А я кажу вам: "У свиней усе обертається на свиню!"

Тому мрійники й скиглії, котрі навіть серцем занепали, проповідують: "Світ – це брудне страховище".

Бо всі вони духом нечисті, особливо збочені в потойбічність, що не знають ні сну, ні спочинку, коли не дивляться на світ збочено!

Таким я кажу просто у вічі, хоча слова ці не дуже й ласкаві:

– Світ схожий на людину тим, що має той бік, отже, зад – оце й уся істина!

У світі багато лайна – оце й уся істина! Однак цього замало, щоб сам світ був брудним страховищем!

Є мудрість у тому, що у світі чимало смердючого, – сама огида створить крила і сили, що вгадують, звідки воно береться!

Навіть у найкращому є трохи огидного, і навіть найкраща людина є тим, що слід подолати!

О брати мої, багато є мудрості в тому, що на світі багато лайна!

Я чув, як побожні збочені в потойбічність зверталися до свого сумління, воістину, без зла і облуди, хоча на світі не існує нічого облуднішого й злобнішого.

"Нехай світ залишається світом! Не підіймай проти нього навіть мізинця!

Нехай, кому хочеться, душить і штрикає людей, ріже й білує їх – не підіймай проти нього навіть мізинця! Так люди навчаться зрікатися світу.

А власний розум ти сам повинен тлумити і душити, бо це розум цього світу, – так ти навчишся зрікатися світу".

Розбийте, о брати мої, розтрощіть ці старі скрижалі побожних! Розвійте слова паплюжників світу!

16

"Хто багато вчиться, розучується палко прагнути", – шепочуться сьогодні по всіх провулках.

"Мудрість знесилює, ніщо не винагороджується, ти не повинен чогось прагнути!" – цю нову скрижаль, бачив я, повісили навіть на базарних майданах.

Розтрощіть, брати мої, розтрощіть і цю нову скрижаль! Її повісили стомлені від світу проповідники смерті й тюремники, – знайте, на ній ще й проповідь рабської покори!

Адже вони погано, кепсько вчились, а найкращого й не вивчали, – аби тільки раніше та найшвидше,–адже вони кепсько їли, і тому в них зіпсований шлунок;

а зіпсований шлунок став їхнім духом, що схиляє до смерті! Бо, воістину, брати мої, дух – це шлунок!

Життя – це джерело радості, та в кого зіпсований шлунок, цей батько скорботи, подає голос, для того всі джерела отруєні.

Пізнавати – це радість для наділеного левиною волею! А стомлений сам обертається на іграшку чужої волі, ним бавляться всі хвилі.

Така вже вдача всіх слабких, що вони завжди губляться на шляхах. Аж урешті їхня втома запитує: "Навіщо нам було колись ходити тими шляхами! Скрізь усе однакове!"

Їхній слух тішить, коли проповідують: "Ніщо не винагороджується! Ви не повинні чогось прагнути!" Але це ж проповідь рабської покори.

О брати мої, Заратустра свіжим вітром приходить до всіх здорожених, ще чимало носів чхатиме від нього!

Мій вільний подих проходить навіть крізь мури, залітає у в'язниці та ув'язнені розуми!

Жадання приносить волю, бо жадати означає творити, – цього навчаю я. І ви повинні вчитися тільки заради творіння.

Та навіть того, як учитися, вам слід спершу навчитися в мене, – добре навчитися! Хто має вуха, нехай слухає.

17

Ось вам човен – на тому боці він пристане, мабуть, до великого Нічого. Та кому хочеться сідати в це "мабуть"?

Ніхто з вас не хоче сідати в човен смерті? Тоді чому ж вам хочеться бути стомленими від світу?

Стомлені від світу! Ви ще навіть не зреклися його! Ви, як я бачу, ласі до всього земного, ще й закохані у власну земну втому!

Недурно у вас відвисла губа – на ній ще сидить невеличке земне бажання! А в очах, – хіба не плаває туман незабутньої земної втіхи?

На світі багато хороших винаходів, одні корисні, інші – приємні. Заради них варто любити світ.

А чимало винаходів такі ж удатні, як і жіночі груди: водночас корисні й приємні.

Ох ви, стомлені від світу! Ледачі до земного! Вас треба вишмагати! Лозиною слід пожвавити ваші ноги.

Бо, якщо ви не хворі й не віджилі нікчеми, від котрих стомився світ, то ви лукава ледач або ж злодійкуваті, сторожкі, ласі кішки. І якщо ви не хочете знову радісно бігти, то вам слід – щезнути!

Не варто намагатися лікувати невиліковних, – так учить Заратустра, – тому вам слід щезнути!

Однак треба мати більше мужності, щоб загинути, ніж аби зліпити новий вірш, – це знають усі лікарі й поети.

18

О брати мої, є скрижалі, створені втомою, і є скрижалі, створені гнилою ледаччю; хоч вони й промовляють однаково, та все ж хочуть, щоб їх неоднаково слухали.

Погляньте на цього спраглого! Лиш одна п'ядь залишилася йому до мети, та з утоми він, цей сміливець, вперто заліг у куряві!

З утоми позіхаючи на шлях, на світ, на мету і на себе самого, він, цей сміливець, не хоче ступити ні кроку далі!

І от його пече сонце, піт його лижуть собаки, він затято лежить собі й воліє знемагати,–

знемагати за п'ядь від мети! Воістину, вам ще доведеться тягти цього героя на його ж небо за волосся!

Та краще хай лежить собі, де впав, щоб на нього з шумом свіжого дощу зійшов сон-розрада.

Хай лежить, поки прокинеться сам, – поки сам зречеться будь-якої втоми й усього, чого навчила втома!

Тільки, брати мої, відженіть від нього собак, ледачих пройд та ввесь захоплений набрід,–

увесь захоплений набрід "освічених", що втішаються потом кожного героя!

19

Круг себе я замикаю кола й священні межі, все менше витривалих підіймається зі мною на все вищі гори, – я будую хребет з дедалі священніших гір.

Та хоч куди ви, брати мої, підіймаєтеся зі мною, пильнуйте, щоб не піднявся з вами який паразит!

Паразит – це повзучий і гнучкий хробак, що хоче нагуляти тіла в хворих, зранених закутках вашої душі.

Тут він майстер: уміє розгадувати душі, котрі підіймаються, вгадує, де вони стомились, – у лихові й досаді, у ніжній сором'язливості засновує він огидне гніздо.

Де сильний виказує слабкість, а шляхетний – надмірну лагідність, – там засновує він огидне гніздо. Паразит селиться там, де великий має в душі маленькі зранені закутки.

Котра з усіх сутніх натур найвища, а котра – найниціша? Паразит – найниціша натура, одначе найвищий за натурою годує найбільше паразитів.

Саме душа, що може підійматися найвище, може й опускатися найнижче, – як не сидіти на ній найчисленнішим паразитам?

Саме найширша душа, котра може заходити якнайдалі, якнайбільше блукає й метається, – їй найважче уникнути зла, бо задля втіхи вона вдається до випадку;

душа сутня, що поринає в становлення; заможна, що хоче жадати і вимагати,–

що втікає від себе й найкружнішим шляхом наздоганяє себе; душа наймудріша, котру глупота підмовляє найлагідніше,–

котра любить себе найдужче, в котрій усе має свої потоки і протитечії, свій приплив і відплив, – як у найвищій душі не гніздитися найгіршим паразитам?

20

О брати мої, хіба я жорстокий? Проте я кажу: що падає, те слід іще й штовхнути!

Все сьогоденне – падає і занепадає: хто б узявся стримати! Проте я – я хочу його ще й штовхнути!

Чи знана вам утіха – скочувати камені в урвища? Погляньте на нинішніх людей: як вони скочуються в мої глибини!

Я – лише прелюдія до кращих гравців, брати мої! Я – приклад! Робіть за моїм прикладом!

А кого ви не навчите літати, того навчіть – швидше падати!

21

Я люблю відважних – та не досить бути рубакою, слід ще знати, на кого вихоплювати меч!

Часто потрібно більше відваги, щоб стриматись і обминути, – і цим зберегти себе для гіднішого ворога!

Вам слід мати тільки таких ворогів, котрих ви б ненавиділи, а не тих, що варті лише зневаги, – іи повинні пишатися своїм ворогом (цього я вже колись учив).

Ви повинні зберегти себе, друзі мої, для гіднішого ворога, – тому вам слід чимало обминати.

Надто численну наволоч, що волає вам у вуха про народ і народи.

Бережіть свої очі в чистоті від їхніх "за" і "проти"! Там багато справедливого, чимало несправедливого, – хто зазирне туди, спалахує гнівом.

Зазирнути, рубонути – чи багато розуму треба? Тому йдіть краще в ліси й укладіть меч у піхви!

Простуйте своїми шляхами! А народ і народи нехай простують своїми – воістину темними, де не світить жодна іскра надії!

Нехай крамар владарює там, де з усього, що має блиск, блищить тільки крамарське золото! Часи королів минулися, – те, що сьогодні зветься народом, не варте ніяких королів.

Дивіться лише, як ці народи тепер самі наслідують крамарів, – визбирують найменші вигоди з будь-якого сміття!

Вони засідають один на одного, щось підглядають один в одного – це зветься "добросусідством". О щасливі далекі часи, коли народ казав собі: "Я хочу над народами панувати!"

Адже, брати мої, панувати повинно найкраще, – найкраще й жадає влади! А де вчення звучить інакше, там – бракує найкращого.

22

Коли б отим хліб діставався задурно, – леле! – про що кричали б вони! Справжня пожива для їхніх балачок – прожиток, і нехай він дається їм важко!

Це хижі звірі: у їхньому слові "гарувати" вчувається "грабувати", а в "заробити" звучить "задурити"! Тому нехай дається їм важко!

Тож їм слід стати завзятішими хижаками – хитрішими, розумнішими, людиноподібнішими, – бо, власне, людина – це найзажерливіший хижак.

Людина вже пограбувала чесноти в усіх звірів, – тобто з усіх звірів людині довелося найважче.

Вище за неї тільки птахи. А якби людина ще й уміла літати, – леле! – куди б тільки не залітала її хижацька хіть!

23

Мені хочеться бачити чоловіка й жінку такими: одного – вправним у війні, другу – в народженні дітей, та обох – вправними в танцях головою й ногами.

Нехай буде змарнований для нас той день, коли ми жодного разу не танцювали. Й нехай у нас вважається облудною будь-яка істина, в котрій хоч раз не лунав сміх!

24

Ви берете шлюби – пильнуйте, щоб не були вони поганим добором. Ви квапитеся рушити, і звідси наслідок – порушення шлюбу!

Та краще порушити, ніж ворушити шлюб, ніж брехнею душити шлюб! Одна жінка сказала мені: "Так, я порушила шлюб, але першим зрушив мене до цього – шлюб!"

Погані подружжя, побачив я, завжди наймстивіші, – вони помщаються всьому світові за те, що вже не ходять кожне окремо.

Отож я хочу, щоб щирі казали одне одному: "Ми закохані, – подивимось, чи вдасться нам утримати кохання! Раптом наша обітниця виявиться облесницею?

Дайте нам час і недовге подружжя, щоб приглянутися, чи до снаги нам тривале! Це ж неабищо – завжди бути вдвох!"

Я так раджу всім щирим, і чим була б моя любов до надлюдини і до всього прийдешнього, якби я радив і казав інакше!

Треба рости не лише вшир, а й увиш – нехай у цьому, брати мої, допоможе вам сад шлюбу!

25

Хто набирався мудрості в давніх джерелах, той урешті шукатиме ключі майбутнього й нові джерела.

Брати мої, вже недовго чекати, – і постануть нові народи, завирують нові джерела, спадаючи в нові глибини.

Бо землетрус засипає чимало криниць, багатьох змушує мучитися спрагою, – але ж він і виносить на світло внутрішні сили й таємниці.

Землетрус розкриває нові джерела. Струси старих народів дають життя новим джерелам.

І круг того, хто волає: "Дивись, ось єдина криниця для багатьох спраглих, єдине серце для багатьох жадливих, єдине жадання для багатьох працьовитих", – круг того згуртується народ, тобто багато тих, хто прагне випробувань.

І там випробовують, дізнаються, хто вміє наказувати, а хто має коритися! Ох, ціною яких довгих пошуків, удач, невдач, нової науки і нових спроб!

Я вчу, що людська громада – це спроба, довгий пошук, а шукають того, хто наказує!

Спроба, брати мої! Та не "угода"! Розбийте, розтрощіть це слово м'якосердих і половинчастих!

26

Брати мої! Хто найбільше загрожує всьому людському майбутньому? Хіба не добрі та праведні?

Котрі кажуть з вірою в серці: "Ми вже знаємо, ми осягнули, що добре і що праведне. Лихо тим, хто ще й досі шукає!"

Хоч яку шкоду заподіють злі, шкода від добрих – найшкідливіша!

Хоч яку шкоду заподіють паплюжники світу, шкода від добрих – найшкідливіша.

О брати мої, в серце добрих і праведних зазирнув колись той, хто сказав: "Це – фарисеї". Та його не зрозуміли.

Самі ж добрі та праведні й не повинні були його розуміти, – адже їхній дух у полоні чистого сумління. Глупота добрих незбагненно мудра.

Істина ж ось у чому: добрі мусять бути фарисеями, іншого їм не залишається!

Добрі мусять розпинати того, хто знаходить собі власну чесноту! Це безперечна істина!

А другим, хто відкрив їхню суть, – суть, серце й царство земне добрих і праведних, – був той, хто запитував: "Кого вони найдужче ненавидять?"

Найдужче вони ненавидять творця, – того, хто ламає скрижалі й давні цінності, поступовця, котрого вони обзивають переступником.

Адже добрі – не можуть творити, вони завжди початок кінця;

вони розпинають того, хто пише нові цінності на нових скрижалях, майбутнє – все людське майбутнє – вони приносять в жертву собі, розпинають його!

Добрі – завжди були початком кінця.

27

Брати мої, чи зрозуміли ви це слово? А також моє давнє слово про "останню людину"?

Хто найгірше загрожує всьому людському майбутньому? Хіба не добрі та праведні?

Розбийте, розтрощіть добрих і праведних! О брати мої, чи зрозуміли ви також і це слово?

28

Ви втікаєте від мене? Ви злякалися? Ви тремтите від цього слова?

Брати мої, коли я закликав розбити добрих та їхні скрижалі, тоді я вперше пустив людину в плавання відкритим морем.

І тепер до неї приходить великий страх, велика хворість, велика огида, велика морська хвороба.

Добрі вели вас до облудних берегів і до облудної безпеки, добрі і сповивали, і пеленали вас брехнею. Добрі спаплюжили і перекрутили все аж до самого дна.

Та хто відкрив землю "людина", той відкрив і землю "людське майбутнє". Тепер вам належить бути мореплавцями, відважними і терплячими!

Завчасу, брати мої, випростайтесь, учіться ходити прямо! Море вирує: не один, дивлячись на вас, хоче знову випростатись.

Море вирує: всі вийшли в море. Гаразд! Вперед, гартовані серця мореплавців!

Що там країна батьків! Стерно обирає шлях у країну дітей наших! Туди, де бурхливіше за море вирує наша велика пристрасть!

29

– Чому ти такий твердий! – сказало колись діамантові деревне вугілля. – Хіба ми не близькі родичі?

Чому ви такі м'які? Це я запитую вас, брати мої, – хіба ви – не мої брати?

Чому ви такі м'які, покірні й поступливі? Чому стільки зречення й заперечення у вашому серці? Чому так мало рішучості в погляді?

Якщо ви не прагнете бути рішучим і несхитним, то як вам разом зі мною – здобути перемогу!

Якщо ваша твердість не хоче виблискувати, різати й розтинати, то як вам разом зі мною – творити?

А творці тверді й суворі. І вам повинно видаватися щастям, що на тисячоліттях, мов на воску, ви можете відбити свою долоню,–

щастям, що на жаданнях тисячоліть ви можете карбувати, як на бронзі, – це суворіше і шляхетніше, ніж на бронзі. Тільки найшляхетнішому не бракує твердості.

Брати мої, даю вам цю скрижаль: станьте твердими.

30

Жадання моє! Ти не уникаєш нових знегод, ти – моя неминучість! Убережи мене від дрібних перемог!

Ти ведеш мою душу, і я це називаю долею! Ти суть моя! Мій стяг! Застережи й убережи мене для єдиної великої долі!

Збережи, жадання моє, свою останню велич до останку – щоб, перемагаючи, бути невблаганним! Бо хто не скорявся своїй перемозі!

Ох, у кого не темнішало в очах від цих п'янких сутінків! Чия нога, перемагаючи, не схитнулась і не розучилась – стояти!

Хай буду я готовий і зрілий у час великого полудня: готовий і зрілий, як розжарена бронза, як повна блискавок хмара, як наповнене молоком вим'я,–

готовий сприйняти самого себе і своє найпотаємніше жадання, як лук, що прагне стріли, як стріла, що прагне летіти до своєї зірки,–

як зірка, готова і зріла для свого полудня, палюча, пронизана, щаслива під нищівними сонячними стрілами,–

як саме сонце і невблаганне, як сонце, жадання, готове, перемагаючи, знищувати!

О жадання, провіснику нових знегод, моя неминучість! Збережи мене для єдиної великої перемоги!..

Так казав Заратустра.

ПЕРЕД ОДУЖАННЯМ

1

Одного ранку, невдовзі після повернення до печери, Заратустра, як навіжений, зірвався з ложа, закричав не своїм голосом, замахав руками, наче зганяючи когось, хто лежав і не хотів вставати. І Заратустрин голос так гримів, що орел і змія злякано поспішили до нього, а з усіх поблизьких печер і криївок зірвалася вся звірина – летіла, пурхала, повзла, стрибала, – які хто мав ноги й крила. А Заратустра виголошував таке:

– Виходь, найглибша думко, з моєї глибини. Я твій півень і світанок, заспаний черве, вставай, вставай! Мій голос розбуркає тебе зі сну!

Настав свої вуха, слухай! Бо я хочу почути тебе! Вставай! Вставай! Тут досить грому, щоб чули мене навіть могили!

Зітри з очей сон разом із полудою глупоти! Слухай також очима: мій голос зцілює навіть сліпонароджених.

Коли ж прокинешся, то вже навіки не заснеш! Не такої я вдачі, щоб тривожити сон прабабусь, аби сказати їм: "Спіть собі далі!"

Ти ворушишся, потягуєшся і хрипиш? Вставай! Тобі слід не хрипіти, а говорити зі мною! Тебе кличе Заратустра, безбожник!

Я, Заратустра – оборонець життя, оборонець страждання, оборонець кола – кличу тебе, свою найглибшу думку!

Благо мені! Ти йдеш – я чую тебе! Моя безодня заговорила, свою найглибшу глибину вивернув я на світло!

Благо мені! Сюди! Подай руку – ха! Відпусти! Ха-ха!.. Гидота! Гидота! Гидота! Лихо мені!

2

Ледь вимовивши ці слова, Заратустра впав, як підкошений, і довго лежав, мов мертвий. А коли він знову прийшов до тями, то був блідий, тремтів, не підіймався і довго не хотів ні їсти, ні пити. Так минуло сім днів, орел і змія не покидали його ні вдень ні вночі, хіба що орел вилітав принести поживи. І все, що він знайшов або взяв силою, клав на Заратустрине ложе, аж урешті Заратустра лежав обкладений жовтими і червоними ягодами, виноградом, рум'яними яблуками, запашним зіллям та кедровими шишками. А біля ніг розпростерлося двійко ягнят, котрих орел насилу викрав у пастухів.

Через сім днів Заратустра нарешті підвівся, взяв У РУКУ рум'яне яблуко, понюхав і запах йому сподобався. Тоді орел і змія вирішили, що прийшла пора заговорити до нього.

– О Заратустро, – сказали вони, – ось уже сім днів ти лежиш із заплющеними очима, – чи не хочеш ти врешті знову стати на ноги?

Вийди з печери: світ, мов сад, чекає твого приходу. Вітер виграє духмяними пахощами, що чекають твого приходу, всі струмки хотіли б текти вслід за тобою.

Все знудьгувалося за тобою, поки ти сім днів був на самоті, – вийди з печери! Все на світі хоче бути твоїм лікарем!

Невже до тебе прийшло нове, гірке і гнітюче пізнання? Ти лежав, мов учинене тісто, твоя душа підійшла й набухла понад усі межі.

– О мої орле і зміє, – відповів Заратустра, – гомоніть, гомоніть собі далі й дайте мені послухати вас! Мене так підбадьорює ваша бесіда, – де гомонять, там світ лежить переді мною, мов сад.

Як мило, що є слова і звуки: хіба слова і звуки не веселка й маревні мости між навіки роз'єднаним?

У кожної душі окремий світ, для кожної душі будь-яка інша душа – потойбічний світ.

Якраз марево схожості між найподібнішими душами найбільше вводить в оману, бо через найменшу розколину найважче перекинути міст.

Для мене – як може щось бути поза мною? Ніякого "поза мною" не буває! Однак, почувши звуки, ми забуваємо про це; як любо, що ми забуваємо!

Хіба речам дають імена і звуки не для того, щоб речі бадьорили людину? Яка прекрасна навіженість – говорити: мовою людина танцює над усіма речами.

Яка мила будь-яка мова й будь-яка омана звуків! Звуками наша любов танцює на барвистих веселках.

– О Заратустро, – озвались на те орел і змія, – для тих, хто думає по-нашому, всі речі танцюють самі по собі: підходять, подають руки, сміються і розлітаються, – і знову сходяться.

Все йде, все повертається, вічно крутиться колесо буття. Все вмирає, все розцвітає знову, вічно тече рік буття.

Все ламається, все знову припасовується – вічно будується той самий дім буття. Все розлучається, все знову вітається – вічно зберігає собі вірність перстень буття.

Буття з'являється кожної миті, довкруг кожного "Тут" перекочується куля "Там". Скрізь середина. Стежина вічності – крива.

– Ну ж хитруни і катеринники! – відповів Заратустра й знову всміхнувся. – Ви добре збагнули, що сталося за ці сім днів,–

що мені в горлянку заповзло те страховище й душило мене! Та я відкусив йому голову й виплюнув її геть.

А ви – ви вже склали з цього пісеньку для ліри-катеринки? Я ще лежу стомлений після кусання і плювка, знесилений власним спасінням.

І ви на це все дивилися? О зміє і орле, вас також не обминула жорстокість? Вам, як і людям, кортіло подивитись на мої великі муки? Але ж людина – найжорстокіша тварина.

Досі найдужче на світі її тішили трагедії, бої биків та розпинання; а коли людина винайшла собі пекло, то воно стало їй небом на землі.

Коли волає велика людина – до неї притьмом, висолопивши язика від насолоди, летить мала. Вона це називає "співчуттям".

Мала людина – надто поет – з великим запалом словами звинувачує світ! Слухайте, та не прослухайте в кожній скарзі втіхи!

Такі вже оскаржники життя: життя долає їх за одну мить. "Ти любиш мене? – зухвало запитує воно. – Потерпи ще, не маю для тебе часу".

Людина – найжорстокіша тварина щодо самої себе; скрізь, де почуєте "я грішник", "я несу свій хрест", "я покутник", – не прослухайте втіхи, прихованої в скаргах і оскарженнях!

А сам я – хіба я не хочу стати оскаржником людини? Ох, орле і зміє, досі я засвоїв тільки таке: для найліпшого людині бракує найзлішого,–

тільки в найзлішому її найбільша міць, найкращому творцеві потрібен найтвердіший камінь, а людина з ліпшої мусить ставати злішою.

Я прикутий не до мученицької колоди знаття про людське зло, а до крику, яким ще ніхто не кричав:

– Ох, чому найбільше людське зло таке мізерне! Ох, чому найбільше добро таке мізерне!

Велика відраза до людини – ось що заповзло мені в горлянку і душило мене; душило й провісництво віщуна: "Все однакове, ніщо не винагороджується, знання душить".

На мене насунули довгі сутінки, налягла смертельно стомлена, смертельно п'яна скруха, що, позіхаючи на все горло, казала:

Вічно повертається людина, від котрої ти стомився, мала людина, – так, розтягуючи слова, позіхала моя скруха і ніяк не могла заснути.

Земля людей обернулася для мене на печеру, її груди запали, все живе стало людською гниллю, кістками та спорохнілим минулим.

На всіх людських могилах сиділи мої зітхання і не могли піднятися, зітхання і запитання каркали, душили, гризли і нарікали день і ніч:

– Ох, людина вічно повертається! Мала людина вічно повертається!

Якось я бачив їх обох, найбільшу і найменшу людину, голими: надто схожі вони одна на одну, навіть найбільша – ще надто людина!

Найбільша надто мала! – ось причина моєї відрази до людини! А вічне повернення навіть наймізернішої людини – причина відрази до будь-якого існування!

Ох, гидота, гидота, гидота! – повторюючи, зітхав і тремтів Заратустра, згадавши про свою недугу. Тоді орел і змія не дали йому говорити далі.

– Не розмовляй більше, ти ще не одужав, – попросили орел і змія, – а вийди з печери. Світ, мов сад, чекає твого приходу.

Йди до троянд, бджіл і голубиних зграй! А надто до співочих птахів, щоб навчитись у них співати.

Адже спів потрібен тому, хто одужує, здоровий обійдеться розмовою. А коли навіть здоровий хоче пісень, то хоче інших, ніж той, хто одужує.

– Ну ж, хитруни і катеринники, замовкніть мені! – відповів Заратустра й усміхнувся своїм улюбленцям. – Ви добре знаєте, якої втіхи зазнав я за ці сім днів!

Мої втіха й одужання в тому, що я знову повинен співати: чи не кортить вам зразу і про це скласти пісеньку для ліри-катеринки?

– Не розмовляй більше, – вдруге попросили його орел і змія, – краще споряди собі спершу, як одужаєш, ліру, нову ліру!

Бо зваж, Заратустро, твої нові пісні вимагають нової ліри.

Співай і вируй, о Заратустро, лікуй душу новими піснями, щоб нести велику долю, котра не випадала ще жодній людині!

Твої орел і змія добре знають, о Заратустро, хто ти і ким повинен стати: зважно, ти – вчитель вічного повернення, у цьому відтепер твоя доля!

А що ти перший мусиш возвістити це вчення, то як цій великій долі не бути ще й найбільшою небезпекою і недугою!

Зваж-но, ми знаємо: ти навчаєш, що всі речі, і ми разом з ними, вічно повертаються, що ми, а з нами й усі речі, вже існували безліч разів.

Ти вчиш, що є великий рік становлення, жахливий рік-велетень, – він, наче клепсидри, завжди мусить знову перевертатися, щоб знову текти і знову порожніти,–

отож усі ці роки у великому й малому схожі один на одного, і ми самі кожного великого року теж схожі на себе у великому і в малому.

А якби тобі, Заратустро, захотілося тепер померти, – зважж, ми знаємо також, як ти промовляв би тоді до себе; та ми просимо тебе ще не помирати!

Ти промовляв би, без дрожу, часто дихаючи від щастя, що ти, найтерпеливіший, позбуваєшся великого тягаря і задухи!

– Ось я помираю і щезаю, – сказав би ти, – і через мить обернуся на ніщо. Душі такі ж умирущі, як і тіла;

та сув'язь причинності, в котру я заплетений, повернеться знову, – і знову створить мене! Я сам одна з причин вічного повернення.

Я прийду знову з цим сонцем, з цим світом, з цим орлом, з цією змією – не в нове життя, не в краще життя, не в подібне життя, –

у великому і малому я знову повертатимусь до цього самого життя, щоб знову навчати про вічне повернення всього,

щоб повторювати слово про великі полудні землі й людини, щоб знову звістити людям про надлюдину.

Я сказав своє слово, я розбиваюся об своє слово: цього прагне моя одвічна доля, – я гину як передвісник!

Настала пора вмирущому благословити самого себе. Так закінчується Заратустрин шлях до загибелі.

По цих словах орел і змія замовкли і чекали, щоб Заратустра щось їм сказав, та Заратустра не чув, що вони замовкли. Ще довго він

непорушно, мов заснулий, лежав із заплющеними очима, хоч і не спав, бо саме розмовляв із душею. Орел і змія, побачивши, що він так довго мовчить, пошанували велику тишу круг нього і обережно вибралися з печери.

ПРО ВЕЛИКУ ТУГУ

Душе моя, я навчив тебе казати "сьогодні", а також "колись" і "раніше" і водити хороводи над усіма "тут", "тепер" і "там".

Душе моя, я позбавив тебе усіх закутків, відвадив від тебе порохи, павуків і сутінки.

Душе моя, я відмив тебе від дрібного сорому й чесноти закутків, переконав стояти перед очима сонця оголеною.

Ураганом, що зветься "дух", я повіяв над твоїм збуреним морем, розвіяв хмаровища, задушив самого душителя, що зветься "гріх".

Душе моя, я дав тобі право заперечувати, як ураган, і стверджувати, як безхмарне небо; тепер ти сяєш, мов світло, і проходиш крізь урагани заперечень.

Душе моя, я повернув тобі свободу над створеним і не створеним, – і кому ще так, як тобі, відома насолода майбутнього?

Душе моя, я вчив тебе зневаги, та не тієї, що точить, мов хробак, а великої, люблячої зневаги, котра найбільше любить того, кого найдужче зневажаю.

Душе моя, я вчив тебе переконувати так, щоб приваблювати до себе навіть глибини, так сонце переконує навіть море піднятися на свою висоту.

Душе моя, я звільнив тебе від будь-якої покори, уклінності й догідливості, – я сам назвав тебе "неминучістю знегод" і "долею".

Душе моя, я дав тобі нові імена й барвисті іграшки, назвав тебе "долею", "простором просторів", "пуповиною часу" і "блакитним дзвоном".

Душе моя, я напував твоє царство земне всією мудрістю, всіма молодими винами й усіма витриманими з незапам'ятних часів міцними винами мудрості.

Душе моя, я поливав тебе кожним сонцем, кожною ніччю, кожним мовчанням і кожною пристрастю,–ти виганялась переді мною, як виноградна лоза.

Душе моя, тепер стоїш ти благодатна й обтяжена, як виноградна лоза з налитим вименем і тугими брунатно-золотими гронами, – тугими і налитими щастям, чекаючи, аби щастя потекло через вінця, і соромлячись того чекання.

Душе моя, тепер ніде немає душі велелюбнішої, всеохопнішої і ширшої за тебе! Де могли б ближче, ніж у тобі, зійтися майбутнє і минуле!

Душе моя, я дав тобі все, через тебе руки мої спорожніли, – а тепер! Тепер ти, журливо всміхаючись, кажеш мені: "Хто з нас повинен дякувати?

Хіба не дарувальник повинен дякувати тому, хто брав? Хіба дарувати – не потреба? Хіба брати – не милосердя?"

Душе моя, я розумію усмішку твоєї зажури: надмірне багатство саме простягає спраглу долоню!

Твоя повнота дивиться на буремне море, шукає і сподівається, переповненість тужливим жаданням проглядає з усміхненого неба твоїх очей!

Воістину, душе моя! Хто б, дивлячись на твою усмішку, зміг стримати сльози? Навіть ангели плачуть через надмірну доброту твоєї усмішки.

А твоя доброта й надмірна доброта не хочуть нарікати і плакати, – та все ж, душе моя, твоя усмішка жадає сліз, а тремтливі уста – ридань.

– Хіба будь-який плач – не скарга? А будь-яка скарга – хіба не звинувачення? – запитуєш ти себе і тому хочеш, душе моя, радше всміхатися, ніж виливати свою муку сльозами,–

нестримними сльозами виливати всю муку своєї повноти і туги виноградника за виноградарем і його ножем!

Та якщо ти не хочеш плакати і виплакати свою багряну тугу, тоді, душе моя, ти повинна співати! Дивися! Я сам усміхаюся, закликаючи тебе співати;

лунати розбурханим співом, поки стихнуть усі моря, щоб слухати твою тугу;

поки тихими, тужливими морями попливе човен, щирозлоте чудо, і довкруг того золота кружлятиме все добре, лихе, дивовижне;

а ще багато великої та малої звірини й усього на легких дивовижних ногах, щоб бігти фіалковими стежинами

аж до щирозлотого дива, до волелюбного човна та човняра – але ж то виноградар, що чекає з діамантовим ножем,–

твій великий спаситель, душе моя, безіменний – лише прийдешні пісні назвуть його на ім'я! І воістину, твій подих уже пахтить прийдешніми піснями,

уже палаєш ти і мрієш, спрагло п'єш з усіх глибокозвучних криниць розради, твоя туга вже спочиває у блаженстві прийдешніх пісень!

Душе моя, тепер я дав тобі все, навіть своє найостанніше, і для тебе мої руки спорожніли: моїм найостаннішим дарунком було те, що я змусив тебе співати!

Що змусив тебе співати, – а тепер скажи, хто з нас має дякувати за цей спів? А краще – співай мені, співай, душе моя! Нехай дякуватиму я! Так казав Заратустра.

ДРУГА ПІСНЯ ДО ТАНЦЮ

1

Недавно я зазирнув у твої очі, життя: в ночі очей твоїх виблискувало золото, – моє серце завмерло від насолоди;

на нічних водах виблискував золотий човен, поринаючи, зникаючи, знову здалеку вітаючи, – золотии розгойданий човен!

Ти кинуло оком на мою нестримну до танцю ногу – засміяним, замріяним, розімлілим, розгойданим оком.

Вже п'яти відірвались від землі, я став навшпиньки, чекаючи твоїх велінь: у танцюриста ж вуха в пальцях ніг!

Я підскочив до тебе, ти відсахнулося від моєї руки, зметнулись і вогнем війнули волосся твого язики!

Сахнувсь і я від тебе й твоїх змій, а ти впіоберта завмерло, і вабив зір твій на двобій.

Косуючи оком – показуєш криві стежки, учиш ногу мою ступати кривими стежками – лукавим кроком.

Зблизька боюся, люблю звіддалік, втікаєш, і я шаленію, шукаєш мене – кам'янію, страждаю, та мукам згубив уже лік.

Твій холод кидає в жар, зненависть любити змушує, втікаєш, я клятву несу на вівтар, а глузи твої – зворушують;

хто не тримав на тебе зла, дівча обплутне, облудне, спокусне, недогідливе, винахідливе? Хто в любові твоїй не згорав дотла, дівча невинне, дівча неспинне, вітровійна, дитинноока грішнице уїдлива?

Куди мене вабиш, довершене і необачне? І знову втікаєш від мене, мій вітрогоне невдячний!

У танці йду за тобою, слід у слід невпинно. Де ти! Подай руку! Або хоч пальчик єдиний!

Навкруг печери й хащі, – ми заблукаємо! Стій! Танець спини! Хіба ти не бачиш, як носяться сови і кажани?

Ти сова! Кажан! Тобі забаглося мавпувати? Де ми? У собак ти навчилося так дзявкати і завивати.

Так мило вищирюєш біленькі зуби, з-під кучерів злі оченята зичать мені згуби!

Ну й танець через пень-колоду, – я ловчий, будеш моїм псом чи ланню мені на догоду?

До мене! Хутко, стрибунко розлючена! Угору! Стрибай! – О чорт! Стрибнув я сам і гепнувся, скарлючений!

Дивися, зарозуміле, молю пощади й лежу, немов камінь! Я б залюбки пішов з тобою – привітнішими стежками!

Стежкою любові крізь кущі барвисті й густі! Або ж уздовж озера, де виграють у водах рибки золоті!

Ти вже стомилося? Там, де отари й у вечірній заграві хмарки, хіба не розкіш – заснути під вівчарські сопілки?

Ти знесиліло? Я понесу тебе, можеш руки вже опустити. Якщо ти спрагло – я дам напитись, але ж твої уста відмовляються пити!

О, що за пролазна відьма, вислизнуло, найметкіше з усіх зміюк! Куди? На щоках палають два ляпаси від твоїх рук!

Воістину, я стомився твоїх овець чатувати! Досі я, відьмо, співав для тебе, тепер тобі доведеться – заверещати!

Під свист канчука затанцюєш і заверещиш мені! Чи не забув канчука я? Ні!

2

Життя, затуливши тендітні вушка, відповіло мені так:

– О Заратустро! Не виляскуй так жахливо канчуком! Ти ж знаєш: шум проганяє думки. Мене якраз навідують такі ніжні думки.

Ми з тобою справді не добродії і не злодії. По той бік добра і зла знайшли ми свій острів, зелену луку – ми вдвох, самі! Тож не слід одне одному завдавати муки!

Якщо нам не судилося любити від щирого серця, – чи гоже впадати у злість, що не можемо від щирого серця любити?

Ти знаєш, що я добре ставлюся до тебе, часто занадто добре, – а все тому, що я ревную до твоєї мудрості. Ох, ця мудрість – божевільна стара дурепа!

Та колись твоя мудрість тебе покине, – ох! тоді хутко тебе покине і моя любов.

Відтак життя задумливо озирнулося і тихо промовило:

– О Заратустро, ти не завжди вірний мені!

Ти любиш зовсім не так міцно, як кажеш, я знаю: ти маєш на гадці незабаром покинути мене.

Є старий важезний дзвін-буркотун, – ночами його буркіт долинає аж до твоєї печери;

коли ти чуєш, як дзвін цей опівночі відбиває години, тоді між першим і дванадцятим ударами ти думаєш про те, –

я знаю, ти думаєш про те, Заратустро, що хочеш незабаром покинути мене!

– Так, – відповів я, вагаючись, – але ти знаєш також... – І я сказав щось життю на вухо, просто в скуйовджені руді безумні пасма волосся.

– Ти знаєш, о Заратустро? Цього не знає ніхто...

І ми дивились одне на одного, на зелену луку, над якою саме западав прохолодний вечір, і плакали разом. І тоді життя було мені миліше, ніж до того моя мудрість.

Так казав Заратустра.

З

Один!

Людино! Слухай!

Два!

Про що віщує північ глухо?

Три!

"Я спала, сну пропав і слід

Чотири!

І щезли марева миттєві,–

П'ять!

Глибокий світ,

Шість!

Він глибший, ніж здається дневі.

Сім!

В скорботі світовій – глибінь,

Вісім!

Та радість ту глибінь долає.

Дев'ять!

Скорбота намовляє: "Згинь!"

Десять!

А радість – вічності жадає,

Одинадцять!

...безмежжя вічності жадає".

Дванадцять!

СІМ ПЕЧАТОК

(Або: спів про "Так" і "Амінь")

1

Якщо я пророк і сповнений того пророчого духу, що блукає високим перевалом між двома морями,–

важкою хмарою блукає між минулим і майбутнім, цурається задушливих низин і всього стомленого, що не може ні померти, ні жити;

що готовий з темних грудей вдарити блискавкою і променем спасенного світла, сповнений блискавок, що, сміючися, кажуть "Так", готовий до пророчих блискавичних променів,

то така сповненість – щастя! Воістину, кому належить запалити світло майбутнього, той довго мусить важкою хмарою нависати над скелею!

Тож як мені не жадати Вічності й вінчального персня перснів – персня повернення!

Я не знайшов ще жінки, від якої хотів би мати дітей, бо мав би її любити, – а я люблю тебе, Вічносте!

Я люблю тебе, Вічносте!

2

Якщо мій гнів колись руйнував могили, зрушував межові камені й скочував у стрімку безодню розбиті старі скрижалі;

якщо мої глузи колись розвіювали зотлілі слова, якщо я був мітлою для павуків-хрестовиків і пронизливим вітром для старих задушливих могильних склепів,–

якщо я колись, тріумфуючи, сідав на могили старих богів, сідав, благословляючи світ, люблячи світ, біля пам'ятників старим паплюжникам світу,–

бо я люблю навіть могили богів і церкви, коли ясне небо зазирає крізь їхні зруйновані покрівлі; мені любо сидіти мов трава І червоні маки на румовищах церков,–

то як мені не жадати Вічності й вінчального персня перснів – персня повернення!

Я не знайшов ще жінки, від якої хотів би мати дітей, бо мав би її любити, – а я люблю тебе, Вічносте!

Я люблю тебе, Вічносте!

3

Якщо я дихав колись подихом творіння і тієї небесної потреби, що змушує навіть випадки ставати у зоряні хороводи;

якщо я колись сміявся сміхом блискавки творіння, слідом за котрою сердито, але покірно й довго лунав грім творчості;

якщо на божественному столі землі я колись грав із богами в кості, аж земля тряслась і розколювалася, вивергаючи вогненні ріки,–

бо земля – це стіл богів, що здригається від нових творчих слів і від гуркоту гральних костей,–

то як мені не жадати Вічності й вінчального персня перснів – персня повернення!

Я не знайшов ще жінки, від якої хотів би мати дітей, бо мав би її любити, – а я люблю тебе, Вічносте!

Я люблю тебе, Вічносте!

4

Якщо я колись жадібно припадав до пінявого кухля з пряною сумішшю, де добре змішано все на світі;

якщо моя рука колись уливала найдальше в найближче, вогонь у дух, радість у страждання і найгірше в найкраще;

якщо і сам я – зернинка тієї спасенної солі, що змушує все в кухлі добре змішуватися,–

бо є сіль, що поєднує добро із злом, а навіть найбільше зло придатне для приправи і призводить до шумування в кухлі,–

то як мені не жадати Вічності й вінчального персня перснів – персня повернення!

Я не знайшов ще жінки, від якої хотів би мати дітей, бо мав би її любити, – а я люблю тебе, Вічносте!

Я люблю тебе, Вічносте!

5

Якщо я відчуваю ніжність до моря і до всього з морською вдачею, найбільшу ніжність – коли воно розгнівано заперечує мені;

якщо мене пориває радість шукача, що скеровує вітрило до невідомого, якщо в моїй радості вирує радість мореплавця, –

якщо моя радість колись гукала: "Берег зник – я позбувся останніх ланцюгів, –

безмежжя вирує довкруг мене, десь далеко вдалині переді мною виблискує простір і час, – гаразд! Уперед, гартоване серце!" –

то як мені не жадати Вічності й вінчального персня перснів – персня повернення!

Я не знайшов ще жінки, від якої хотів би мати дітей, бо мав би її любити, – а я люблю тебе, Вічносте!

Я люблю тебе, Вічносте!

6

Якщо моя чеснота – чеснота танцюриста, і я часто двома ногами стрибав у золотисто-смарагдовий захват;

якщо моя злоба – це злоба зі сміхом, котрій затишно під трояндовими кущами й під живоплотом лілей, – адже сміх зібрав усе зло докупи, одначе освятив і виправдав це власним блаженством,–

і якщо альфа й омега для мене в тому, щоб усе важке обернути на легке, будь-який дух на птаха, все тіло змусити танцювати, – воістину, в цьому для мене альфа й омега! –

то як мені не жадати Вічності й вінчального персня перснів – персня повернення!

Я не знайшов ще жінки, від якої хотів би мати дітей, бо мав би її любити, – а я люблю тебе, Вічносте!

Я люблю тебе, Вічносте!

7

Якщо я колись напнув над собою тихе небо й ширяв у власному небі на власних крилах;

якщо я, граючись, плавав у глибокій світлій далечі й до мене прилетіла птаха-мудрість моєї свободи,

кажучи: "Знай, немає ні верху, ні низу! Кидай, легкий, собою довкола, стрімко злітай, повертайся! Співай! Забудь про розмову!

Хіба слова створені не для пригнічених тягарем? Хіба для того, хто зазнав легкості, всі слова не омана? Співай! Забудь про розмову!" –

то як мені не жадати Вічності й вінчального персня перснів – персня повернення!

Я не знайшов ще жінки, від якої хотів би мати дітей, бо мав би її любити, – а я люблю тебе, Вічносте!

Я люблю тебе, Вічносте!

Частина четверта і остання

Ох, хто в світі накоїв більше дурниць, ніж співчутливі?

І що в світі породило більше страждань, ніж їхня глупота?

Горе усім, хто любить; адже найвище вони цінують своє співчуття!

Колись диявол сказав мені таке: "Навіть у Бога є своє пекло: це

його любов до людей". А недавно я чув, як він сказав: "Бог

мертвий; через своє співчуття помер Бог".

Так казав Заратустра

МЕДОВА ОФІРА

І знову над Заратустриною душею текли місяці й роки, він їх не помічав, та волосся його посивіло.

Одного дня, коли він сидів на камені перед печерою і мовчки дивився вдалину, – бо попереду виднілося море, а позаду – звивисті безодні, – його орел та змія у задумі ходили круг нього і зрештою зупинилися перед ним.

– Заратустро,–сказали вони, – ти, мабуть, виглядаєш своє щастя?

– Що мені щастя! – відповів Заратустра. – Я вже давно не прагну щастя, я прагну робити діло.

– О Заратустро, – знову озвалися орел та змія, – ти кажеш, як той, у кого забагато добра. Хіба ти не купаєшся в блакитному морі щастя?

– Ви, хитруни, – відповів Заратустра й усміхнувся, – як вдало вибрали порівняння! Але ж ви знаєте, що моє щастя тяжке і не схоже на жваве джерело: воно гнітить мене й ніяк не відчепиться, прилипло, мов та смола.

Тоді орел і змія знову задумливо обійшли круг нього і ще раз зупинилися перед ним.

– О Заратустро, – сказали вони, – так ось чому ти все чорнієш і жовкнеш, дарма що твоє волосся таке біле, що воно ніби скидається на льон? Вважай, ти прилип до смоли!

– Що ви кажете, любі мої, – сказав Заратустра, сміючись, – воістину, я дурно нарікав, ніби не можу відчепитися від смоли. Адже зі мною відбувається те саме, що й з фруктами, котрі достигають. Це мед у моїх жилах згущує кров і робить душу сумирнішою.

– Нехай і так, Заратустро, – погодилися орел та змія і підійшли ближче, – а тобі сьогодні не хочеться піднятися на високу гору? Повітря чисте і світу видно більше, ніж будь-коли.

– Так, любі мої, – відповів він, – ваша порада слушна й мені до серця: я хочу сьогодні піднятися на високу гору! Однак подбайте, щоб там я мав під рукою мед, бурштиновий, білий, добрий, свіжий, як лід, золотий стільниковий мед. Тож знайте: там, угорі, я хочу принести медову офіру.

А коли Заратустра вибрався на верховину, він відіслав орла і змію, що товаришили йому, додому і побачив, що знову сам. Тоді він від душі засміявся й сказав таке:

– Що я казав про офіри й медові офіри, було тільки вивертом і, воістину, глупотою на користь справі! Тут, угорі, я можу говорити вільніше, ніж перед печерами відлюдників та їхньою свійською худобою.

Яка там офіра! Я, сторукий марнотратник, все подароване мені розтринькую, – хіба це можна називати офірою!

Якщо мені забаглося меду, то забаглося тільки принади, солодкої патоки й відвару, – на них облизуються навіть ведмеді-буркотуни й дивні, понурі, люті птахи;

найкращої принади, потрібної ловчим та рибалкам. Бо коли світ схожий на темні звірині хащі й на сад утіх для всіх Диких Мисливців, то, як на мене, він ще більше й радше схожий на бездонне багате море, –

на море, повне барвистих риб і раків, на котрих навіть боги поласяться і подадуться рибалити й закидати сіті: який же багатий світ на дивогляди, великі й малі!

А надто людський світ, людське море – в нього я закидаю тепер свою золоту вудку й кажу: розкрийся, людська безодне!

Розкрийся й викинь мені своїх риб та лискучих раків! Найкращою своєю принадою я сьогодні принаджую найдивовижніших людських риб!

Саме своє щастя я закидатиму в усі далечі й далечіні на схід, на південь і на захід, щоб бачити, чи багато людських риб навчилося смикатись і борсатись на моєму щасті!

Поки вони, зловившись на вістря моїх потаємних гачків, вискочать на мою висоту, – найбарвистіші пічкурі безодні до найлютішого рибалки-людолова.

Адже я такий по суті й споконвіку – тягну, притягаю і підтягаю, доглядач і наглядач, який недурно колись казав собі: "Стань таким, який ти є!"

Відтепер нехай люди підіймаються до мене вгору: адже я ще й досі чекаю знамення, що пора мені сходити вниз; через те я й не йду до людей, дарма що повинен.

Тому я, лукавий і насмішкуватий, чекаю тут на верховині без нетерпіння і без терпіння, – радше як той, хто відвик навіть від терпіння – бо вже більше не "терпить".

Адже доля дарує мені час, чи не забула вона про мене? Може, сидить десь у затінку за великим каменем і лапає мух?

Воістину, я вдячний своїй вічній долі, що не жене й не квапить мене, а дарує мені час на пустощі й на злість: ось навіть сьогодні я вибрався рибалити на цю високу гору.

Чи хтось колись рибалив на високих горах? І нехай те, що я хочу робити й роблю тут, угорі, навіть глупота, та все ж це краще, ніж там унизу бундючитися, зеленіти й жовкнути від чекання,

розгнівано надиматися від чекання, ставати священною бурею, що налітає з гір, нетерплячим, що гукає в долини: "Слухайте або ж я вишмагаю вас бичем Господнім!"

Не в тому річ, що я гніваюся на таких розлючених, – з них якраз годиться посміятись! Такі вже вони вдалися нетерплячі, ті галасливі барабани, що зі шкури пнуться, аби виговоритися не коли, як сьогодні!

Та ми з моєю долею говоримо не для "сьогодні" і не для "коли": на розмови часу й терпіння у нас вистачає й часу навіть і забагато. Адже колись він повинен прийти й не може не прийти.

Хто ж повинен колись прийти й не може не прийти? Наш великий Хазар, наше велике далеке Царство Людини, тисячолітнє царство Заратустри...

Чи далеко ще до того "далеко"? Хіба це мене обходить? Я й без того не менш твердо двома ногами впевнено стою на цьому грунті,–

на вічній основі, на твердому пракамені, на цьому найвищому, найтвердішому, передвічному нагір'ї, куди злітаються усі вітри, питаючи: де? звідки? куди?

Тут смійся, смійся, моя ясна, здорова злосте! З високих гір кидай униз свій блискотливий, зневажний сміх. Тим блиском принаджуй до мене найпрекрасніших людей-риб!

І те, що в усіх морях належить мені, що всюди моє і для мене, – вилови, витягни до мене нагору: цього чекаю я, найзавзятіший із рибалок.

Далі, далі, вудко моя! Пірнай, поринай, принадо мого щастя! Точи краплинами свою найсолодшу росу, меде мого серця!

Далі, далі, погляде мій! О, як багато морів довкола, які світанки людського майбуття! А наді мною – яка рожева тиша! Яке безхмарне мовчання!

КРИК ПРО ПОРЯТУНОК

Наступного дня Заратустра знову сидів на камені перед печерою, поки орел і змія блукали по світах, щоб принести додому нової поживи, а ще й свіжого меду: старий мед Заратустра спожив і змарнував до останньої краплини. І коли він сидів, простягнувши ціпка й обводячи на землі обриси своєї тіні, заглибившись у роздуми, – воістину, не про себе і не про свою тінь, – він несподівано злякався і здригнувся, бо поряд зі своєю тінню побачив іще одну. А притьмом озирнувшись і підвівшись, побачив перед собою віщуна, того самого, якого колись частував і поїв за своїм столом, провісника великої втоми, що повчав: "Усе марнота, ніщо не винагороджується, у світі немає глузду, знання душить". А відтоді віщун змінився на виду, і коли Заратустра глянув йому у вічі, вдруге жахнулося його серце: так багато недобрих віщувань і сірих, мов попіл, блискавок перебігало цим обличчям.

Віщун, відчувши, що діялося в Заратустриній душі, провів долонею по обличчю, наче хотів стерти його, те саме зробив і Заратустра. І коли вони обидва мовчки опанували себе й покріпили дух, то подали один одному руки на знак того, що хочуть відновити знайомство.

– Ласкаво прошу, віщуне великої втоми, – сказав Заратустра, – недурно ти колись гостював у мене. Їж і пий за моїм столом і сьогодні й вибач, що тобі товаришитиме веселий старий!

– Веселий старий? – перепитав віщун, похитуючи головою. – Та хоч ким би ти був, Заратустро, і хоч ким хотів би ще стати, тут, угорі, бути тобі вже недовго. Скоро твій човен уже не лежатиме на сухому!

– Хіба я застряг на сухому? – сміючись, запитав Заратустра.

– Хвилі круг твоєї гори, – відповів віщун, – здіймаються дедалі вище, це хвилі великої нужди і скорботи: невдовзі вони підіймуть твій човен і понесуть тебе звідси. – Заратустра мовчав і дивувався. – Невже ти нічого не чув? – вів далі віщун. – Хіба до тебе не долинає з глибини шум і клекіт? – Заратустра далі мовчав і дослухався, відтак почув довгий-довгий крик, котрий безодні перекидали одна одній, бо жодна не хотіла тримати в собі, – такий він був зловісний.

– Недобрий провіснику, – врешті озвався Заратустра, – це крик про порятунок, крик людини. Він, мабуть, долинає з чорного моря. Та хіба мене обходить людське лихо? Останній гріх, що досі обминав мене, – ти знаєш, як він зветься?

– Співчуття! – скрикнув віщун, аж затремтівши серцем і піднявши обидві руки. – О Заратустро, я збираюся спокусити тебе на твій останній гріх!

Не встигли відзвучати ці слова, як крик пролунав удруге, але був уже довший, страшніший і набагато ближчий.

– Чуєш, чуєш, Заратустро? – гукнув віщун. – До тебе крик, це кличуть тебе: прийди, прийди, вже пора, не гайся ні миті!

Розгублений і приголомшений, Заратустра мовчав, а відтак спитав, ніби вагаючись:

– А хто той, що кличе мене?

– Ти ж знаєш, – різко відповів віщун, – Навіщо ховаєшся? Це волає до тебе вища людина!

– Вища людина? – вигукнув Заратустра, пройнявшись жахом. – Чого їй потрібно? Вища людина? Чого їй тут потрібно? – І Заратустра аж зіпрів від переживань.

Побачивши Заратустрин переляк, віщун нічого не відповів, тільки все прислухався до безодні. Та звідти довго нічого не чулося, отож він озирнувся і побачив, що Заратустра стояв і тремтів.

– О Заратустро, – повів він журним голосом, – ти стоїш і не схоже, що ти от-от затанцюєш від щастя; тобі радше треба танцювати, щоб не впасти!

І навіть якби ти танцював отут переді мною з усіма своїми вихилясами, все одно ніхто не сказав би мені: "Дивись, ось танцює остання весела людина!"

Надаремно ходитимуть на цю верховину, бо хто шукав би тут веселу людину, знайшов би печери і льохи в печерах, криївки для втікачів, а не копальні щастя і скарбниці, не золотоносні жили щастя.

Щастя – хіба можна знайти щастя біля живцем похованих самітників! Невже я маю шукати те на блаженних островах у далечі забутих морів?

Та все однакове, ніщо не винагороджується, всі пошуки марні, блаженних островів більше немає!..

Так зітхав віщун, та коли він зітхнув востаннє, Заратустра прояснів і набрався певності, немов з глибокого провалля вибрався на світло.

– Ні! Ні! Тричі ні! – гукнув він твердим голосом і погладив бороду. – Це вже я знаю краще! Є ще блаженні острови! Про них, лантуху печалі й зітхань, краще помовч!

Перестань про них плескати, дощова хмаро перед полуднем! Хіба я не мокрий тут від твоєї скорботи, мов облитий пес?

Отож я обтрушусь і побіжу від тебе, щоб висохнути, – ти вже не дивуйся! Може, я не такий люб'язний, як придворні? Але ж моє любе дворище тут.

Ну, а тепер про твою вищу людину: гаразд! я хутко знайду її в цих лісах, звідти долинав її крик. Мабуть, за нею женеться якийсь лютий звір.

Вона на моїй землі, і з нею не станеться ніякого лиха! А круг мене, воістину, багато лютих звірів.

На цьому слові Заратустра було вже рушив. Тоді віщун сказав:

О Заратустро, ти – шахрай! Я знаю: ти хочеш мене позбутися! Тобі миліше майнути в ліси на лови диких звірів!

Але що це дасть тобі? Увечері я все одно сидітиму в твоїй печері, важкий і терплячий, мов колода, – і чекатиму тебе!

– Нехай буде так, – кинув Заратустра вже йдучи, – а що в печері моє, належить також і тобі, моєму гостеві!

Якщо знайдеш у ній ще й мед, гаразд! полижи його, ведмедю-буркотуне, посолоди свою душу! Бо ввечері нам обом треба бути в доброму гуморі,–

добрими й радими, що скінчився день! І під мої пісні ти сам танцюватимеш, ніби вчений ведмідь.

Не віриш? Хитаєш головою? Гаразд! Рушай, старий ведмедю! Адже я теж – віщун.

Так казав Заратустра.

РОЗМОВА З КОРОЛЯМИ

1

Заратустра ще й години не ходив горами та лісами, як раптом угледів дивну процесію. Саме тією дорогою, котрою він гадав зійти вниз, простували два королі, прикрашені коронами й багряними поясами, барвисті, мов фламінго; перед собою вони поганяли осла з поклажею.

Що знадобилося цим королям у моєму царстві? – здивовано запитав Заратустра у свого серця і швиденько сховався за кущ. Та коли королі наблизилися, він упівголоса, ніби сам до себе, промовив: – Дивина! Дивина! Не тримається купи! Бачу двох королів і тільки одного осла!

Тоді обидва королі зупинились, усміхнулися, зиркнули в той бік, звідки долинав голос, а відтак подивилися один одному в очі.

– Таке спадає на думку багатьом людям, – сказав король, що з правої руки, – однак уголос вони про це не кажуть.

Король з лівої руки знизав плечима і відповів:

– То, мабуть, якийсь козопас. Або самітник, що надто довго жив серед скель і дерев. Адже брак товариства також псує добрі звичаї.

– Добрі звичаї? – з обуренням і гіркотою заперечив перший король. – Чого ж ми тоді уникаємо? Хіба не "добрих звичаїв"? Хіба не нашого "вишуканого товариства"?

Воістину, вже краще жити серед самітників та козопасів, аніж серед нашої роззолоченої, облудної, нарум'яненої потолочі, навіть якщо вона й називає себе "вишуканим товариством",

навіть якщо вона й називає себе "шляхетним станом". Але все там фальшиве і гниле, і насамперед кров – через застарілі хвороби й ще гірших цілителів.

Тепер найкращий і найлюбіший мені здоровий селюк, – неотесаний, хитрий, упертий і витривалий; тепер це найшляхетніша натура.

Тепер селянин найкращий з усіх, нехай би він усюди зробився паном! Однак тепер царство потолочі – тут я вже не дам себе дурити. А потолоч – то, значить, усе гамузом.

Потолоч – це все гамузом, все з усім перемішане, і святий, і свиня, і юнкер, і юдей, і всілякої тварі по парі з Ноєвого ковчегу.

Добрі звичаї! Все в них облудне і гниле. Ніхто вже нічого не шанує: якраз цього ми всі уникаємо. Це улесливі, улізливі собаки, що золотять пальмове листя.

Мене душить огида, що ми, королі, самі стали нещирі, що на нас понавішувано старої пожовклої прадідівської пишноти, що ми – пам'ятні медалі для дурнів, пройдисвітів і для тих, хто нині користується владою тільки для того, щоб ошукувати!

Адже ми не перші, – а мусимо їх удавати; зрештою, ми наситились цією брехнею, вже гидко.

Ми відцуралися наброду, усіх тих горлодерів і писак, що гидять, наче мухи з гнойовища, втекли від смороду крамарів, від честолюбних борсань і смердючого віддиху: тьху на життя серед наброду,

тьху на те, щоб бути серед наброду за першого! Ох, гидко! гидко! гидко! А до чого тут ми, королі?

– На тебе находить твоя стара хвороба,–відповів йому король з лівої руки. – На тебе, бідний брате, находить огида. Але ти знаєш, хтось підслуховує нас.

Заратустра, що, наставивши очі й вуха, уважно стежив за розмовою, одразу ж вийшов із своєї криївки, підійшов до королів і почав так:

– Королі, той, хто слухає вас і слухає охоче, зветься Заратустра.

Я той Заратустра, що колись казав: "До чого тут іще королі!" Даруйте мені, я зрадів, коли ви сказали один одному: "До чого тут ми, королі!"

Однак тут моє царство й мої володіння, – чого вам шукати в моєму царстві? Та, може, дорогою ви знайшли те, що шукаю я, себто вищу людину.

Почувши це, королі ударили себе в груди і в один голос промовили:

– Нас упізнали! Мечем свого слова ти розрубуєш найглибший морок у наших серцях. Ти відкрив нашу скорботу, – бо – зауваж! – ми вирушили в дорогу, щоб знайти вищу людину,–

людину, вищу за нас, хоч ми і королі. Ми ведемо їй цього осла, бо найвища людина повинна бути й найвищим владарем.

На світі немає більшого нещастя, ніж коли можновладний не є водночас і першою людиною. Тоді все стає облудним, кривим і потворним.

А якщо він узагалі останній і більше скидається на тварюку, ніж людину, тоді потолоч дедалі набиває собі ціну, а відтак навіть її чеснота подає свій голос: "Дивіться, тільки я єдина – чеснота!"

– Що я почув? – відповів Заратустра. – Скільки мудрості у королів! Я захоплений, воістину, мені аж кортить скласти віршика;

може, цей віршик і не кожному вухові припаде до вподоби. Я вже давно розучився зважати на довгі вуха. Гаразд! Уперед!

(Тут сталося так, що й осел докинув своє слово, до того ж виразно й з лихим наміром: "І-А").

У рік Різдва лучилась дивина –

Рекла сивіла, п'яна без вина:

О горе! Це кінець вже близько!

Усе на світі впало дуже низько!

Борделем стало все круг Колізею,

І цезар вже свиня, і Бог із Іудеї.

2

Цей Заратустрин віршик дуже потішив королів, і король з правої руки сказав:

– О Заратустро, як добре ми вчинили, що прийшли побачитися з тобою!

Бо вороги твої показували нам свічадо з твоїм зображенням: ти звідти дивився з диявольською гримасою і в'їдливо посміхався; через те ми й боялися тебе.

Але що з того! Ти знову і знову жалив наші вуха й серця своїм словом. Тоді ми нарешті сказали: а що нам до його вигляду!

Нам треба послухати того, хто навчає: "Любіть мир, як те, що породжує нові війни, а короткий мир – ще дужче, ніж тривалий!"

Ніхто ще не виголошував таких войовничих слів: "Що добре? Добре бути хоробрими. Добра війна будь-яке діло освячує".

О Заратустро, на такі слова в наших жилах заграла предківська кров: адже це ніби весна озвалася до старих винних бочок.

Коли мечі металися серед мечів, мов закривавлені змії, тоді нашим предкам смакувало життя; сонце миру здавалося їм в'ялим і млявим, а тривалий мир вганяв у сором.

Як наші предки зітхали, коли бачили на стіні відчищені до блиску і припалі порохами мечі! Як і ті мечі, вони також прагнули війни. Адже меч прагне напитися крові й іскриться від прагнення.

Поки королі так завзято правили і розводились про своїх предків, Заратустру аж під'юджувало поглузувати з їхнього завзяття, бо королі, котрих він бачив перед собою, були дуже сумирні на вигляд, із старосвітськими витонченими обличчями. Та він переборов себе.

– Гаразд! – сказав він. – Ось перед вами дорога до Заратустриної печери. Нехай цей день закінчиться довгим вечором! А тепер мене кличе від вас крик про порятунок.

Велика честь для моєї печери, коли в ній сидітимуть і чекатимуть королі; та, звісно, чекати вам доведеться довго.

Ну що ж! Нічого не вдієш! Де нині навчишся краще чекати, як не при дворах? І вся королівська чеснота, яка ще збереглася, хіба не називається сьогодні вмінням чекати?

Так казав Заратустра.

П'ЯВКА

І Заратустра в задумі подався далі, сходячи нижче, минаючи ліси, обминаючи болота; і, як стається з кожним, хто снує важкі думки, він незумисне наступив на людину. І леле, йому в обличчя водночас сипонуло зойком болю, двома прокльонами і двадцятьма лайками, – отож він з переляку замахнувся ціпком і ще й уперіщив того, на кого наступив. Та вмить схаменувся, і серце його сміялося з глупоти, котру він перед хвилею вчинив.

– Вибач, – звернувся він до скривдженого, котрий з люттю підвівся й сів. – Вибач і передусім вислухай одну оповідку.

Як мандрівник, що снить про далекі світи, на пустельній вулиці незумисне спотикається об собаку, що спить на осонні,–

як вони обидва, на смерть перелякані, схоплюються і накидаються одне на одного, – так сталося і з нами.

Та все ж! Та все ж – як мало бракувало, щоб вони, і пес, і самітник, пригорнулись одне до одного. Вони ж обидва – самотні!

– Хоч би ким ти був, – ще з люттю озвалася людина, на котру наступив Заратустра, – ти надто боляче наступив на мене навіть своєю оповідкою, не те що ногою!

Пригляньсь-но, хіба я собака? – Кажучи це, незнайомець підвівся і витяг з болота свою голу руку. Бо перед цим він, причаївшись, лежав простертий на землі, немов підстерігаючи якусь болотяну дичину.

– Що з тобою! – злякано гукнув Заратустра, бо побачив, що з голої руки цебеніла кров. – Що скоїлося з тобою? Може, тебе, нещасного, покусав якийсь лихий звір?

Закривавлений засміявся, й далі повнячись гнівом.

– Тобі що до того! – сказав він і хотів уже рушати. – Тут я вдома, у своєму царстві. Питати мене може хто хоче, та чи захочу я відповідати кожному телепневі?

– Помиляєшся, – співчутливо сказав Заратустра, цупко схопивши його, – помиляєшся: тут ти не в своєму, а в моєму царстві, а в ньому ні з ким не може статися ніякого лиха.

А втім, називай мене як тобі заманеться – я той, ким і повинен бути. А сам себе я зву Заратустрою.

Гаразд, он угорі йде дорога до Заратустриної печери, це зовсім близько, – чи не хочеш ти в мене зцілити свої рани?

Тобі, нещасний, зле повелося в житті: спершу тебе покусав звір, а потім на тебе – наступила людина!

Коли потерпілий почув ім'я Заратустри, він змінився.

– Що зі мною діється! – вигукнув він. – Хто ж обходить мене в житті більше, ніж ця єдина людина – Заратустра – і та єдина істота, що живиться кров'ю, – п'явка?

Заради п'явки я, наче рибалка, лежав тут біля цього болота, і мою занурену руку вкусили вже десять разів, а тут заради моєї крові мене кусає ще прекрасніша п'явка – сам Заратустра!

О щастя! О чудо! Благословен будь день, що завів мене в це болото! Благословенна будь, найкраща, найпричепливіша з нині живих медична банко, благословен будь, велика п'явка сумління, – Заратустро!

Так промовляв скривджений Заратустрою, і його слова радували Заратустру, полоненого витонченою поштивістю.

– Хто ти? – запитав Заратустра й подав руку. – Нам ще чимало треба вияснити та прояснити, і тоді, гадаю, настане чистий, ясний день.

– Я – сумлінний духом, – відповів незнайомець, – і в справах духу нелегко знайти прискіпливішого, ущипливішого й твердішого, ніж я, не кажучи хіба що про того, в кого я вчився, – самого Заратустру.

Краще не знати нічого, ніж багато знати наполовину! Краще бути бездумним дурнем, аніж мудрим коштом чужої думки! Я докопуюсь до основи,–

хіба важить, велика вона чи мала? Називається болотом чи небом? Та мені вистачить і п'яді, якщо це справді буде основа і грунт!

П'ядь основи: на ній можна стояти. У правдивій, істинній сумлінності немає ні великого, ні малого.

Отже, ти, мабуть, дослідник п'явок? – спитав Заратустра. – І ти, сумлінний, досліджуєш п'явку до найпервиннішої основи?

– О Заратустро, – відповів скривджений, – зважитися на таке для мене було б жахом!

Де я фахівець і знавець, так це в мозкові п'явки – там увесь мій світ!

А це й справді світ! Даруй, якщо заговорила моя гордість, але в цьому мені немає рівні. Тому я й сказав: "Тут я вдома".

Я вже так давно докопуюся до цієї єдиної речі – п'явчиного мозку, що слизька істина не вислизне від мене! Тут моє царство!

Задля цього все інше я відкинув, задля цього все інше мені байдуже; але поруч із моїм віданням одразу ж проступає моє безпросвітне невідання.

Сумління мого духу вимагає від мене, щоб я знав щось одне, а всього іншого не знав: мені огидні всі половинчасті духом, всі непосидючі, спраглі й замріяні.

Де закінчується моя чесність, там я сліпий і хочу зоставатися сліпим. Але там, де я хочу знати, я прагну бути чесним, тобто твердим, прискіпливим, ущипливим, жорстоким і невблаганним.

Як колись ти, Заратустро, сказав: "Дух – це життя, що саме себе ріже по живому", – це понадило і привело мене до твого вчення. І, воістину, я власною кров'ю примножив своє знання!

– Про що свідчить очевидність, – урвав Заратустра, бо кров і далі стікала по голій руці сумлінного. Адже в неї вчепилося десять п'явок.–

Дивний хлопче, як багато каже мені очевидність, тобто ти сам! І, мабуть, не все слід було мені виливати у твої чіпкі вуха!

Гаразд! Тут ми розлучаємося! Та я дуже хотів би знову зустрітися з тобою. Он угорі йде дорога до моєї печери, – сьогодні ввечері будеш моїм бажаним гостем!

До того ж мені дуже хотілося б погоїти твоє тіло, на яке наступив Заратустра, – я поміркую над цим. А тепер мене кличе від тебе крик про порятунок.

Так казав Заратустра.

ШТУКАР

1

Завернувши за скелю, Заратустра недалеко від себе на рівній дорозі побачив людину, що, мов біснувата, билася в корчах і врешті впала долічерева на землю.

– Стривай! – промовив Заратустра до свого серця. – Мабуть, це і є вища людина, це вона так розпачливо волала про порятунок. Подивлюся, чи не можна їй чимось зарадити.

Коли ж він підбіг до того місця, де на землі лежала людина, то побачив старого, що тремтів усім тілом і сторожко дивився на нього; хоч як намагався Заратустра підвести його й знову поставити на ноги, все намарно. Навіть здавалося, ніби нещасний нікого не бачить біля себе: він усе жалісливо озирався, немов його покинув і прирік на самотність цілий світ. Відтак, уволю натремтівшись, наздригавшись і накорчившись, він став гірко нарікати:

– Хто відігріє, хто мене ще любить?

Подайте теплі руки!

Зігрійте жаром серце!

Лежу й здригаюся від жаху,

Як перед смертю, вже холонуть ноги,

І невідомість люто мене трусить.

Дрижу увесь від крижанистих стріл,

За мною ти женешся, думко!

О несказанний! схований! жаский!

Захмарний ловчий!

Мов блискавиця із твоїх очей,

Із мороку насмішкуватий погляд

Мене ударив, і лежу я долі,

І корчуся, звиваюся, караюсь

Отими муками, що ти послав мені. Поранив

Мене ти, лютий ловчий.

О Боже невідомий!

Порань же глибше!

Уціль і ще раз!

Пробий, розбий це серце!

Але навіщо ти катуєш

Затупленими стрілами мене?

Навіщо муками людини

Втішаєшся й злорадно позираєш

На блискавку подібним Божим оком?

Тобі не смерті треба –

Мук, торту рів?

Мене – за віщо мучиш,

Злорадний, невідомий Боже?

Ого! Ти підбираєшся?

Скажи, що хочеш

Ти опівнічної пори від мене?

Ти притискаєш, ти гнітиш –

Ого! Вже надто близько!

Геть! Пріч!

Ти чуєш віддих мій.

Вслухаєшся у серце,

Ти заздриш!

А чому ти заздриш?

Геть! І куди ти хочеш

Прокрастися?

У серце?

В мої найпотаємніші думки?

О, безсоромний! Злодій!

Що хочеш викрасти?

Що хочеш підслухати?

Що хочеш вирвати тортурами,

Катюго?

Божественний мій кате?

Чи слід мені, мов псові,

Скрутитись біля ніг твоїх,

Улесливо і віддано признатись

Тобі – в любові?

Намарне! Заганяй у серце

Жорстоке жало! Ні,

Не пес я – дичина для тебе,

Жорстокий ловче!

Твій гордий бранець я,

Розбійнику захмарний!

Скажи, нарешті,

Що хочеш ти, грабіжнику, від мене?

О громовержцю! О, явись, скажи

Що хочеш, невідомий Боже!

Як? Відкупитись?

Що тобі мій викуп?

Заправ багато, – каже моя гордість!

Без зайвих слів, – підказує вона!

Ого! Мене!

Мене тобі потрібно? Так?

Мене до решти?

Ох!

Навіщо ж, дурню, мучиш,

Розтоптуєш мою гординю?

Вділи любові! Хто ж мене зігріє?

Хто любить ще мене, – подай гарячу руку,

Зігрій стражденне серце,

Мені, щонайсамотнішому в світі,

Дай криги, семикратно криги

Заради ворогів,

За ними научи тужити.

Піддайсь мені,

Жорстокий вороже,

Мені – і сам.

Утік!

Утік від мене,

Моя остання і єдина втіха.

Мій лютий ворог,

Мій незнаний,

Мій кат божественний!

Ні! Повернися

Із муками й тортурами своїми!

До жалюгідного самітника, до мене,

О, повернися!

Ось ручаями проливаю сльози

Я за тобою!

А мій останній спалах серця

Тобі єдиному!

О, повернися,

Мій незнаний Боже! Муко!

Моє останнє – щастя!..

2

Тут Заратустра вже не міг більше стриматись, замахнувся ціпком і щосили вперіщив голосільника.

– Припини, – кричав він зі злобним сміхом,–припини, лицедію, фальшувальнику! брехуне послідущий! Я впізнав тебе!

Я нагрію твої ноги, нещасний штукарю, я добре вмію гріти таких, як ти!

Спинися, – попросив старий і підхопився з землі, – не бий мене більше, Заратустро! Я тільки прикидався!

Така моя вдача, тебе самого хотів я випробувати, влаштовуючи тобі цей іспит! І, воістину, ти розгадав мене!

Але й сам ти таки добре дався мені взнаки! Ти суворий, о мудрий Заратустро! Суворо лупиш своїми "істинами", а цю істину ти видобув з мене – палицею!

Не підлащуйся, – відповів Заратустра, й далі, збуджений, похмурий і гострий, – ти лицедій до самої кості! Ти брехливий, і про яку ще істину ти можеш торочити?

Ти – павич над павичами, ти – море пихи; і кого ти, нещасний штукарю, вдавав переді мною, кому я маю вірити, коли ти, прибравши чужої подоби, так жалівся?

– Покутникові духу, – сказав старий, – я видавав себе за покутника духу, – ти сам колись вигадав це слово;

поетові і штукареві, що нарешті обернув свій дух проти себе самого, наверненому, що замерзає через мізерні знання і нечисте сумління.

А признайся: тобі, Заратустро, довелося довго мізкувати, поки ти відгадав мою вдачу й облуду! Коли ти тримав мою голову двома руками, то вірив у моє горе,–

адже я чув, як ти бідкався: "Ох, його мало любили, ох, його мало любили!" Моя злість потішалася, що я так надурив тебе.

– Ти, мабуть, дурив і хитріших за мене, – суворо сказав Заратустра. – Я не дуже стережуся ошуканців, я повинен жити без остороги: цього вимагає моя доля.

А ось ти – повинен дурити, тут я тебе вже знаю! Ти завжди повинен бути дво-, три-, чотири— і п'ятизначним! Навіть те, в чому ти признавався, видавалося мені досить далеким і від істини, і від облуди!

Лихий фальшувальнику, хіба міг би ти чинити інакше! Навіть роздягаючись перед лікарем, ти б підрум'янив свою хворобу.

Так само ти підрум'янював переді мною свою брехню, коли казав: "Я тільки прикидався!" Але була там і правда, бо ти справді трохи покутник духу!

Я розгадав тебе: для всіх ти став чарівником, та для себе не залишив більше ні облуди, ні лукавства – ти сам себе розчарував!

Ти маєш тільки єдину істину – огиду. Слова твої всі брехливі. Правдиві тільки уста, тобто огида, що прилипла до них.

– Хто ти такий, – сердито закричав старий штукар, – що смієш казати таке мені, найбільшому з нині живих? – І з його очей до Заратустри метнулася зелена блискавка. Та він одразу ж змінився і сумовито сказав:

– О Заратустро, я стомився, мені обридло моє мистецтво, я – не великий, навіщо прикидатися! Однак ти добре знаєш – я домагався величі!

Я вдавав велику людину і багатьох переконував, що я й справді великий; але таке ошуканство виявилося мені понад силу. Я розбиваюся об нього.

О Заратустро, все в мені облуда, але те, що я розбиваюся, – правда!

– Це робить тобі честь, – похмуро сказав Заратустра, відводячи погляд, – робить тобі честь через те, що ти домагався величі, але це й зраджує тебе. Величі в тобі немає.

Найбільше і найщиріше в тобі те, що ти кепський старий штукар, а шаную я в тобі те, що ти стомився від себе й сказав: "Я не великий".

Через те я тебе й шаную як покутника духу: нехай тільки на мить, на мент, та саме цієї миті ти був правдивий!

Та скажи мені, що ти шукаєш у моїх лісах і скелях? І якщо ти ліг на дорогу задля мене, то що ти хотів від мене? Чим ти спокушав мене?

Так казав Заратустра, й очі його метали іскри. Старий штукар трохи помовчав, потім промовив:

– Хіба я тебе спокушав? Я – тільки шукаю.

О Заратустро, я шукаю когось правдивого, справедливого, простого, однозначного, людину в усьому щиру, криницю мудрості, праведника пізнання, велику людину!

Хіба ти, Заратустро, цього не знаєш? Я шукаю Заратустру.

І тут вони надовго замовкли, а Заратустра заглибився у роздуми, навіть очі заплющив. А згодом, згадавши про свого співрозмовника, схопив штукаря за руку й сказав йому поштиво й лукаво:

– Гаразд! Он угорі йде дорога до Заратустриної печери. У ній шукай того, кого хочеш знайти.

І запитай поради у мого орла та змії: вони допоможуть тобі в пошуках. А печера моя простора.

Правда, я великої людини ще не бачив. Бо тепер великого не побачить навіть найкраще око. Адже тепер владарює потолоч.

Я вже бачив чимало таких, що тягнулись і надималися, а народ гукав: "Ось велика людина!" Та чого варті всі ковальські міхи! Адже зрештою повітря з них виходить.

Жаба, надимаючись надто довго, зрештою лускає, і повітря з неї виходить. Хто надимається від пихи, того треба штрикати в черево – оце славна забава. Чуєте, хлопчаки!

Сьогодні панує потолоч: звідки ж знати, де велич, а де мізерія? І кому щастить у пошуках величі? Хіба дурневі, дурням завжди щастить!

Ти, дивовижний штукарю, шукаєш великих людей? Хто навчив тебе шукати? Хіба тепер час на такі пошуки? О нещасний шукачу, чим ти – спокушаєш мене?

Так казав утішений серцем Заратустра і, сміючись, подався своєю дорогою далі.

БЕЗ СЛУЖБИ

Позбувшись штукаря, Заратустра трохи згодом знову побачив, що хтось сидить край дороги, якою він ішов; це був чорний високий чоловік з виснаженим, блідим обличчям; побачивши його, Заратустра роздратувався.

– Лишенько, – промовив Заратустра до свого серця, – ось сидить утілена скорбота і, здається мені, ще й скидається на священика: а що їм забаглося в моєму царстві?

Як! Заледве я втік від одного штукаря, як іще один чорнокнижник стає мені на заваді,

якийсь чаклун, що покладає руки, якийсь темний чудотворець Божою милістю, якийсь помазаний наклепник на світ, біс би його вхопив!

Однак біса, коли б він міг стати в пригоді, завжди десь носять якісь пригоди, – цей клятий клишавий карлик завжди з'являється запізно!

Так лаявся нетерплячий серцем Заратустра та міркував, як би, відвівши погляд, прослизнути повз чорну людину, але, як на лихо, сталося інакше. Бо тієї ж миті той, хто сидів, помітив його, підхопився, неначе зустрів несподіване щастя, і рушив назустріч Заратустрі.

– Хоч би ким ти був, мандрівче, – сказав він, – допоможи заблуканому шукачеві, старій людині, що тут легко може потрапити в біду!

Довколишній світ мені чужий і далекий, я навіть чув, як виють дикі звірі, а того, хто міг би мене захистити, вже немає.

Я шукав останню побожну людину, святого самітника, що єдиний, живучи в лісі, ще не чув про те, про що знає сьогодні цілий світ.

– Про що ж знає сьогодні цілий світ? – запитав Заратустра. – Чи не про те, що старий Бог, у котрого колись вірив цілий світ, уже неживий?

Ти це сказав, – відповів засмучений старий, а я служив тому старому Богові до його останньої години.

Тепер ось я без служби, без пана, а все ще не маю волі, не маю ні хвилини радості, хіба що в спогадах.

Тому я й піднявся на ці гори, щоб урешті, як личить старому папі й вітцеві церкви – бо знай, я – останній папа! – знов улаштувати для себе свято, свято благочестивих спогадів і богослужінь.

Одначе тепер помер і він, найпобожніший з-поміж людей, що славив свого Бога співом і мугиканням.

Коли я знайшов його хижку, то його самого вже не застав, – тільки вили по його смерті два вовки, адже всі звірі його любили. І я втік звідти.

Невже я надаремне прийшов у ці ліси й гори? Тоді моє серце зважилося шукати ще одного святого, найблагочестивішого з усіх, хто не вірить у Бога, – шукати Заратустру!

Так казав старий і гострим оком позирав на того, хто стояв перед ним. Заратустра ж узяв руку старого папи й довго з подивом розглядав її.

– Поглянь-но, превелебний, – сказав він згодом, – яка прекрасна і видовжена рука! Це рука людини, що завжди роздавала благословення. А тепер вона тримає того, кого ти шукаєш, – мене, Заратустру.

Це я, безбожний Заратустра, що каже: хто безбожніший за мене, щоб я тішився його повчаннями?

Так казав Заратустра, пронизуючи поглядом відкриті й потаємні думки старого папи. Врешті той почав:

– Хто найбільше любив його і леліяв у серці, той найтяжче переживає втрату, бо ж утратив усе,–

дивися, чи не сам я з нас двох тепер більший безбожник? Але кому це на радість?

– Ти служив йому до останку, – задумливо повів Заратустра після глибокої мовчанки, – ти знаєш, як він помер! Це правда, що кажуть, ніби його задушило співчуття,

ніби він бачив, як людина висіла на хресті, і не витерпів цього, – отже, любов до людини стала його пеклом, а відтак і смертю?

Старий папа нічого не відповів, лише несміло відвів убік страдницький і похмурий погляд.

– Облиш його, – сказав Заратустра по довгій задумі, й далі дивлячись старому просто у вічі.–

Облиш його, він помер. Хоч тобі й робить честь, що про покійника ти згадуєш тільки хороше, однак тобі, як і мені, добре відомо, ким він був і що ходив він дивними шляхами.

– Говорячи віч-на-віччі, – повеселівши, сказав старий папа (бо на одне око був сліпий), – у Господніх діяннях я освіченіший за самого Заратустру, – і маю на це право.

Моя любов слугувала йому довгі роки, моя воля у всьому корилася його волі. А добрий слуга знає все і чимало такого, що його пан приховує сам від себе.

Бог був потайливий, любив таємничість. Воістину, навіть до Сина свого він ішов не інакше як манівцями. Біля дверей його віри стоїть подружня невірність.

Хто славить його як Бога любові, той не досить високо ставить саму любов. Хіба цей Бог не хотів бути ще й суддею? Адже любов по той бік плати і розплати.

Ще замолоду цей Бог зі Сходу був жорстокий і мстивий, а задля втіхи своїх улюбленців збудував собі пекло.

Та врешті він зістарівся, став м'який, поступливий і співчутливий, більше схожий на діда, ніж на отця, а найбільше – на стару бабусю, що хилиться від вітру.

І сидів він, зів'ялий, у своєму запічку, скаржився на недужі ноги, втомившись від світу, втомившись від повелінь, аж одного дня задушився від великого співчуття.

– Старий папо, – урвав тут Заратустра, – ти все це бачив на власні очі? Могло статися так, а могло ще й інакше. Коли боги помирають, то помирають не одною смертю.

Та гаразд! Так чи інакше – його немає! Не тішив він моїх очей і вух, гіршого казати про нього не хочу.

Я люблю все, що дивиться ясно і промовляє щиро. Та в нього – ти, старий священику, знаєш про це,–в нього було трохи твоєї вдачі, священицької вдачі – його можна було розуміти по-різному.

А деколи й зовсім неможливо було зрозуміти. А як він, нетямлячись від люті, гнівався, що ми його погано розуміли! То чому ж він не говорив виразніше?

А якщо біда була в наших вухах, то чому він дав нам такі вуха, що погано його чули? А якщо наші вуха заклало брудом, то хто ж його туди вклав?

Надто багато билося в цього гончаря, що не довчився як слід! А його помста глечикам і творінням за те, що вони в нього билися, – це вже було гріхом проти доброго смаку.

Навіть у побожності існує добрий смак, і він, зрештою, каже: "Геть такого Бога! Краще зовсім без Бога, краще вершити свою долю самому, краще бути дурнем, краще самому стати Богом!"

– Що я чую! – сказав тут старий папа, нашорошивши вуха, – О Заратустро, ти, маючи таку невіру, побожніший, ніж гадаєш! Який Бог у тобі напутив тебе на таке безбожжя?

Хіба не сама твоя побожність не дає тобі вірити в Бога? А твоя надмірна щирість заводить тебе по той бік добра і зла!

Поглянь лише, що тобі залишається іншого? Твоїм очам, рукам і устам споконвіку судилося благословляти! Благословляють не рукою єдиною.

Поблизу тебе, хоч тобі й хочеться бути найбезбожнішим, вже пашить потаємна рахманність довгих благословень, від цього мені стає радісно й боляче.

Дозволь мені, Заратустро, одну ніч побути в тебе гостем! Тепер ніде на світі не буде мені краще, ніж у тебе!

– Амінь! Нехай буде так! – сказав вельми здивований Заратустра. – Он угорі йде дорога до Заратустриної печери.

Повір, превелебний, я сам охоче провів би тебе, бо люблю всіх побожних людей. Однак тепер мене кличе, нагально кличе від тебе крик про порятунок.

В моєму царстві ніхто не зазнає лиха, моя печера – надійна пристань. І найбільше моє бажання – допомогти всім засмученим упевнено ступити на твердий суходіл.

Але хто зніме з плечей твій смуток? Я занадто кволий для цього. Воістину, нам доведеться довго чекати, поки хтось знову воскресить тобі твого Бога.

Бо старого Бога вже нема, – він помер остаточно.

Так казав Заратустра.

НАЙБРИДКІША ЛЮДИНА

І знову Заратустрині ноги несли його по горах і лісах, а очі шукали й шукали, та ніде не примічали того, кого хотіли побачити, того, хто потрапив у велику скруту й волав про порятунок. Проте всю дорогу Заратустра відчував у своїм серці радість і вдячність.

– Скільки всього хорошого, – казав він, – подарував мені цей день, відшкодувавши свій поганий початок! Які рідкісні співрозмовники трапились мені!

Тепер мені доведеться довго пережовувати їхні слова, мов добірні зернята, а моїм зубам доведеться товкти й молоти їх, поки вони молоком потечуть мені в душу.

Та коли дорога знову завернула за скелю, краєвид ураз одмінився, і Заратустра вступив у царство смерті. Тут стирчали чорні й червоні виступи скель, не було ні травинки, ні деревця, ні пташиного співу. Це

була саме та долина, котру обминало все живе, навіть хижі звірі, і лише гадюки однієї породи, – потворні, товсті, зелені, – коли старілися, повзли сюди помирати. Отож пастухи прозвали цю долину Гадюча Смерть.

Заратустра заглибився в похмурі спогади, бо мав таке враження, ніби колись уже був у цій долині. І чимало важкого спадало йому на думку, тому він ішов повільно, дедалі повільніше і врешті спинився. І тут, розплющивши очі, він побачив, що край дороги хтось сидить – наче людина і ніби й не людина, а щось таке, про що словами не скажеш. Одразу ж Заратустру охопив пекучий сором, що йому довелося побачити таке на власні очі: почервонівши по саме сиве волосся, він відвів погляд убік і вже було підняв ногу, щоб утекти з цього недоброго місця. Та несподівано мертва пустеля озвалася: від самої землі почулося шипіння і хрип – так шипить і хрипить уночі вода в забитому водогоні; а наостанок долинув людський голос і почулися отакі слова:

– Заратустро! Заратустро! Розгадай мою загадку! Тільки швидко! Що таке помста свідкові?

Застерігаю, я загнав тебе на слизьке! Пильнуй, пильнуй, щоб твоя гордість не зламала тут ногу!

Ти, гордий Заратустро, вважаєш себе мудрим! Тож розгадай, лускачу твердих горіхів, загадку, – загадку, котрою є я сам! Скажи: "Хто я?"

Та коли Заратустра почув ті слова, як ви гадаєте, що сталося з його душею? Її заполонило співчуття, і він раптом важко упав долілиць, мов дуб, що довго не падав від безлічі ударів сокирою, а тут несподівано злякався того, хто тільки збирався його зрубати. Та ось він знову підвівся з землі, і його обличчя посуворішало.

– Я впізнаю тебе, – сказав він голосом, у якому відлунювала мідь, – ти вбивця Бога! Зійди з дороги.

Ти не стерпів того, хто бачив тебе, – найбридкішу людину, – того, хто завжди і наскрізь тебе бачив! Ти помстився свідкові!

Так казав Заратустра і хотів рушати, але той, що словами про нього не скажеш, схопив його за полу і знову почав булькотіти, намагаючись здобутися на слово.

– Постривай! – сказав він нарешті. – Постривай! Не обминай мене! Я розгадав, яка сокира тебе підрубала. Слава тобі, о Заратустро, що ти знову підвівся!

Я знаю: ти розгадав, що діється на душі в того, хто вбив його, – в убивці Бога. Постривай! Сядь біля мене, ти не пошкодуєш.

З ким же, як не з тобою, хотілось мені зустрітися? Зостанься, сядь! Але не дивися на мене! Пошануй цим – мою бридкість!

Мене переслідують, тепер тільки ти – мій останній притулок. Переслідують не своєю ненавистю, не своїми нишпорками – я глузував би з такого переслідування, пишався б ним і радів!

Хіба досі успіх був не на боці тих, кого затято переслідували? А хто затято переслідує, той легко привчається наслідувати: адже він, зрештою, йде по сліду! Та їхнє співчуття,–

їхнє співчуття жене мене і приганяє до тебе, о Заратустро. Захисти мене, ти мій останній притулок, ти єдиний, хто розгадав мене;

ти вгадав, що діється на душі в того, хто вбив його. Зостанься! А коли ти, нетерплячий, хочеш іти, не йди дорогою, котрою пройшов я. Та дорога погана.

Ти гніваєшся, що я надто довго затинаюсь та заїкаюсь? Що раджу тобі? Однак знай, що в мене, найбридкішого,

найбільші й найважчі ноги. Де я пройшов, там дорога погана. Мої ноги зоставляють смерть і ганьбу.

А по тому, як ти мовчки обминав мене, як почервонів, я добре зауважив, одразу впізнав, що ти Заратустра.

Будь-хто інший поглядом і словом кинув би мені свою милостиню, своє співчуття. Однак для цього я ще не досить убогий, ти це побачив;

для цього я надто багатий, багатий на велич, на жах і найстрашнішу потворність! Твій сором, о Заратустро, зробив мені честь!

Я заледве виліз із юрмища співчутливих, щоб знайти єдиного, котрий нині навчає: "Співчуття улізливе", – тебе, о Заратустро!

Чи то Господнє співчуття, чи людське – воно не вживається з соромом. І небажання допомогти може бути шляхетнішим за настирливу чесноту.

Та нині всі людці власне співчуття проголошують істинною чеснотою, – вони не здатні пошанувати велике нещастя, велику потворність, велику невдачу. Я дивлюся поверх них усіх, немов собака поверх

отари, що кишить овечими спинами. Це дрібні, зичливі і звичайні сірі людці.

Як чапля, закинувши голову, зневажливо дивиться поверх плитких ставків, так і я дивлюся поверх кишіння сірих дрібних хвилювань, жадань і думок.

Надто довго рацію визнавали за ними, за тими малими людцями; отже, зрештою, віддали їм і владу, і тепер вони повчають: "Добре тільки те, про що добре кажуть дрібні людці".

А "істиною" нині зветься те, про що казав проповідник, який сам вийшов з-поміж них, той дивний святий і захисник малих людей, що казав про себе: "Істина –це я".

Цей зухвалець уже давно змушує малих людей надиматися, мов жаба на болоті, сіючи своїм ученням величезну облуду: "Істина – це я".

Чи хтось коли-небудь давав зухвальцю ввічливішу відповідь? Аж ніяк, тільки ти, Заратустро, обминаючи його, проказав: "Ні! Ні! Тричі ні!"

Ти застерігав від його брехні, ти перший застеріг від співчуття – не всіх і не кожного, однак себе і схожих на себе.

Ти соромишся сорому великих страдників, і, воістину, о Заратустро, коли ти кажеш: "Співчуття впаде важкою хмарою, стережіться, люди!" –

коли ти вчиш: "Всі творці суворі, будь-яка велика любов вища за співчуття", – то як добре, здається мені, вивчив ти прикмети негоди!

Але й сам – остерігайся власного співчуття! Бо вже в дорозі до тебе чимало стражденних, хистких, розпачливих, що ще борсаються або вже коцюбнуть.

Я застерігаю тебе також від мене. Ти розгадав мою найкрученішу, найлихішу загадку – мене самого і те, що я скоїв. Я знаю сокиру, що підсікла тебе.

Однак він – повинен був померти: він дивився очима, які все бачили, – він бачив людські глибини й людське дно, всю потаємну ганьбу й потворність.

Його співчуття не відало сорому: він залізав у всі мої найбрудніші закутки. Цей цікавий, надміру настирливий, надміру співчутливий повинен був померти.

Він завжди бачив мене, такому свідкові я прагнув помститися – або ж самому позбутися життя.

Бог всевидющий, що бачив навіть людину, безперечно, повинен був померти! Людині нестерпно, коли є такий свідок.

Так казала найбридкіша людина. Заратустра ж підвівся й лаштувався податись геть, бо його пробирало морозом до самого нутра.

Ти, що й словами про тебе не скажеш, – почав він, – застеріг мене від свого шляху. В подяку за це я нахвалюю тобі свій. Дивись, там угорі Заратустрина печера.

Моя печера велика й глибока, в ній багато закутків, там і найскритніший знайде для себе криївку.

А поблизу печери сотні ходів і виходів для всього живого, що плазує, літає і скаче.

Ти, вигнанцю, що вигнав сам себе, не хочеш жити серед людей і людського співчуття? Гаразд, чини, як я! Так ти від мене чогось навчишся, вчиться тільки той, хто працює.

А передусім одразу поговори з моїм орлом та змією! В нього найбільше гордості, а вона наймудріша – нехай вони будуть для нас обидвох вірними порадниками!

Так сказав Заратустра й подався своєю дорогою, ще задумливіше й повільніше, ніж досі: бо багато ставив питань і нелегко знаходив відповіді.

Яка все ж людина жалюгідна! – міркував він у серці своїм. – Яка потворна, яка хрипка, скільки в ній прихованого сорому!

Мені кажуть, ідо людина любить себе, – ох, яким великим має бути це себелюбство! Як багато зневаги протистоїть йому!

Цей також любив себе стільки, скільки і зневажав, – як на мене, він великий у любові й великий у зневазі.

Я ще не зустрічав нікого, хто зневажав би себе глибше: а це і є висота. Ой лихо, може, це була та вища людина, чий крик я чув?

Я люблю великих зневажників. Та все одно: людина – це те, що слід подолати.

ЖЕБРАК З ВЛАСНОЇ ВОЛІ

Коли Заратустра покинув найбридкішу людину, йому стало холодно й самотньо, адже самотність і холод були в нього на серці, і через те навіть тіло пробирало холодом. Та простуючи далі й далі, вгору, вниз, минувши зелені луки, дику рінь, колись покладену в своє річище нетерплячим струмком, він зігрівся серцем й відчув у ньому полегшення.

– Що зі мною діється? – запитав він себе.–Мене наснажує щось тепле й живе, мабуть, десь неподалік.

Я вже не такий самотній, довкола блукають невідомі супутники й брати, моєї душі торкається їхній теплий віддих.

Коли він розглянувся, шукаючи, хто ж розрадив його самотність, то – о диво! – побачив корів, що зібралися на узвишші; то їхня близькість і запах зігріли йому серце. Корови, здавалося, пильно слухали якогось промовця і на прибульця не звертали уваги. Коли Заратустра підійшов ближче, то виразно почув людський голос, що долинав з коров'ячого гурту; всі корови, звісно, дивилися на промовця.

Заратустра жваво поспішив на узвишшя й розігнав корів, побоюючись, щоб не скоїлося лиха з тим, кому навряд чи зарадило б коров'яче співчуття. Та він помилився, бо побачив, що на землі сидить чоловік і, здавалося, умовляє тварин не відчувати перед ним страху, – який може бути страх перед миролюбною людиною, що проповідує на горі, ллючи з очей своїх саму добрість.

– Що ти шукаєш тут? – здивовано вигукнув Заратустра.

– Що я тут шукаю? – перепитав той. – Того, що й ти, порушнику спокою! Шукаю на світі щастя.

Від цих корів я хотів дізнатися, що таке щастя. Бо знай, я вже півранку розмовляю з ними, і вони саме збиралися мені розтлумачити. Навіщо ти їм завадив?

Якщо ми не повернемося назад і не будемо як корови, то не ввійдемо в царство небесне. Адже одного нам слід у них навчитися – ремиґати.

І воістину, якби людина здобула весь світ, а не навчилася єдиного – ремиґати, то яка користь людині! Вона б не позбулася скорботи,–

своєї великої скорботи, яку нині називають огидою. У кого ж сьогодні серце, уста й очі не сповнені огиди? Ні в кого, навіть у тебе! І в тебе теж! А поглянь на корів!

Так казав проповідник на горі й підняв очі на Заратустру, бо досі з любов'ю дивився на корів, – і раптом одмінився.

– З ким я розмовляю? – перелякано вигукнув він і підхопився з землі. – Це людина, позбавлена огиди, це сам Заратустра, переможець великої огиди, це очі, це уста, це серце самого Заратустри.

Кажучи це, він із сльозами на очах цілував руки тому, до кого звертався, і поводив себе так, наче йому з неба несподівано впав коштовний подарунок або скарб. Корови ж на все це дивилися й дивувалися.

– Любий мій дивний чоловіче, не говори до мене! – захищаючись від його ніжності, сказав Заратустра. – Розкажи спочатку про себе! Хіба ти не той жебрак з власної волі, що колись відмовився від великого багатства,

що відчув сором за своє багатство й за багатих і втік до найубогіших, щоб віддати їм свій статок і серце? Та вони не прийняли його.

– Та вони не прийняли мене, – сказав жебрак з власної волі, – це ти добре знаєш. Отож я врешті подався до звірів і до цих корів.

– Там ти навчився, – урвав Заратустра, – наскільки важче вміти давати, ніж уміти брати, і що добре давати – це мистецтво, найвище, найвитонченіше мистецтво добра.

– Надто в нашу добу, – відповів жебрак з власної волі, – надто нині, коли все нице збурилось і, полохливе, теж задирає носа: це підводиться потолоч.

Адже ти знаєш, настала пора великого, лиховісного, довгого й повільного повстання потолочі і рабів; воно дедалі набирає сили!

Тепер ниць обурює будь-яка благодійність і невеликі пожертви, – й надміру багаті нехай стережуться!

Ті, що, мов пузаті пляшки, вичавлюють по краплі рідини з завузенької шийки, нехай знають, що нині таким пляшкам відбивають шийки.

Хтива жадоба, жовчна заздрість, понура мстивість, пиха потолочі – все це впало мені в око. Вже неправда, що вбогі блаженні. А царство небесне належить коровам.

– А чому не багатим? – прискіпливо запитав Заратустра, відганяючи корів, котрі довірливо обнюхували миролюбного проповідника.

– Навіщо прискіпуєшся? – відповів той. – Ти сам це знаєш краще від мене. Що штовхало мене до найубогіших, о Заратустро? Хіба не огида до наших найзаможніших?

До каторжників багатства, які з холодними очима й ласолюбними помислами визбирують собі вигоду з будь-якого сміття, до того наброду, що смердить до небес;

до тієї роззолоченої брехливої потолочі, що походить від злодіїв, стерв'ятників і тандитників, що ласа до жінок, хтива й забудькувата – адже вона недалеко відійшла від блудниці?

Потолоч угорі, потолоч унизу! Що нині означає "вбогий" і "багатий"! Різницю між ними я забув – я утікав щораз далі, поки прийшов до оцих корів.

Так казав миролюбний проповідник, а сам при цьому сопів і прів, отож корови знову дивувалися. Але Заратустра, слухаючи такі суворі слова, з усмішкою вдивлявся в його обличчя і мовчки похитував головою.

– Вживаючи такі суворі слова, ти, проповіднику з гори, чиниш над собою наругу. Ні очі, ні уста твої не створені для такої суворості.

І, як на мене, твій шлунок теж: йому огидні будь-який гнів і будь-яка запінена ненависть. Твій шлунок вимагає лагіднішої поживи: ти не м'ясоїд.

Як на мене, ти більше скидаєшся на вегетаріанця, збирача трав і коріння. Мабуть, ти жуєш зерна. Так, я певен, ти не ласий на м'ясо і полюбляєш мед.

– Ти вгадав, – з полегкістю в серці відповів жебрак з власної волі. – Я люблю мед і жую зерна, бо шукаю те, що приємне на смак і очищує віддих;

те, на що йде багато часу, над чим цілоденно працюють роти сумлінних ледарів та нероб.

Далі за всіх тут, звісно, пішли корови: вони навчилися ремиґати й вилежуватися на сонці. І вони утримуються від будь-яких важких роздумів, що висушують серце.

– Гаразд! – сказав Заратустра. – Ти ще повинен побачити мого орла та змію, – їм тепер на світі немає рівні.

Дивися, он іде дорога до моєї печери: цієї ночі будь у ній гостем. І поговори про тваринне щастя з моєю звіриною,

поки я сам повернуся додому. А тепер мене спішно кличе від тебе крик про порятунок. У мене ти ще знайдеш свіжий мед, свіжий, як лід, стільниковий золотий мед: їж його!

А тепер, мій любий дивний чоловіче, попрощайся зі своїми коровами, хоч як це тобі важко! Адже це твої найщиріші друзі й наставники!

– За винятком одного, котрого я люблю ще дужче, – відповів жебрак з власної волі. – Ти, о Заратустро, теж добрий і навіть кращий за корову!

– Геть, ниций підлеснику, забирайся геть! – люто закричав Заратустра. – Навіщо розбещуєш мене такою похвалою і медом лестощів?

Геть від мене! – ще раз гукнув він і замахнувся на лагідного жебрака ціпком, а той жваво дременув геть.

ТІНЬ

Тільки-но жебрак з власної волі побіг і Заратустра знов опинився наодинці, як позад нього почувся новий голос:

– Стій, Заратустро! Та постривай же! Це я, о Заратустро, твоя тінь!

Та Заратустра не спинився, бо його пойняла раптова досада, що у нього в горах стало так тісно й завізно.

– Куди ж поділася моя самотність? – казав він. – Воістину, це вже занадто, гори кишать приблудами, моє царство вже не від цього світу, мені потрібні нові гори.

Мене кличе моя тінь? Що мені моя тінь! Нехай біжить собі за мною! Я від неї – втечу.

Так казав Заратустра до свого серця й біг далі. Але той, хто був позаду, не відставав; отож небавом один за одним бігло аж троє – попереду жебрак з власної волі, за ним Заратустра, а позаду його тінь. Недовго вони так бігли, бо Заратустра отямився від своєї глупоти й одразу струснув із себе всю досаду.

– Гей! – сказав він. – Хіба з нами, старими відлюдниками й святими, не траплялися з давніх-давен найсмішніші пригоди?

Воістину, в горах моя глупота дуже виросла! І ось тепер я чую, як шість дурних старечих ніг тупотять одна за одною!

Невже Заратустрі годиться боятись якоїсь тіні! До того ж мені, зрештою, здається, що її ноги довші за мої.

Так, сміючись очима і здригаючись усім тілом від сміху, казав Заратустра. Він зупинився і притьмом обернувся, трохи не поваливши тінь, що переслідувала його: гак близько насідала вона на п'яти і так знесиліла. А коли він зміряв її очима, то злякався, немов побачив мару: його переслідувач був худий, чорний, виснажений і кволий.

– Хто ти? – грубо запитав Заратустра. – Що тут робиш? І чому називаєш себе моєю тінню? Не до вподоби ти мені.

– Вибач, – озвалася тінь, – що це я. І якщо, о Заратустро, тобі не до вподоби, то що вдієш, – за те я й хвалю тебе і твій добрий смак.

Я – мандрівник, що не раз наступав тобі на п'яти; я вічно в дорозі, хоч не маю мети і навіть рідного дому: отож, воістину, ще трохи, і я був би як Вічний Жид, дарма що таки не вічний і аж ніяк не жид.

Як? Невже мені судилося вічно бути в дорозі? Шарпаним і гнаним усіма вітрами? О земле, ти стала для мене надто круглою!

Я вже побував на всіх теренах, стомленою курявою спав на свічадах і на шибках; все від мене бере, ніщо не дає, я худну – вже майже схожий на тінь.

Однак за тобою, Заратустро, я летів і тягся найдовше, а якщо й ховався від тебе, то все ж був твоєю вірною тінню, хоч би де ти сів, там сідав і я.

Разом з тобою я обійшов найдальші та найхолодніші світи, мов привид, що взимку залюбки гасає по засніжених покрівлях.

Разом з тобою я тягнувся до всього забороненого, найгіршого, найдальшого, і коли щось у мені можна назвати чеснотою, то хіба лише те, що я не боявся ніякої заборони.

Разом з тобою я розбив усе, що колись шанувало моє серце, я зламав усі межі, повалив усіх ідолів, біг за найнебезпечнішими забаганками – воістину, нема такого злочину, який би я не скоїв.

Разом з тобою я втратив віру в слова, цінності та великі імена. Коли чорт линяє, то хіба заразом із шкурою не відпадає його ім'я? Бо ім'я – це тільки шкура. І сам чорт, мабуть, – теж тільки шкура.

"Істини не існує, все дозволене", – так я переконував себе. Головою і серцем я поринав у найхолодніші води. Ох, як часто я через це стояв голий і червоний мов рак!

Ох, куди поділось усе добре, ввесь сором і вся віра в добрих! Ох, куди поділася та облудна невинність, якою я тішився, – невинність добрих та їхньої шляхетної брехні!

Надто часто, воістину, я слід у слід ішов за істиною, – і діставав від неї закаблуком. Часто я хотів обдурити і, – леле! – тільки тоді доторкався – до істини.

Надто багато прояснилося мені: тепер воно вже мене не обходить. Все, що я любив, уже мертве, – отже, хіба можу я любити себе?

"Жити як заманеться або зовсім не жити", – цього прагну, цього прагнуть і найсвятіші. Та леле! Чи є ще для мене радість?

Чи є ще в мене мета? Пристань, до якої пливе моє вітрило?

А де ж попутний вітер? Ох, тільки той, хто знає, куди йому треба, знає також і те, який вітер для нього сприятливий і попутний.

Що мені ще залишилося? Стомлене і зухвале серце, непогамовне жадання, легкодумні крила, перебитий хребет.

А щодо пошуків моєї домівки: о Заратустро, ти ж знаєш, ці пошуки стали для мене моєю домовиною, у ній мене й поховають.

Де – моя домівка? Я напитую, шукаю і шукав її, та ніде не знайшов. О вічне скрізь, о вічне ніде, о вічне – марно!

Так казала тінь, а Заратустра аж рота роззявив від подиву.

– То ти моя тінь! – сумовито сказав він урешті. – Загроза над тобою, вільний розуме, мандрівна душе, чималенька! Тобі випав поганий день: пильнуй, щоб не настав іще гірший вечір!

Таким непосидам, як ти, зрештою і в'язниця може видатися блаженством. Ти колись бачив, як сплять ув'язнені злочинці? Вони сплять спокійно, вони вперше насолоджуються безпекою.

Стережися, щоб, кінець кінцем, тебе не заплутала в тенета якась вузька віра, якесь жорстоке, невблаганне безумство! Бо тепер тебе спокушає і зваблює все вузьке і жорстоке.

Ти загубив мету: лишенько, – яким жартом або покутою ти надолужиш цю втрату? А заразом – ти втратив ще й дорогу!

Бідний, завіяний і замріяний, стомлений метелику!

Хочеш цього вечора мати притулок і відпочинок? То йди вгору до моєї печери!

Ця дорога допровадить тебе до неї. А тепер я хутко втечу. На мене вже ніби налягає тінь.

Я побіжу самотою, щоб круг мене знову заясніло. До того ж я повинен ще довго весело триматися на ногах. А ввечері у мене – будуть танці!

Так казав Заратустра.

ОПІВДНІ

Заратустра біг та й біг, ніхто не траплявся йому назустріч, він був сам, щораз глибше поринав у себе, жадібно пив свою самотність, тішився, думав про речі приємні, – і так годинами.

Та опівденної пори, коли сонце стояло просто над Заратустриною головою, він проходив повз старе, криве й каракате дерево, обвите щедрою любов'ю виноградної лози і сховане від себе самого, – з нього звисали налиті бурштинові грона й просилися в руки подорожнього. Тоді йому забаглося трохи вгамувати спрагу й зірвати одне гроно, та ледь він простяг руку, як йому ще більше забаглося іншого, – саме опівдні лягти під деревом і заснути.

Заратустра так і зробив, і тільки-но лігши на землю, в тишу і затишок різнотрав'я, він одразу ж забув про свою невеличку спрагу й заснув. Бо, як мовиться в Заратустриній приповідці, одне буває потрібніше за інше. Тільки очі його залишалися розплющені, бо не могли надивитися вдосталь і натішитися деревом і любов'ю виноградної лози.

Одначе, засинаючи, Заратустра казав до свого серця так:

– Тихше! Тихше! Хіба світ не став довершений? Що ж, зрештою, діється зі мною?

Як ніжний легіт, невидимо і легко, мов пір'їнка над гладесеньким морем, – так танцює наді мною сон.

Він не налягає на очі, не присипляє душі. Легенький він, воістину! Легкий, мов пір'їнка.

Він переконує мене, – невже я не знаю як? Він торкається мене зсередини лагідною рукою, він змушує мене коритися. Так, він змушує мою душу потягуватися,–

яка довга і стомлена стає вона, моя дивна душа! Невже вечір сьомого дня припав для неї якраз на полудень? Мабуть, надто вже довго блукала вона, блаженна, серед усього доброго і зрілого?

Довго потягується вона, – щораз довше й довше! Вона, моя дивна душа, лежить спокійно. Надто вже багато доброго вона скуштувала, і її пригнічує золота печаль, змушує кривити вуста.

Як корабель, що ввійшов у найзатишнішу затоку: стомившись далекими подорожами в незнаних морях, він тулиться до землі. Хіба земля не надійніша?

Коли такий корабель тулиться і лащиться до берега, досить одному павукові протягнути до нього павутинку – і міцнішої линви не треба.

Мов той стомлений корабель у найзатишнішій затоці, я відпочиваю на землі, відданий їй, довірливий, прив'язаний до неї найтоншими нитками.

О щастя! Щастя! Чи не хочеш ти, душе моя, заспівати? Ти лежиш у травах. Проте настала таємнича, урочиста пора, коли жоден пастух не грає на сопілці.

Стережися! Над нивами спочиває спекотний полудень. Не співай! Тихше! Світ довершений.

Не співай, душе моя – польова пташко! Навіть не шепочи! Дивися – скрізь тиша! Старий полудень спить, ворушить губами: чи не п'є він саме тепер краплини щастя,–

вилежаної, витриманої краплини щастя, золотого вина? Ось війнуло над ним, засміялося щастя. Так сміється Бог. Тихше!

"На щастя, для щастя потрібно так мало!" – казав я колись і вважав себе розумним. Однак я знаю тепер, що це було блюзнірство. Розумні дурні вміють казати краще.

Якраз найменшого, найтихішого, найлегшого – шурхоту ящірки, вітерцю, подиху, миті – досить для найбільшого щастя. Тихше!

Що сталося зі мною? Слухай! Може, час полетів геть? Може, я падаю? Може, я впав – цить! – у криницю вічності?

Що діється зі мною! Тихше! Невже мене вжалило – леле! – в серце? В самісіньке серце! О розбийся, розбийся, серце, після такого щастя, після такого жала!

Як! Хіба не саме в цю мить довершився світ? Заокруглився і дозрів? Куди він котиться круглим перснем? Невже я біжу за ним? Цить!

Тихше... (Тут Заратустра потягнувся й відчув, що спить).

– Вставай, сплюху, – сказав він собі. – Як можна спати опівдні! Гаразд, вставайте, старі ноги! Пора вже і навіть давно пора, перед вами ще добрий шмат дороги.

Тепер ви виспались – і довго ж ви спали? Половину вічності! Гаразд! Вставай, моє старе серце! Скільки часу, щоб прокинутися, потрібно тобі після такого сну?

Але тут Заратустра знову заснув, і його душа побурчала, поогиналася і знову вляглася:

– Відчепися від мене! Тихше! Хіба світ саме тепер не довершився? О, золота кругла куля!..

– Вставай, злодюжко, ледащице! – сказав їй Заратустра. – Як? Ти ще й досі потягуєшся, позіхаєш, зітхаєш, падаєш у глибокі криниці?

Хто ж ти, душе моя? (І тут він злякався, бо з неба на обличчя йому впав сонячний промінь).

О небо наді мною, – зітхаючи, сказав він і сів, – ти придивляєшся до мене? Дослухаєшся до моєї дивної душі?

Коли вже ти вип'єш цю краплю роси, що впала на все земне, – коли ти вип'єш мою дивну душу?

Коли, кринице вічності, радісна, жахлива опівденна безодне! Коли знову втягнеш у себе мою душу?

Так казав Заратустра й піднявся з ложа під деревом, наче після чужого похмілля; глянув і побачив, що сонце стояло ще просто над головою. Цілком певно можна було гадати, що того разу Заратустра спав недовго.

ПРИВІТАННЯ

Вже пізно пополудні, після довгих марних пошуків та блукань, Заратустра знову повернувся в печеру. Коли він зупинився перед нею не далі як за двадцять кроків, то сталося таке, чого він найменше сподівався: він знову почув страшний крик про порятунок. І дивно! Цього разу крик лунав з його власної печери. Крик був довгий, лункий,

незвичний, і Заратустра добре розрізняв у ньому багато голосів: це тільки звіддалік могло здатися, що крик той лунає з одних уст.

Тоді Заратустра метнувся до печери, і – леле! – що за видовище постало перед ним після такого шумовища! Там сиділи вкупі всі ті, кого йому трапилося зустріти вдень: король з правої і король з лівої руки, старий штукар, папа, жебрак з власної волі, тінь, сумлінний духом, похмурий віщун та осел. А найбридкіша людина нап'яла на себе корону й підперезалася двома багряними поясами, – вона, як і всі бридкі, любила гарно вдягатися. Посередині цього сумного товариства стояв Заратустрин орел, скуйовджений і стривожений, бо йому доводилося відповідати на чимало такого, на що його гордість не мала відповіді; а мудра змія висіла в нього на шиї.

Все це дуже здивувало Заратустру, відтак він з поблажливою цікавістю розглянув кожного гостя зокрема, читаючи, що в них у душі, і знову дивуючись. Тим часом присутні підвелися з місць і шанобливо чекали, поки Заратустра заговорить. Заратустра ж почав так:

– О безпорадні! О дивні люди! Отже, це ви благали порятунку? Тепер я вже знаю, де шукати того, кого я марно шукав сьогодні, – вищу людину:

ця вища людина сидить у моїй власній печері! Чому ж я дивуюся! Хіба не сам я привабив її сюди медовими офірами й підступними принадами свого щастя?

Однак здається мені, ви, що благали порятунку, не пасуєте одне одному, – сидячи тут разом, ви породжуєте в кожному серці тільки неприязнь. Спершу повинен прийти той,–

той, хто знову навчить вас сміятися, той добрий, веселий заводіяка, танцюрист, вітрогон і паливода, якийсь старий дурень, – як ви на це?

Та вибачте мені, безпорадні, що я звертаюся до вас з такими нікчемними словами, воістину, не гідними таких гостей! Ви ж не здогадуєтеся, що надихає моє серце,–

це, даруйте мені, ви самі й ваш вигляд! Бо вигляд безпорадного будь-кому додає мужності. Будь-хто вважає себе досить сильним, щоб розрадити безпорадного.

Мене ж цією силою, мов добрим дарунком, наділили ви, мої високі гості! Який же ваш дарунок доречний! Гаразд, не гнівайтеся, що і я запропоную вам дарунок.

Тут моє царство й мої володіння, – а все моє цього вечора й цієї ночі має належати вам. Вам слугуватимуть мій орел та змія, а моя печера стане місцем вашого відпочинку!

Біля мого вогнища ніхто не повинен впадати у відчай, в своїх мисливських угіддях я кожного захищаю від його диких звірів. І передусім я пропоную вам – певність!

А потім – свого мізинця. А коли вже матимете його, тоді беріть усю руку і, що вдієш, на додачу серце! Ласкаво прошу, вітаю вас, дорогі гості!

Так казав Заратустра й сміявся з любові і злості. Після привітання гості вдруге вклонилися й шанобливо мовчали, а король з правої руки від імені всіх відповів:

– По тому, як ти, Заратустро, запропонував нам руку і привітав нас, ми впізнаємо в тобі Заратустру. Ти принизився перед нами, майже образив нашу повагу до тебе,–

та хто б зміг, як ти, принизитись із такою гідністю? Вже тільки це напоумлює нас, приносить втіху нашим очам і серцям. Вже тільки щоб

подивитися на це, ми б охоче здолали ще вищі гори. Прийшли ми, власне, як спраглі видовищ, бо хотіли побачити, що просвітлює засмучений погляд.

І ось ми вже не благаємо порятунку. Наші душі й серця вже відкриті й зачаровані, ще трохи – і наша мужність набереться завзяття.

Ніщо на світі, о Заратустро, не зростає з такою радістю, як високе, міцне жадання: це найкраща в світі рослина. Одне таке дерево прикрашає ввесь краєвид.

О Заратустро, той, хто росте, як ти, немов пінія: високий, мовчазний, твердий, самотній, міцний, гнучкий і владний,–

зрештою, такий, що могутнім зеленим гіллям утверджує своє владарювання, суворо запитує вітри, негоди й усе, споконвіку притаманне висотам;

І ще суворіше – всевладний і всепереможний – відповідає; о, хто б не здолав високі гори, щоб тільки глянути на те дерево?

Під твоїм, о Заратустро, деревом знаходить собі втіху засмучений і недолугий, побачивши тебе, занепокоєний набувається певності, його серце зцілюється.

Воістину, тепер до твоєї гори й дерева спрямовано чимало поглядів, усі прагнуть пізнати тебе, і чимало людей уже запитує: хто такий Заратустра?

А ті, кому ти краплинами вливав у вуха мед своєї пісні, всі зачаєні, самітники й усамітнені вдвох воднораз заговорили до свого серця:

"Чи живий іще Заратустра? Жити більше не варт, нам усе байдуже, все марне, якщо з нами не буде Заратустри!"

"Чому не приходить той, хто так давно возвістив про себе? – запитує чимало людей. – Може, його поглинула самотність? Або ж ми самі повинні прийти до нього?"

А тепер таке, що сама самотність порохнявіє та завалюється, немов могила, яка провалюється і не може приховати своїх мерців. Усюди видно воскреслих.

Довкруг твоєї, Заратустро, гори тепер здіймаються дедалі вищі хвилі. І хоч яка висока твоя висота, чимало хвиль таки достане до тебе, – твоєму човнові недовго лежати на сухому.

І те, що ми, безпорадні, тепер прийшли до тебе в твою печеру й позбулися розпачу, – тільки свідчення і знамення, що в дорозі до тебе ще кращі;

бо в дорозі до тебе сам він, останній послідок Бога серед людей, тобто всі люди з великою тугою, великою огидою, великою досадою;

всі, хто не хоче жити, якщо знову не навчиться надіятись, якщо тільки не перейме від тебе, о Заратустро, великої надії!

Так сказав король з правої руки й схопив Заратустру за руку, щоб поцілувати, однак той ухилився від тієї шаноби й злякано, мовчки й несподівано відступив, немов полетівши в далеку далеч. Та за мить він знову був серед гостей, дивився на них ясним, допитливим поглядом і казав:

– Гості мої, о вищі люди, хочу поговорити з вами по-німецьки й чітко. Тут, у цих горах я чекав не вас.

("По-німецьки й чітко?" Збави Господь! – сказав тут убік король з лівої руки. – Видно, що цей східний мудрець не знає милих німців!

Таж він має на увазі "по-німецьки й грубо" – ну що ж! Як на сьогодні, це не найгірший смак!")

– Нехай усі ви воістину вищі люди, – вів далі Заратустра, – та для мене ви не досить високі й сильні.

Для мене, тобто для невблаганного, що мовчить у мені, та не завжди мовчатиме. Якщо ви й належите мені, то все ж не так, як моя права рука.

Бо хто, як ось ви, стоїть на хворих і хирлявих ногах, той, свідомо чи несвідомо, передусім хоче, щоб його щадили.

та я ніколи не щадив ні своїх рук, ні ніг, не щадив і своїх воїнів: тож яка може бути з вас користь у моїй війні?

З вами я занапастив би будь-яку перемогу. А чимало з вас полягло б, тільки-но почувши гучний грім моїх барабанів.

До того ж, як на мене, вам бракує краси й родовитості. Для свого вчення я потребую чисті й гладкі свічада, а на вашій поверхні спотворюється навіть моє власне зображення.

На ваші плечі налягає чималий тягар, купа спогадів, не один злий карлик скорчився у закутках ваших душ. Адже видно, що вас породила потолоч.

Та якби ви навіть були шляхетної вдачі й високі духом, однак усередині вас зоставалося б чимало кривого і потворного. І немає на світі коваля, котрий зміг би вас випростати і виправити.

Ви тільки міст: нехай через вас переходять вищі! Ви сходинки, тож не гнівайтеся на того, хто по вас підіймається на свою висоту!

Мабуть, із вашого сімені колись і для мене виросте правдивий син і досконалий спадкоємець – та до цього ще далеко. А самі ви – не ті, кому належить мій спадок та ім'я.

Не вас я чекаю тут у горах, не з вами я востаннє зійду вниз. Ви прийшли до мене, немов давши знак, що вищі вже в дорозі до мене,–

але не ті з великою тугою, великою огидою, великою досадою, не ті, кого ви назвали послідком Бога.

Ні! Ні! Тричі ні! Тут у горах я чекаю інших, ширших душею і міцніших тілом: повинні прийти усміхнені леви!

Шановні мої гості, о дивні люди, – невже ви ще нічого не чули про моїх дітей? І що вони в дорозі до мене?

Розповідайте ж мені про мої сади, про мої блаженні острови, про мій новий прекрасний рід, – чому ви не говорите про них?

Нехай дарунком вашої любові буде розповідь про моїх дітей. У них моє багатство, через них я зубожів; я все віддав,–

я все віддам, щоб мати єдине: тих дітей, ті живі пагони, ті живодайні дерева мого жадання і моєї найвищої надії!

Так казав Заратустра й раптом урвав свою мову, бо в його серці заворушилась туга; він заплющив очі й стулив уста. Всі його гості, нерухомі й приголомшені, також стояли мовчки, тільки старий віщун чомусь моргав і махав руками.

ТАЄМНА ВЕЧЕРЯ

Саме на цьому місці віщун перервав вітання Заратустри та його гостей: він, як людина, що не марнує часу, пропхався наперед, схопив Заратустрину руку й гукнув:

– Стривай, Заратустро! Одне буває потрібніше за інше, ти сам це казав, отож мені одна річ потрібніше за все інше.

Доречно нагадати: хіба ти не запросив мене на вечерю? І тут чимало людей після довгої дороги. Не розмовами ж ти збираєшся нас нагодувати?

Тут уже забагато говорили про замерзлих, утоплених, задушених та про інших стражденних, – та ніхто не згадав про моє лихо: адже я помираю з голоду.

(Так казав віщун, та коли Заратустрині орел та змія почули ці слова, то зі страху втекли. Адже вони бачили, що всього принесеного ними за день не вистачить, щоб напхати одного тільки віщуна).

Вже не кажучи про спрагу, – не вгавав віщун. – Хоч я чую, що вода тут дзюркоче, мов мудрі промови, тобто щедро й невтомно, та я – хочу вина!

Не кожен, як Заратустра, п'є від народження тільки воду. До того ж для стомлених і знеможених вода не придатна: нам личить вино – від нього вмить одужуєш і відразу набуваєш здоров'я!

Скориставшись тим, що віщунові забаглося вина, мовчазному королеві з лівої руки також удалося втулити слово.

– Про вино, – сказав він, – ми з моїм братом, королем з правої руки, подбали: вина в нас доволі – повна осляча поклажа. Отже, бракує тільки хліба.

– Хліба? – озвався Заратустра й розсміявся. – Якраз хліба в самітників не буває. Та не хлібом самим живе людина, а ще й хорошою ягнятиною, а ягнят у мене двійко.

Їх треба хутенько зарізати й приправити шавлією – оце смакота. Не бракує також коріння і плодів, від яких не відмовляться навіть вередливі ласуни; крім того, є ще доволі горіхів та інших загадок, щоб полускати.

Отож ми швиденько спорядимо хороший стіл. А хто хоче за нього сісти, мусить докласти рук, навіть королі. Бути куховаром у Заратустри не вадить навіть королеві.

Така пропозиція всім припала до серця, тільки жебрак з власної волі наїжачився проти м'яса, вина й прянощів.

– Послухайте лише цього ненажеру Заратустру! – жартівливо сказав він. – Хіба для того усамітнюються в печери на верховинах, щоб улаштовувати такі вечері?

Тепер я, звісно, розумію, чого він колись нас учив, кажучи: "Хвала невеликій бідності!" – чого він прагне позбутися жебраків.

– Будь, як і я, в доброму гуморі, – відповів Заратустра, – дотримуйся, досконалий, своїх звичок, жуй свої зернята, пий воду, хвали свою страву, якщо лише вона тішить твою душу!

Я – закон тільки для своїх, а не закон для всіх. Але хто належить мені, повинен бути твердим горішком і легким на ногу,

радіти війнам, бенкетам, не бути мурмилом та пус— томрійником, бути готовим до найтяжчого, мов до свята, бути здоровим і дужим.

Моїм і мені належить найкраще, а коли нам його не дають, ми беремо самі: найкращу їжу, найчистіше небо, найпотужніші думки, найвродливіших жінок!

Так казав Заратустра, а король з правої руки зауважив:

– Дивовижно! Чи хтось коли чував таку розумну мову з уст мудреця?

Воістину, дуже рідко трапляється мудрець, що мав би розум і не був ослом.

Так казав король з правої руки і дивувався, а осел злорадно додав до його слів: "І-А". Це й стало початком тієї довгої вечері, котру в історичних книжках назвали "таємною вечерею". Під час цієї вечері вели мову не про що інше, як про вищу людину.

ПРО ВИЩУ ЛЮДИНУ

1

Коли я вперше прийшов до людей, то вчинив велику глупоту, на яку здатен тільки самітник: я з'явився перед людьми на базарному майдані.

І коли я промовляв до всіх, то не промовляв ні до кого. Під вечір мені товаришили канатоходці й мерці, і я й сам мало не помер.

Та з новим світанком до мене прийшла нова істина – тоді я навчився казати: "Що мені до базарів, потолочі, галасу та ослячих вух!

О вищі люди, навчіться від мене такого: на базарі ніхто не вірить у вищих людей. А якщо вам захочеться там промовляти, – гаразд! Потолоч тільки кліпає очима: "Ми всі рівні!

О вищі люди, – кліпає очима потолоч, – вищих людей не буває, ми всі рівні, людина – це людина, перед Богом – ми всі рівні!"

Перед Богом! Але ж тепер цей Бог помер. А перед потолоччю ми не хочемо бути рівними. Вищі люди, йдіть геть з торговища!"

2

Перед Богом! Але ж тепер цей Бог помер! Вищі люди, цей Бог був для нас найбільшою небезпекою.

Відколи він у могилі, відтоді ми вперше воскресли. Тільки тепер настає великий полудень, тільки тепер вища людина починає – владарювати!

Ви зрозуміли це слово, брати мої? Вас проймає жах, на серці у вас потьмарилося? Чи не зяє тут для вас безодня, чи не дзявкає тут на вас пекельний пес?

Гаразд! Уперед, вищі люди! Нарешті в гори людського майбутнього настають пологи. Бог мертвий, – тепер ми хочемо, щоб жила надлюдина.

3

Нині найтурботливіші запитують: "Як тішитись людині?" Заратустра ж, єдиний і перший, запитує: "Як ту людину подолати?"

Надлюдина припала мені до серця; моя перша і єдина любов – вона, а не людина – чи то ближня, чи вбога, чи стражденна, а чи найкраща.

О брати мої, в людині я можу любити тільки те, що вона йде до загибелі. І навіть у вас є чимало такого, що сповнює мене любов'ю і надією.

Ваша, вищі люди, зневага сповнює мене надії. Адже великі зневажники – це великі шанувальники.

Ваш відчай гідний великої поваги. Адже ви не навчилися піддаватися, не вмієте хитрувати.

Нині запанували дрібні людці, і всі вони проповідують покору, скромність, розважливість, сумлінність, обачність і довжелезне "і т.ін." маленьких чеснот.

Все бабське, все, що походить від рабського, а надто з роїння потолочі, – ось що хоче вершити долю всіх людей. Гидота! Гидота! Яка ж це гидота!

І все те питає, питає і не знає краю: "Як найкраще, найдовше, найприємніше тішитись людині?" Хто дасть відповідь, той і буде паном.

Подолайте, брати мої, цих сьогоденних, цих дрібних людців: адже саме вони – найбільша небезпека для надлюдини!

Подолайте, о вищі люди, маленькі чесноти, дрібні викрутні, обачність, піщинки, мурашину метушню, жалюгідне вдоволення, "щастя більшості"!

І краще впадати у відчай, аніж піддаватися. Воістину, я люблю вас, вищі люди, за те, що сьогодні ви не вмієте жити! Жити отак, як ви, – це найкраще!

Чи маєте ви мужність, брати мої? Чи відважні серцем? Тільки не мужність для очей свідків, а мужність самітника й орла, на котру вже не зважає навіть Бог?

Холодні душі, неплідні воли, сліпці та п'яниці, як на мене, відваги не мають. Відвагу в серці має той, хто знає страх, але долає його, хто бачить безодню, але дивиться в неї гордо.

Хто дивиться в безодню, але орлиними очима, хто хапає безодню орлиними кігтями, – лише той наділений мужністю.

5

"Людина зла", – кажуть мені на втіху всі наймудріші. Ох, якби це й нині було правдою! Адже в злі – найбільша сила людини.

"Людина з ліпшої повинна ставати злішою",–навчаю я. Найзліше потрібне для найбільшого блага надлюдини.

Проповідник дрібних людців вважав би благом страждати й нести людські гріхи. Однак я радію великому гріхові як найбільшій своїй утісі.

Однак це сказано не для довгих вух. Не кожне слово личить кожній мармизі. Це речі витончені й далекі: не слід топтати їх баранячими ратицями!

6

Невже ви, вищі люди, гадаєте, ніби я прийшов виправляти те, що ви напартачили?

Чи ніби віднині я хочу вас, стражденних, зручніше вкладати спати? Чи вказати вам, блудним, заблуканим, заповзаним, нові, зручніші стежини?

Ні! Ні! Тричі ні! Дедалі більше й усе кращі з вас мають гинути: адже вам повинно ставати все гірше й сутужніше. Тільки так,–

тільки так людина зростає до тієї висоти, де її б'є і трощить блискавиця; до висоти, де літають блискавиці!

Мій розум і туга спрямовані на мале, на довге, на далеке, – що мені до ваших жалюгідних, повсюдних, минущих злиднів!

Як на мене, ви ще замало страждаєте! Бо страждаєте ви через себе, – людина вас поки не обходить. Якби ви сказали інакше, ви б збрехали! Ніхто з вас не знає моїх страждань...

7

Мені замало, щоб блискавиця більше не шкодила. Я хочу не відвести її, а навчити на мене – працювати.

Моя мудрість вже довго громадиться, як хмаровиння, стає дедалі спокійніша й темніша. Таке судилося всякій мудрості, що коли-небудь має народити блискавицю.

Для людей сьогодення я не хочу ні бути світлом, ні навіть зватися ним. Бо я хочу їх осліпити. Блискавице моєї мудрості, випали їм очі!

8

Не прагніть того, що вам не під силу, – хто прагне не по силі своїй, той заклятий брехун.

А надто коли зазіхає на велике! Адже такі пронозливі фальшувальники й лицедії породжують недовіру до великого –

аж поки, зрештою, стануть брехати й собі, – зизоокі, розмальовані ззовні й поточені хробаком усередині, закутані в плащ великих слів, показних чеснот, нібито блискучих справ.

Тут, вищі люди, будьте вкрай пильні! Бо сьогодні для мене немає нічого дорожчого й рідкіснішого за щирість.

Адже хіба сьогодні не панує потолоч? А потолоч не знає, що велике, а що мале, що пряме і щире; вона невинно криводушна й незмінно бреше.

9

Нині, о відважні й щиросерді вищі люди, не беріть усього на віру. І ховайте причини своїх діянь. Адже сьогодні панує потолоч.

Хто, спираючись на підстави, зможе спростувати те, в що колись безпідставно вірила потолоч?

На торговищі переконують жестами. А підставам та доказам потолоч не вірить.

Якщо там істина колись і здобула перемогу, то з недовірою запитуйте себе: "Що за могутня облуда боролася за неї?"

Остерігайтеся й учених! Вони нас ненавидять через свою безплідність! Б, ні очі холодні й сухі, будь-якого птаха вони бачать обпатраним.

Вони хизуються, що не брешуть: та від нездатності брехати ще далеко до любові, до істини. Остерігайтеся!

Те, що немає гарячки, не означає, що вже є пізнання! Я не вірю замороженим розумам. Хто не вміє брехати, той не знає, що таке істина.

10

Коли хочете піднятися вгору, покладайтеся на власні ноги! Не дозволяйте себе нести, не сідайте на чужі плечі й голови.

А ти сів на коня? І тепер хутко мчиш угору до своєї мети? Гаразд, друже! Але ж на коні з тобою – твої власні кульгаві ноги!

Коли будеш близько до мети, коли зіскочиш з коня, – саме на вершині своїй, о вища людино, – тоді й спіткнешся!

11

О творці, вищі люди! Вагітними бувають тільки власною дитиною.

Не піддавайтеся на підмови й намови! Бо хто ж ваш ближній? І якщо ви дієте "в ім'я ближнього свого" – то однаково творите не для нього!

Забудьте, творці, це "в ім'я": адже ваша чеснота вимагає, щоб ви не мали нічого спільного з цими "в ім'я", "заради" і "тому що". Затуліть вуха, щоб не чути цих фальшивих, мізерних слів.

"В ім'я ближнього свого" – це чеснота тільки малих людців; для них це означає "один одного вартий", "рука руку миє", – вони не мають ні права, ні сили, щоб сягнути вашого егоїзму!

У вашому, творці, егоїзмі – обережність і завбачливість вагітної! Плід, якого ніхто ще не бачить, – охороняє, береже і живить усю вашу любов.

Вся ваша любов і вся ваша чеснота – у вашій дитині! Ваша справа, ваше жадання і є вашим ближнім: не піддавайтесь облудним цінностям!

12

О творці, вищі люди! Хто повинен народити, той хворий, а хто народив, той нечистий.

Запитайте в жінок: народжують не тому, що від цього отримують утіху. Від болю закудкудакають і кури, і поети.

У вас, творці, чимало нечистого. Тобто вам довелося бути матір'ю.

Новонароджена дитина – ох, як багато нової нечисті з'явилося на світ разом із нею!

Відступіться! Хто народив, повинен відмити свою душу!

13

Не будьте чеснотливі, коли вам це не під силу! І не вимагайте від себе нічого неймовірного!

Ступайте на шлях, яким уже ходили чесноти ваших батьків! Хіба могли б ви піднятися високо, якби з вами разом не підіймалося жадання ваших батьків?

Хто хоче бути первістком, нехай стережеться, щоб не стати послідком! Де були нечестя ваших батьків, не пробуйте там ставати святими.

Що було б, якби цноти від себе вимагав той, чий батько знався з жінками, пив міцне вино й полював вепрів?

Це було б глупотою! Воістину, такому, здається, було б досить бути чоловіком однієї, двох або трьох жінок.

І навіть якби він заснував монастир і написав над дверима "Дорога до святого", я все ж сказав би: навіщо?! Це ж нова глупота!

Він заснував для самого себе в'язницю і сховище, – на здоров'я! Та я не вірю в таке.

У самоті виростає тільки те, що в неї вносять, – навіть тварюка в душі. Через це я багатьох відраджую від самотності.

Чи існувало на світі щось брудніше за святих пустельників? Від них не тільки чорти – навіть свині тікали.

14

Сторопілі, присоромлені, незграбні, немов тигри, що невдало стрибнули, – такими я бачив вас, о вищі люди, коли проминав вас. Вам не пощастило на ловах.

Однак, гравці в кості, що з того! Ви не навчилися грати й глузувати як слід! Хіба ми всякчас не сидимо за великим столом ігор і глузів?

Якщо вам не поталанило з великим, невже це означає, що вам не поталанило з собою? А якщо не поталанило з собою, то невже це означає, що не поталанило з – людиною? А якщо не поталанило з людиною – то що ж! За роботу!

15

Що досконаліша річ, то рідше з нею таланить. О вищі люди, а з вами – хіба поталанило?

Наберіться мужності – невже це так важко? Ще так багато можна досягти! Навчіться сміятися з себе як слід!

Хіба диво, що ви, напіврозбиті, не вдалися або ж удалися наполовину! Хіба всередині вас не нуртує і не борсається – людське майбутнє?

Людське найдальше, найглибше, підзоряне, людська велетенська сила, – хіба все це не піниться й шумує у вашому глечику?

Хіба диво, що глечик розбивається! Навчіться сміятися з себе як слід! Вищі люди, ще так багато можна досягти!

І, воістину, як багато вже вдалося! Яка ж ця земля багата на малі, добрі й довершені речі, з якими достоту поталанило!

Оточіть себе, вищі люди, усім малим, добрим і довершеним! Усім, що стиглим золотом зцілює серце. Довершене принесе вам надію.

16

Що досі було найтяжчим гріхом на світі? Хіба не слово того, що казав: "Горе тим, хто сміється!"

Невже на світі він не бачив нічого смішного? Та він просто погано шукав. Навіть дитина бачить і сміється.

В нього мало любові, інакше він любив би й нас – тих, хто сміється! А він нас ненавидів і ганьбив, провіщаючи нам плач і скрегіт зубовний.

Чи слід, якщо не любиш, одразу проклинати? Це, як на мене, поганий смак. Але так чинив отой, непоступливий. Він вийшов із потолочі.

І в нього було мало любові, інакше він би менше гнівався, що не люблять його. Будь-яка велика любов хоче не любові – вона прагне більшого.

Тож уникайте непоступливих! Вони жалюгідні й хитрі, немов потолоч; вони зурочують життя, зуро— чують наш світ.

Тож уникайте непоступливих! У них важка хода і згнічене серце – танцювати вони не вміють. Хіба ж може їм житися легко?

17

Все добре досягає своєї мети кривими шляхами. Воно вигинається, мов кішка, і щиро муркоче від близького щастя, – все добре сміється.

Хода виказує, чи ходак на своєму шляху: дивіться ж, як я іду! А хто підступає до своєї мети, той танцює.

Воістину, я не перекинувся на статую і не тупий, закам'янілий, немов стовп, – я люблю жваво бігати.

І хоча на світі є й болота, і тяжка скорбота, легконогий біжить по болоту й пританцьовує, мовби на голій кризі.

Піднесіть свої серця, брати мої, вгору! Вище! І не забудьте про ноги! Підносьте, меткі танцюристи, ще й ноги, а найкраще – ставайте на голову!

18

Це вінець сміхотливого, трояндовий вінець, – я сам коронував себе, свій сміх я сам проголосив священним. Бо сильного, щоб здужав це зробити, сьогодні я не бачу.

Заратустра – танцюрист, Заратустра – легкий птах, що змахує крилами, от-от полетить, птахів за собою піднявши, підготувався, меткий, легкий і з легкою душею;

Заратустра віщий словом, Заратустра віщий сміхом, поступливий і поблажливий, любитель стрибків і вибриків: я сам коронував себе.

19

Піднесіть свої серця, брати мої, високо! Вище! І не забудьте про ноги! Підносьте, меткі танцюристи, ще й ноги, а найкраще – ставайте на голову!

В щасті також трапляються вайлуваті звірі, бувають і незграби від народження. Кумедні їхні потуги, немов потуги слона, що силкується стати на голову.

Вже краще казитися від щастя, ніж через нещастя, краще незграбно танцювати, ніж накульгувати. Вчіться в моєї мудрості: навіть найгірша річ має два хороших зворотних боки,–

навіть найгірша річ має зграбні до танцю ноги; отож, вищі люди, вчіться стати на свої справжні ноги!

Припиніть трубити про скорботу й забудьте про смуток, що навіює потолоч! Ох, які сумні ті блазні, що сьогодні розважають потолоч! Бо сьогодні панує потолоч.

20

Чиніть, як вітер, що вириває ться з гірських ущелин: він хоче танцювати під власний свист, під його ходою тремтять і підстрибують моря.

Хвала доброму нестримному духові, що окрилює ослів, доїть левиць, що ураганом розвіює сьогодення і потолоч;

що розвіює пусті дурноверхі голови, всяке зів'яле листя та бур'ян; хвала цьому дикому, доброму, вільному, буремному духові, що танцює по трясовинах і печалях, мов на луках!

Що ненавидить недолугу гавкущу потолоч і всіляке невдале, смутне поріддя; хвала цьому духові нескутого розуму, цій сміхотливій бурі, що запорошує очі всім, хто всюди вбачає чорне і заразливий, мов чума!

О вищі люди, найгірше у вас те, що всі ви нездатні як слід танцювати – танечною ходою потоптати і проминути самого себе! Ну то й що, коли вам не поталанить?

Ще так багато можна досягти! Тож навчіться від щирого серця сміятися з себе! Піднесіться, добрі танцюристи, серцем угору! Вище! Не забувайте про щирий сміх!

А цей вінець сміхотливого, трояндовий вінець, брати мої, я кидаю вам! Сміх, вищі люди, я проголошую священним. Навчіться в мене – сміятися!

ПІСНЯ ТУГИ

I

Коли Заратустра казав це, він стояв біля входу в печеру, а сказавши, непомітно вислизнув від гостей і на мить вибіг на свіже повітря.

– О чисті пахощі, – вигукнув він, – о блаженна тиша навкруги! А де моя звірина? Сюди, сюди, мої орле та зміє!

Скажіть мені: всі ці вищі люди укупі, – мабуть, трохи недобре пахнуть? О чисті пахощі довкола! Тільки тепер я знаю і відчуваю, як я вас, орле та зміє, люблю!

І Заратустра повторив іще раз:

– Я люблю вас, орле і зміє! – Орел і змія, коли він вимовив ці слова, підійшли до нього і підняли на нього очі. Так вони стояли втрьох мовчки, вдихали й пили свіже повітря. Бо надворі повітря було краще, ніж серед вищих людей.

2

Та ледь Заратустра покинув печеру, як старий штукар підвівся, лукаво озирнувся і сказав:

– Він вийшов! А тепер, о вищі люди, – якщо ви мені, як і йому, дозволите лоскотати вас цим улесливим і похвальним звертанням, – мене під'юджує злий дух облуди і штукарства, мій чорний демон,

що в усьому противник Заратустри, – даруйте вже йому!

Тепер йому кортить перед вами почаклувати, настала його пора, намарне я змагаюся з ним.

Усім вам, – для вас буде честю, коли вас ушанують словами "вільні духом" чи "правдолюби", "покутники духу" чи "розкуті" або ж "одержимі",–

усім вам, – адже ви, як і я, страждаєте від великої огиди, ваш старий Бог помер, а новий ще навіть не лежить у колисці, – всім вам припаде до вподоби мій дух злоби, мій чорний демон.

Я знаю вас, вищі люди, знаю і його, – і мені мимоволі любий той нелюд Заратустра: він сам, як на мене, часто скидається на прекрасну маску святого,

на новий дивовижний маскарад, на якому розважається мій дух злоби, мій чорний демон, – я, як часто мені здається, люблю Заратустру завдяки моєму духові злоби.

Та ось вік, цей чорний дух, цей демон вечірніх сутінків, під'юджує мене й підштовхує, і, воістину,

вищі люди, кортить йому,

таж розплющіть очі! – кортить йому прийти голим, у чоловічій чи жіночій подобі, ще сам не знаю; та він іде, він ламає мене, – о лихо! Слухайте і дивіться!

День відбринів, тепер на все налягає вечір, навіть на найкраще; тепер, вищі люди, слухайте і дивіться, що за демон, чи то чоловік, чи жінка, цей дух вечірньої туги!

Сказавши, старий штукар лукаво озирнувся й схопив свою арфу.

3

Коли світлішає повітря,

Коли розрадою роса

На землю падає,

Невидимо, нечутно

У ніжних черевичках,

Роса-розрада милосердна, –

Тоді згадай, згадай, гаряче серце,

Як спрагло ти жадало.

Жадало безнадійно, марно

Небесних сліз, краплиночки роси.

А надвечірнє люте сонце,

Йдучи по жовтих травах,

Дивилося крізь чорні крони

Сліпучо і злорадно.

"Ти? Наречений істини? – знущались,–

Ні, ти лише поет!

Лукавий, хижий звір-плазун,

Брехати змушений.

Свідомо, власною охотою брехати

І жертви прагнути.

У хитрій масці,

У масці сам перед собою

І сам для себе здобич,–

Невже це наречений істини?

О ні – то блазень! Ні – лише поет!

Барвистомовний,

Що зойкає із блазенської маски,

Спинаючись облудними мостами слів,

Барвистими веселками

Під вигаданим небом,

Над вигаданим світом,

Блукаючи і швендяючи скрізь,–

Авжеж, лиш – блазень! Так, лише поет!

Ти – наречений істини? Чому ж не став

Холодною скульптурою з граніту,

Суворим обеліском перед храмом,

Господнім стражем?

Ні! Ти зневажив істини стовпи!

Тобі миліше в хащах, ніж у храмі.

Ти жваво, наче кіт,

Стрибаєш через вікна.

Бабах! Кожнісіньку пригоду

Нюшкуєш в пралісі,

Нюшкуєш ласо й хтиво,

Щоби у пралісі

Між хижих звірів

Ходити фіш но і бадьоро,

Облизуючись ласо,

Ходити хижо, хитро, згорда,–

Пойнявшись глумом, з пеклом у душі.

Чи, мов орел, що гострим оком

Вдивляється в страшні безодні,

В свої безодні...

О, як вони зміїно,

Спіраллю крутячись,

У мороку зникають!

Як добре раптом

Стрімкою блискавицею.

Згорнувши крила,

Упасти на ягнят.

Жадібно кігтями

Вчепитися в ягнятко,

Із люттю до овечих душ

І до очей округлених, невинних,

Баранячих, овечих і ягнячих,

До тонкорунної овечої покори.

Такі

Орлині, леопардні,

Поетові чуття,–

Твої чуття під тисячею масок,

Твої, о блазню! О поете!

Це ж ти побачив у людині

І Бога, і вівцю.

Рвучи в людині Бога,

Вівцю шматуєш З

безтурботним сміхом!

Так ось! Так ось твоє блаженство!

Блаженство леопарда і орла!

Блаженство тільки блазня і поета!"

Коли світлішає повітря,

Й серпом серед багряних хмар

Із заздрістю зеленою крадеться

Тоненький місяць,

Ненависник дня,

По килимах троянд

Скрадається тихенько,

Зрізає голівки поблідлі,

Що кволо хиляться у ніч.

Ось так і я колись схилився

Через безумство істини,

Від прагнень і жадань,

Стомившись днем, знесилівши від світла, –

Схилився у вечір, прихилився в тінь:

Єдина істина

Мене дощенту спопелила.

Згадай, згадай, гаряче серце,

Знемогу й спрагу!

Коли мене

Спалила істина,

Що я лиш блазень!

Я лише поет!

ПРО НАУКУ

Так співав штукар, і всі присутні, мов птахи, непомітно потрапили в тенета його лукавого й тужливого ласолюбства. Тільки сумлінний духом не поласився на принаду: він вихопив у штукаря арфу й гукнув:

– Повітря! Впустіть сюди свіже повітря! Впустіть Заратустру! Від тебе, лихий старий штукарю, повітря в печері стає задушливим і отруйним!

Хитромудрий шахраю, ти ведеш до невідомих жадань і хащів. Біда, коли такі, як ти, морочать голову і торочать про істину!

Лихо нескутому розумові, що не стережеться таких штукарів і чаклунів! Плакала тоді їхня свобода: своїм ученням ти заманюєш у в'язниці.

Старий тужливий чорте, в твоїх наріканнях лунає ловецький пищик, ти схожий на тих, хто похвалою цноті непомітно навертає до розпусти!

Так казав сумлінний, а старий штукар обводив усіх поглядом, тішився своєю перемогою і тому й не гнівався на сумлінного.

– Помовч! – попросив він упокореним голосом.–

Хороші пісні потребують хорошого відлуння в душі, після хороших пісень треба довго мовчати.

Усі вищі люди так і роблять. А ти, мабуть, мало що втямив з моєї пісні? Тобі бракує духу чарувань.

– Те, що ти відмежовуєш мене від себе, – заперечив сумлінний, – для мене похвала, це добре. А ви, решта, що я бачу? У всіх у вас іще хтиво виблискують очі.

О вільні душі, де ваша свобода! Мені здається, ви схожі на тих, хто довго дивився на танці голих розпусних дівчат: у вас душі затанцювали!

Мабуть, у вас, вищі люди, більше, ніж у мене, того, що штукар називає своїм злим духом облуди й штукарства, – ми, звичайно, повинні бути різні.

І воістину, поки в печеру повернувся Заратустра, ми досить говорили й міркували, щоб дізнатися, що ми таки справді різні.

Навіть тут, угорі, ми, ви і я, шукаємо різного. Я, власне, прагну більшої певності, тому й прийшов до Заратустри. Адже він – найміцніша опора, найсильніше жадання,–

нині, коли все хитається, коли здригнувся світ. А коли я бачу отакі ваші очі, то мені здається, що ви прагнете більшої непевності,

більшого жаху, страшнішої небезпеки, сильнішого землетрусу. Вас вабить, як я розумію – даруйте мені, вищі люди, мою зарозумілість,–

вас вабить до найтяжчого, найнебезпечнішого життя, що проймає мене найбільшим страхом, до життя диких звірів, вас ваблять печери, ліси, стрімкі гори та підступні провалля.

І найбільше вам до вподоби не провідник, що виведе із небезпеки, а той, хто зводить убік від усіх доріг, тобто звідник. Якщо у вас і справді такі прагнення, я однаково вважаю їх неможливими.

Бо страх – це первородне, основне людське почуття, страхом пояснюється все: і первородний гріх, і первородна чеснота. На страхові зросла й моя чеснота, вона зветься – наукою.

Найдовше виховується в людині страх перед дикими тваринами, – отже, й тією, яку людина з ляком носить у собі; Заратустра називає її "тварюкою в душі".

Цей довгий, давній страх, що врешті набув духовної та душевної витонченості, нині, гадаю, зветься – наукою.

Так казав сумлінний, але Заратустра, щойно повернувшись у печеру, почув останні слова й, розгадавши їх, кинув сумлінному жменю троянд і засміявся з його "істини".

– Гей! – гукнув він. – Що я тут почув? Воістину, мені здається, що або ти дурень, або я сам, – твою "істину" я вмить поставлю догори ногами.

Бо страх – це виняток для нас. А от мужність, пригодницький дух, потяг до невідомого, до того, на що ніхто не зважився... Вся попередня історія людини – це історія мужності.

Всі чесноти людина з заздрощів відібрала в найдикіших, наймужніших звірів: тільки так вона стала – людиною.

Саме ця мужність набула врешті духовної та душевної витонченості, ця мужність з орлиними крилами та зміїною мудрістю нині, гадаю, зветься...

– Заратустрою! – в один голос гукнули всі присутні й зайшлися реготом, що ніби навис над ними важкою хмарою. Навіть штукар засміявся і хитро сказав:

– Гаразд! Мій злий дух щез! А хіба я сам не застерігав вас від нього, коли казав, що він дурисвіт, дух облуди і брехні!

А надто коли показується голий. Хіба ж я можу опиратися його хитрощам? Хіба я сотворив і його, і світ?

Гаразд! Повернімося знову до доброго гумору й добра! І хоч Заратустра вже зло позиркує на мене, – погляньте лише на нього! Він гнівається!

Та перш ніж настане ніч, він знову мене любитиме й хвалитиме: довго без таких дурниць він не може жити.

Він – любить своїх ворогів, на цьому мистецтві він розуміється краще за всіх, кого я знаю. Але за це він мститься – своїм друзям!

Так казав старий штукар, і вищі люди нагородили його оплесками, – отож Заратустрі довелося обійти всіх, з люттю й любов'ю потискуючи руки своїм друзям, неначе перед кожним він хотів щось загладити й за щось вибачитися. Та коли Заратустра підійшов до дверей печери, йому знову забаглося на свіже повітря до орла та змії, – і він уже лаштувався вислизнути.

СЕРЕД ДОЧОК ПУСТЕЛІ

1

– Не покидай нас! – сказав мандрівник, що називав себе Заратустриною тінню. – Будь з нами, бо знову запанує давня гнітюча скорбота.

Той старий штукар уже найкращим чином почастував нас найгіршим, що мав, і подивися, доброму побожному папі на очі навернулися сльози, він знову ладен вирушити в море туги.

А королі, мабуть, удають, що нічого не сталося: адже сьогодні вони від нас найкраще навчилися прикидатися! Та, закладаюся, не будь перед ними свідків, ми б побачили, як їхніми обличчями пробігають

повзучі хмари, волога туга, похмуре небо, украдене сонце, зойки осінніх вітрів!

Всі наші голосіння й крики про порятунок: будь з нами, о Заратустро! Тут іще багато прихованих злиднів, що прагнуть здобутися на слово, багато сутінків, хмар і задухи!

Ти почастував гострими чоловічими стравами й міцними висловами – не допусти, щоб на десерт на нас знову напосілися розпещені, розбещені духи жіночності!

Тільки там, де ти, повітря ясне і чисте! Хіба є де на світі таке свіже повітря, як у твоїй печері?

Багато країн я бачив, мій ніс різне повітря вдихав і оцінював, але тільки біля тебе мої ніздрі зазнали найвищої насолоди!

Окрім… окрім, – о, вибач мені один давній спогад! Вибач мені одну стару застільну пісню, котру я колись склав серед дочок пустелі.

І в них, у тому східному краї, було таке саме свіже повітря, там я був якнайдалі від похмурої, вогкої й тужливої старої Європи!

Тоді я любив дівчат із Сходу та з інших царств під блакитним небом, на якому ні хмар, ні думок.

Не повірите, як зграбно вони сиділи, коли не танцювали; глибокі, але бездумні, вони скидалися на таємниці, на сповиті загадки, на десертні горішки…

Ох, справді, які барвисті й далекі! Однак без химер: загадки, що легко розгадуються. На втіху цим дівчаткам я склав тоді застільний псалом.

Так казав мандрівник, що називав себе Заратустриною тінню, і перш ніж хтось відповів, схопив арфу старого штукаря, заклав ногу за ногу, мудро й спокійно розглянувся круг себе, ніздрями повільно й прискіпливо втягнув повітря, немов у новій країні нюхав чуже повітря. Відтак заревів, почавши свою пісню.

ПУСТЕЛЯ ШИРИТЬСЯ: БІДА ТОМУ,

ХТО У СОБІ ПУСТЕЛЮ НОСИТЬ

– Ха! Святешно!

Справді святешно!

Початок гідний!

Справді африканський!

І навіть гідний лева,

Чи мавпи-ревуна з мораллю,–

Для вас дрібничка,

Чарівні подруги,

Що біля ваших ніжок

Серед пальм

Мені, прибульцеві з Європи,

Сидіти поталанило. Села[2].

Ой, справді дивно!

Близько від пустелі

Сиджу тепер.

І так вона далеко,

Я ж геть спустошений,

Поглинутий

Найменшою оазою на світі,

Що, позіхаючи, розкрила

Гарненький ротик,

Найароматніший на світі ротик.

І я туди потрапив,

Ковзнув до вас,

Чарівні подруги! Села.

Хвала, хвала тому китові,

Якщо і він такий гостинний

До гостя був! –

Ви зрозуміли

Моє учене порівняння?

Хвала, хвала його утробі,

Якщо вона

На цю оазу-лоно схожа,

Що, звісно, я беру під сумнів,

Адже я прибув з Європи,

Що нічому вже не вірить,

Мов під старість молодичка.

Дай Бог змінитися!

Амінь.

Ось я сиджу

В малесенькій оазі,

Мов фінік перестиглий.

Солодкий, соковитий, ласий

Потрапити в дівочі губки,

На сніжно-білі, гострі та холодні

Дівочі зубки.

Якраз за ними тужить серце

Усіх гарячих фініків. Села.

На той південний плід

Занадто схожий,

Я лежу. Жучки крилаті

До мене приглядаються,

Кружляють роєм,

Як ваші непомітні,

Дурненькі та гріховні

Надії й сподівання.

Я в облозі.

Мовчки, з задумом таємним

Ви мене, дівчатка-киці,

І Зулейка, і Дуду,

Вже обсфінксили (укласти

Стільки відчуттів в єдине

Слово я не міг безгрішно.

Господи, даруй мені!).

Я сиджу, вдихаю ніжні

Аромати раювання, –

Світле в золотий пружечок

І таке легке повітря

З Місяця хіба упало, –

Випадково.

Чи, можливо, із досади,

Як співають нам поети.

Але я усе на світі

Звісно, що беру під сумнів,

Адже я прибув з Європи,

Що нічому вже не вірить,

Мов під старість молодичка.

Дай Бог змінитися, Амінь!

Чудо-повітря ніздрями

П'ючи, як повною чашею,

Без майбуття і без спогадів,

Сиджу я тут, милуюся

Вами, чарівні подружки,

І он тією пальмою,

Що звабно так витанцьовує,

Так вигинається стегнами

(Що й сам повторюєш рухи),

Мов танцюристка, що наче

Вже надто довго, задовго

Стоїть на одній ніжці.

Мабуть, забула, здається,

Про іншу ніжку?

Довго й даремно

Шукав я очима

Приховане близня-окрасу,–

До пари ніжку,

В священній близькості

До вихору знадної

Легенької, блискучої спіднички.

Ту ніжку, чарівні подружки,

Коли повірите,

Вона згубила,

Та ніжка щезла!

Щезла назавжди!

Прекрасна ніжка!

Як жаль такої миленької ніжки!

О, де вона сумує в самоті,

Бідненька ніжка?

Мабуть, трясеться з страху

Перед похмурим білогривим

Страхіттям-левом? Може, взагалі

Відірвана, обгризена?

Біда! Обгризена до кістки вже! Села.

О, не оплакуйте,

Не плачте, м'якосерді!

Не плачте,

Фініки-серця в молочно-білих грудях!

Серця-локриці

У капшучках!

О, стримай сльози,

Бліда Дуду!

Будь мужньою, Зулейко!

Мабуть, доречно Мені сказати

Тут щось міцніше, що серця бадьорить?

Повчальний вислів?

Урочисте слово?

Гей! На підмогу, гідносте!

Достоїнство та європейська честь!

Задми, надмися,

Чеснотами надутий міх! Гей!

Ще раз прореви!

Морально гаркни!

Моральним левом

Дочкам пустелі гучно прореви!

Чарівні подруги,

Чеснот оглушливе виття

Перекриває

І жар душі, і пристрасть європейця.

І ось я перед вами – Європеєць,

Інакше неспроможний,

Бог у поміч!

Амінь!

Пустеля ширяться: біда тому,

Хто у собі пустелю носить!

ПРОБУДЖЕННЯ

1

Після пісні тіні-мандрівника печера одразу ж наповнилася гамором та сміхом, а позаяк усі гості говорили зразу, і навіть осел, дивлячись на них, не міг змовчати, то Заратустра ледь бридливо і глузливо скривився, хоча його й тішила та веселість. Бо у ній він побачив ознаку одужання. Заратустра непомітно вийшов на свіже повітря й повів мову з орлом та змією.

– Куди тепер поділися їхні нещастя? – запитав він, досадливо зітхнувши. – У мене, здається, вони розучилися благати порятунку!

Однак, на жаль, не зовсім розучилися кричати, – і Заратустра затулив вуха, бо саме тоді у веселий гамір тих вищих людей дивно вплелося ослове "І-А".

– Їм весело, – почав він знову, – і хто знає? Мабуть, вони самі розвеселились, а якщо й навчилися сміятись у мене, то не моїм сміхом.

Але що з того! Такі вже старі люди: одужують по-своєму і сміються по-своєму; мої вуха терпіли й гірше, та не пов'яли.

Цей день – перемога: відступає, втікає дух тяжкості, мій давній, заклятий ворог! Як добре закінчується день, що так погано й важко починався!

А таки закінчується! Ближчає вечір, він, ніби вправний вершник, уже скаче над морем! І щасливий близькістю домівки, похитується в багряному сідлі!

Небо дивиться ясним поглядом, світ у глибокому спочинку, – о дивні люди, що завітали до мене, хто житиме біля мене, скоро матиме свою нагороду!

Так казав Заратустра. З печери знову почувся гамір і сміх вищих людей, і Заратустра повів далі:

– Вони клюють, моя принада діє, уже й від них відступається їхній ворог – дух тяжкості. Вони вже вчаться сміятися з себе – чи те мені вчувається?

Діють мої чоловічі страви, мої соковиті й міцні вислови; воістину, я не годував їх горохом і ріпою! Стравою вояків і завойовників я розбудив у них нові прагнення.

їхні руки й ноги наснажені новою надією, їхнє серце потягується. Вони знаходять нові слова, скоро їхній дух набереться завзяття.

Така страва, звичайно, не для дітей і не для жагучих жінок, старих чи молодих. їхнє нутро переконують іншими засобами, для них я не лікар і не вчитель.

Від цих вищих людей відступається огида, – ну що ж! Тут я здобув перемогу. У моєму царстві вони відчувають певність, позбуваються будь-якого дурного сорому, розковуються.

Вони розкривають серця, до них повертаються добрі часи, вони знову святкують і їдять – набираються вдячності.

Ось що повинно служити мені найкращим знаком: вони набираються вдячності. Ще трошки, і вони вигадають для себе свята, поставлять пам'ятники своїм колишнім утіхам.

Вони одужують! – радісно промовляв Заратустра до свого серця і дивився вдалину. А орел та змія тулилися до нього й шанували його щастя й мовчання.

2

Та раптом Заратустрине вухо вжахнулося: в печері, де досі панували гамір і сміх, раптом запала мертва тиша, а його ніздрі вловили рахманний запах ладану, здавалось, немов хтось палить пінієві шишки.

– Що там діється? Що вони роблять? – спитав він себе й підкрався ближче до входу, щоб непомітно подивитися на своїх гостей. І – о диво з див! – що довелося йому побачити там на власні очі!

– Всі вони знову побожні, знову моляться, вони збожеволіли! – казав він і безмірно дивувався. І справді, всі ті вищі люди, два королі, безробітний папа, лихий штукар, жебрак з власної волі, тінь-мандрівник, старий віщун, сумлінний духом і найбридкіша людина, – всі вони, мов діти або старезні баби, стояли навколішки й молилися ослові. А найбридкіша людина саме починала шипіти й булькотіти, немов з неї мало вилізти несказанне, а коли вона нарешті й справді здобулася на слово, то проказала незвичайну благочестиву літанію, себто молебен, ослові, якому поклонялися й кадили. І цей молебен звучав так:

– Амінь! Слава, честь, мудрість, дяка, хвала і міць Богові нашому на віки віків!

Осел потвердив це криком "І-А".

– Він несе тягар наш, прибравши подобу слуги, покірливий серцем, ніколи не каже "ні", а хто любить Бога свого, той карає його.

Осел потвердив це криком "І-А".

– Він не озивається словом, хіба що потверджує, всякчас нагадує, що саме він створив світ: "І-А", – так він воздає хвалу своєму світові. Те, що він мовчить, тільки хитрощі: саме через це він майже ніколи не хибить.

Осел потвердив це криком "І-А".

– Непомітно проходить він по світу. У сірі, немов його шкура, покрови закутує свою чесноту. А якщо має розум, то не виставляє його: однак усі вірять у його довгі вуха.

Осел потвердив це криком "І-А".

– Скільки потайної мудрості в тому, що він носить довгі вуха, каже тільки "І-А", тобто "так" і ніколи не скаже "ні"! Хіба не він створив світ за подобою своєю, тобто якомога дурнішим?

Осел потвердив це криком "І-А".

– Ти йдеш прямими й кривими шляхами, тебе мало обходить, що ми, люди, вважаємо прямим або кривим. Царство твоє по той бік добра і зла. Твоя невинність у тому, щоб нічого не знати про невинність.

Осел потвердив це криком "І-А".

– О, ти не відштовхуєш від себе нікого, ні жебраків, ні королів. Ти дозволяєш приходити до себе дітям, а коли тебе дражнять шибеники, ти просто кажеш "І-А".

Осел потвердив це криком "І-А".

– Ти любиш ослиць і кожного разу свіжі фіги, але їжею не перебираєш. Будяк тішить твоє серце якраз тоді, коли ти голодний. У цьому Господня мудрість.

Осел потвердив це криком "І-А".

ОСЛЯЧЕ СВЯТО

1

Вже на цьому місці молебну Заратустра не міг більше стриматись і, вскочивши в коло ошаленілих гостей, сам крикнув "І-А" ще голосніше за осла.

– Що ви тут чините, людські діти? – гукнув він, підіймаючи молільників з долівки. – Біда, коли б вас побачив хтось інший, а не Заратустра,–

всяк подумав би, що ви з своєю новою вірою стали найзаклятішими богохульниками або ж найдурнішими з усіх старих баб!

А ти сам, старий папо? Хіба тобі личить отак молитися ослові, наче Богові?

– О Заратустро, – відповів папа, – даруй мені, але у справах Господніх я освіченіший за тебе. І цілком слушно.

Краще молитися Богові в подобі осла, ніж без ніякої подоби! Зваж тільки, мій високий друже, на ці слова,–і ти хутко переконаєшся, що в них криється мудрість.

Той, хто сказав "Бог – це дух", зробив досі найбільший крок і стрибок до безвір'я: у світі такі слова виправляти нелегко.

Моє старе серце б'ється радістю, що на світі є ще чому молитися. Вибач, о Заратустро, старому побожному папському серцю!

– А ти, – звернувся Заратустра до тіні-мандрівника, – ти називаєш і вважаєш себе вільним духом? І правиш тут такі попівські ідолослужіння?

Поганцю новонавернений, ти поводишся тут гірше, ніж серед своїх смаглявих хвойд!

Так, гірше, – погодився тінь-мандрівник, – маєш рацію, та що вдієш! Хай там як, Заратустро, старий Бог знову живий.

В усьому винен найбридкіший: він його воскресив. Хоч він і каже, що колись убив Бога, – боги завжди вважали смерть забобоном.

– А ти, – вів далі Заратустра, – лихий старий штукарю, що ти наробив! Хто ж у цю вільну добу надалі віритиме тобі, якщо ти віриш у таку божу ослячість?

Ти вчинив глупоту, як ти, хитруне, міг скотитися до такої глупоти!

– О Заратустро, – відповів хитрий штукар, – ти маєш рацію. Це була глупота – мене вона також тяжко вразила.

– І навіть ти, – звернувся Заратустра до сумлінного духом, – розваж лише й приклади палець до свого носа! Хіба тут не чиниться супроти

твого сумління? Невже твій дух не досить чистий і ти не гидуєш молитвами й фіміамом цих – святенників?

– Щось є, – відповів сумлінний і приклав палець до носа, – щось є в цьому видовищі, і воно благотворно впливає на моє сумління. Мені, мабуть, не можна вірити в Бога; та, безперечно, Бог у цій подобі, як на мене, найбільше заслуговує на віру.

Бог, як кажуть найпобожніші, повинен бути вічний; а хто має так багато часу, той не поспішає. Йдучи якомога довше й безглуздіше, він може зайти дуже далеко.

А в кого забагато духу, той сам може пройнятися глупотою та безумом. Подумай, о Заратустро, про себе!

Ти сам – воістину! – навіть ти сам через надмір мудрості міг би обернутися на осла.

А хіба найдосконаліший мудрець не полюбляє ходити найкривішими шляхами? І про це, Заратустро, свідчить приклад, твій приклад.

– І нарешті ти, – сказав Заратустра й став обличчям до найбридкішої людини, що й далі лежала на долівці, простягаючи руки до осла (найбридкіша людина, власне, поїла осла вином). – Скажи, несказанний, що ти накоїв?

Ти, здається мені, змінився, твої очі палають, плащ величі накрив твою бридкість, – що ти накоїв?

Невже кажуть правду, що ти його знову воскресив? Навіщо? Хіба не було причини мучити й убивати його?

Ти сам здаєшся мені воскреслим, – що ти накоїв? Що ти повалював? До чого себе навертав? Кажи, несказанний!

– О Заратустро, – озвалася найбридкіша людина. – Ти–шахрай!

Чи живий він, чи воскрес, чи помер остаточно, – кому з нас двох це краще відомо? Я питаю тебе.

Одне лише я затямив, від тебе самого, о Заратустро, я колись навчився: хто хоче вбити до решти, той сміється.

"Вбивати не гнівом, а сміхом", – так ти колись казав. О Заратустро, потайний, безгнівний нищителю, небезпечний святий, ти – шахрай!

2

І тоді Заратустра, вражений такими відверто облудними відповідями, кинувся до входу в печеру і, звертаючись до своїх гостей, гучно закричав:

– О хитруни, пронози, базарні блазні! Навіщо ви переді мною прикидаєтеся і ховаєтеся!

Серце кожного з вас так тремтіло з радості й злості, що ви нарешті знову стали побожні, мов діти,–

мов діти молитесь, складаєте долоні й кажете: "Боженьку милосердивий!"

А тепер віддайте мені цю дитячу кімнату, мою власну печеру, де сьогодні стільки дитячого. Охолодіть надворі свій гарячий дитячий запал і вгамуйте серце!

Звісно, якщо ви не будете як діти, то не ввійдете в те царство небесне. – І Заратустра показав рукою вгору.

– Та ми зовсім не хочемо ввійти в царство небесне. Ми стали мужами – отож прагнемо царства земного.

3

І Заратустра ще раз повів мову.

– О мої нові друзі, – сказав він, – дивні вищі люди, як ви мене тепер тішите!

Відколи ви знову розвеселилися, всі ви воістину розцвіли і, здається мені, таким, як ви, квітам потрібні нові свята,

якесь маленьке відважне безглуздя, якась служба Божа і осляче свято, який-небудь старий веселий дурень Заратустра, пронизливий вітер, що вимете ввесь бруд з ваших душ.

Не забувайте, вищі люди, ні цієї ночі, ні цього ослячого свята. Його ви самі вигадали в мене, і я сприймаю це за добре знамення: таке винаходять тільки ті, хто одужує!

І коли святкуватимете це осляче свято знову, то робіть це з любові до себе, робіть також і з любові до мене! А ще в пам'ять про мене!

Так казав Заратустра.

П'ЯНІ СПІВИ

1

А тим часом усі один за одним виходили на свіже повітря, в прохолодну замислену ніч; сам Заратустра вів під руку найбридкішу людину, щоб показати їй свій нічний світ, великий повновидий місяць і

срібні водоспади біля печери. І ось вони врешті мовчки стояли один обіч одного, вже добре таки підтоптані, але з розрадою у відважних серцях, стояли й дивувалися, що їм на світі так добре; темна ніч дедалі глибше западала в їхні серця. І знову Заратустра подумав: "О вищі люди, як ви мене тепер тішите!" – та вголос цього не вимовив, бо шанував щастя й мовчанку тих вищих людей.

Тоді й сталося найдивовижніше за цей дивовижно довгий день: найбридкіша людина ще раз і вже востаннє почала шипіти й булькотіти, а коли здобулася на слово, – о диво! – з її уст чітко й чисто злетіло запитання, – доречне, глибоке, ясне запитання, що в кожного, хто слухав, змусило здригнутися серце.

– Друзі мої, – сказала найбридкіша людина, – що ви на це скажете? Завдяки цьому дню я вперше задоволений своїм життям.

Але й такого великого признання мені мало. На світі варто жити: один день, одне свято з Заратустрою навчили мене любити світ.

Оце й було життям, – скажу я смерті. – Гаразд! Житиму знову!

Друзі мої, що ви на це скажете? Чи не хочете ви, як і я, сказати смерті: "Оце й було життям? В ім'я Заратустри, гаразд! Живімо знову!"

Так казала найбридкіша людина, а вже було недалеко до півночі. І що, гадаєте ви, тоді сталося? Тільки-но почувши запитання, вищі люди враз усвідомили своє перетворення и одужання і те, хто їм усе дав, – і кинулися до Заратустри, дякуючи, вшановуючи, голублячи його, цілуючи йому руки; залежно від того, хто якої вдачі, одні сміялися, інші плакали. А старий віщун танцював від утіхи, і навіть якщо він, як вважає чимало оповідачів, піддався тоді солодкому вину, то звісно, він ще більше піддався солодощам життя і тому не зважав ні на яку втому. Дехто навіть каже, що тоді танцював і осел: недурно найбридкіша людина перед тим напоїла його вином. Могло бути так, а могло й інакше, і навіть

якщо осел того вечора насправді й не танцював, то відбувалися більші й незвичайніші чудасії, ніж танець якогось осла. Коротше, як каже Заратустрина приповідка: "Що з того!"

2

А Заратустра, коли все це діялося з найбридкішою людиною, стояв, як п'яний, погляд його погас, язик заплітався, ноги хиталися. Хто б відгадав, які думки снували в Заратустриній голові? Та, вочевидь, його дух відступився від нього, забіг уперед, був у далеких далечах і, як написано, водночас "на високому перевалі між двома морями,–

між минулим і майбутнім, завис він важкою хмарою". Та помалу, поки його підтримували вищі люди, він трошки опам'ятався й відсторонив гурт стурбованих шанувальників, та все ж мовчав. Враз він швидко повернув голову, неначе щось почув, приклав палець до уст і сказав:

– Ходімо!

Й одразу ж довкола запанували тиша й таємничість, а здалеку протяжно долинув дзвін. Заратустра вслухався в дзвін разом з вищими людьми, відтак вдруге приклав палець до уст і знову сказав:

– Ходімо! Ходімо! Настає північ! – і голос його змінився. Та він і далі не рухався з місця, залягла ще більша тиша й таємничість, усе прислухалося, навіть осел та шановна Заратустрина звірина – орел та змія, навіть Заратустрина печера, великий холодний місяць і сама ніч. А Заратустра втретє приклав палець до уст і сказав:

– Ходімо! Ходімо! Ходімо! Пора вирушати! Настала пора! Пора вирушати в ніч!

3

О вищі люди, настає північ; і щось я скажу вам на вухо, як каже мені на вухо цей старий дзвін,–

так само таємниче, так само жахливо, так само щиросердо, як промовляє до мене цей опівнічний дзвін, що прожив більше, ніж людина;

що вже відрахував болючі удари сердець ваших батьків, – ох! ох! як зітхає! Як сміється уві сні стара, глупа, глупа північ!

Тихше! Тихше! Подає голос чимало того, що вдень не сміє озватися, тепер, у прохолодному повітрі, коли вгамовується стукіт ваших сердець,–

тепер промовляє, тепер його чути, тепер воно закрадається в нічні насторожені душі, – ох! ох! як вона зітхає! як сміється уві сні!

Невже ти не чуєш, як таємниче, як жахливо, як щиросердо озивається до тебе стара, глупа, глупа північ?

Людино, слухай!

4

Горе мені! Куди щез час? Хіба я не поринув у глибокі криниці? Світ спить...

Ох! Ох! Собака виє, світить місяць. Краще мені померти, померти, ніж сказати вам, про що думає моє опівнічне серце.

Ось я вже помер. Збулося. Павуче, навіщо обплітаєш мене? Хочеш крові? Ох! Ох! Спадає роса, надходить пора,–

пора, від котрої мене проймає морозом, котра питає, питає й питає: "Кому не бракує відваги?

Кому панувати на світі? Хто скаже: так повинні текти великі й малі ріки!"

Надходить пора; о людино, вища людино, слухай,–ця мова для гострого слуху, для твого вуха, – про що віщує північ глухо?

5

Мене пориває, моя душа танцює. Щоденна праце! Буденна праце! Кому панувати на світі?

Місяць холодний, мовчить вітер. Ох! Ох! Ви вже злітали досить високо? Танцювати ви танцювали, але ноги – не крила.

Вправні танцівники, тепер уся радість розвіялася. Вино скисло, всі келихи розбиті, озвалися могили.

Ой, не високо ви злітали, – тепер озвалися могили: "Спасіть мерців! Чому так довго не минає ніч? Мабуть, нас п'янить місяць?"

О вищі люди, спасіть могили, воскресіть мерців! Ох, що там точити хробакові? Настає, надходить пора, – гуде дзвін, ще харчить серце, ще точить хробак, точить серце. Ох! Ох! Який глибокий світ!

6

Солодкозвучна ліро! Солодкозвучна ліро! Люблю твій стрій, твоє п'янке квакання! – як віддавна, як іздалеку долинає до мене твій звук; здалеку, зі ставів кохання!

Старий дзвоне, солодкозвучна ліро! Твоє серце розривали всі скорботи – батькова скорбота, дідова скорбота, скорбота прадідів: твоя мова дозріла,–

дозріла, як золота осінь і надвечір'я, як моє самітницьке серце, і тепер ти кажеш: "Сам світ дозрів, гроно наливається соком";

тепер вона хоче померти, померти від щастя. Вищі люди, невже ви не чуєте запаху? Поволі підіймається духмяність,–

духмяний аромат вічності, трояндове блаженство, п'янкі брунатно-золотаві пахощі давнього щастя, – від сп'янілого опівнічного смертного щастя, яке співає: глибокий світ, він глибший, ніж здається дневі.

7

Облиш мене! Облиш! Я надто чистий для тебе. Не торкайся мене! Хіба мій світ не став тепер досконаліший?

Моя шкіра надто чиста для твоїх рук! Облиш мене, безглуздий, неповороткий, спекотний день! Невже північ не світліша?

Світом повинні заволодіти найчистіші, найнезнаніші, найсильніші опівнічні душі, що світліші й глибші за будь-який день.

О день, ти йдеш за мною напомацки? Ти намацуєш моє щастя? Я для тебе багатий, самотній заритий скарб, золота скарбниця?

Ти прагнеш мене, світе? Хіба я для тебе світський? Невже я для тебе божественний? Однак ви, день і світе, надто незграбні.

Майте спритніші руки, простягніть їх до глибшого щастя, до глибшого нещастя, простягніть їх до якогось Бога, та не простягайте до мене:

моє нещастя, моє щастя, о дивовижний день, глибокі, та все ж я не Бог, не Господнє пекло. В скорботі світовій – глибінь.

Господня скорбота, дивовижний світе, глибша. Простягни руки до Господньої скорботи, а не до мене! Хто я! Сп'яніла, солодкозвучна ліра,–

опівнічна ліра, дзвоновий каркіт, якого ніхто не розуміє; але ж він повинен віщувати перед глухими, перед вами, о вищі люди. Адже ви мене не розумієте!

Збулося! Збулося! О юність! О полудень! О надвечір'я! Тепер настали вечір, ніч і північ, – собака виє, вітер...

Хіба вітер не собака? Він скавучить, гарчить, виє. Ох! Ох! Як ця північ зітхає! як сміється, як хрипить й задихається!

Як тверезо заговорила тепер ця п'яна поетеса. Мабуть, вона перепила свою п'яність? Надміру збадьорилася? Тепер пережовує?

Стара глупа північ пережовує свою скорботу, а ще завзятіше – свою радість. Радість, що скорбота таки глибока: та радість ту глибінь долає.

9

О лозо виноградна! За віщо славиш мене! Адже я зрізав грона. Я жорстокий, ти спливаєш кров'ю, – навіщо славиш мою сп'янілу жорстокість?

"Що стало досконалим, зрілим – прагне смерті!" – кажеш ти. Благословен будь, благословен виноградарський ніж! Проте все незріле прагне жити: о горе!

Скорбота намовляє: "Згинь! Розвійся, скорбото!" Однак усе стражденне прагне жити, щоб стати зрілим, радісним і сповненим жадання,–

сповненим жадання дальшого, вищого, світлішого. "Я хочу спадкоємців, – каже все стражденне, – я хочу мати дітей, я не хочу себе".

А радість не прагне ні спадкоємців, ні дітей –

радість прагне себе, прагне вічності, прагне повернення, хоче, щоб усе тривало вічно.

Скорбота нашіптує: "Розбийся, спливи кров'ю, серце! Мандруйте, ноги! Летіть, крила! Вдалину! Вгору! До болю!" – Гаразд! О моє випробуване серце! Скорбота намовляє: "Згинь!"

10

Вищі люди, за кого ви мене маєте? За віщуна? За мрійника? За сп'янілого? За відгадника снів? За опівнічний дзвін?

За краплину роси? Духмяний аромат вічності? Невже ви не чуєте? Невже не відчуваєте? Мій світ саме дійшов досконалості, північ – це теж полудень.

Скорбота – це також радість, прокльон – це також благословення, ніч – це також сонце; відійдіть або затямте: мудрець – це теж дурень.

Чи ви коли-небудь погоджувалися з радістю? О друзі мої, тоді ви погоджувалися й з усією скорботою. Все сковане в ланцюг, переплетене, закохане.

Чи хотілося вам двічі прожити одну мить, чи казали ви коли-небудь: "Щастя, яке ти мені любе! Затримайся на хвилиночку!" – Отже, чи ви прагнули, щоб усе поверталося?

Все починається знову, все вічне, все сковане в ланцюг, все переплетене, все закохане, – якщо для вас це так, то ви любите світ.

О вічні, любіть його вічно й повсякчас, а скорботі скажіть: згинь, але знову прийди. Бо радість – вічності жадає!

11

Радість жадає вічності, прагне меду, прагне буяння, прагне п'янкої півночі, прагне могил, прагне сліз розради над могилами, прагне золотої вечірньої заграви –

всього прагне радість! Вона спрагліша, щиріша, голодніша, жахливіша, потаємніша за будь-яку скорботу, вона прагне себе, скручується, хапає себе за хвіст – у ній замикається перстень жадання.

Вона прагне любові, вона прагне зненависті, вона щедротна, дарує, відкидає, благає, щоб її хтось узяв, дякує тому, хто бере, вона б хотіла, щоб її ненавиділи,–

радість така багата, що прагне скорботи, пекла, зненависті, ганьби, каліцтва, всього світу, – бо світ цей... та ви його добре знаєте!

Вищі люди, непогамовна, блаженна радість тужить за вами, за вашою, невдахи, скорботою! За всім, з чим не поталанило, тужить вічна радість.

Адже будь-яка радість прагне себе, тому й жадає сердечної муки! О щастя, о страждання! О серце, розбийся! О вищі люди, затямте: радість жадає вічності,

радість жадає для всього вічності, безмежжя вічності жадає!

12

Ви вже вивчили мою пісню? Вгадали її прагнення? Гаразд! Вищі люди, заспівайте ж мені мою застільну пісню!

Самі тепер заспівайте пісню, назва якої "Живімо знову", а зміст – "на віки вічні!" – заспівайте, вищі люди, Заратустрину застільну пісню!

Людино! Слухай!

Про що віщує північ глухо?

"Я спала, сну пропав і слід

І щезли марева миттєві, –

Глибокий світ –

Він глибший, ніж здається дневі.

В скорботі світовій – глибінь.

Та радість ту глибінь долає.

Скорбота намовляє: "Згинь!"

А радість – вічності жадає,

... безмежжя вічності жадає!

ЗНАМЕННЯ

А на зорі після цієї ночі Заратустра зіскочив з ложа, підперезав стегна свої й вийшов з печери, палкий і дужий, мов ранкове сонце, що сходило з-за темних гір.

– О велике світило, – сказав він, як уже колись казав, – око глибокого щастя! Чи було б ти щасливе, якби не мало кому світити!

І якби всі залишалися по своїх комірчинах, тоді як ти вже прокинулось і прийшло, даруєш і роздаєш, – як би розгнівалася твоя горда сором'язливість!

Що вдієш, ті вищі люди ще сплять, коли я вже прокинувся: вони не справжні мої супутники! В моїх горах я чекаю не їх.

Я хочу братися до роботи, почати свій день – але вони не розуміють знамення мого ранку, моя хода їх не будить.

Вони ще сплять у моїй печері, їхній сон ще смакує мої п'яні співи. Та їм бракує вух, що слухають мене, – слухняних вух.

Так промовляв Заратустра до свого серця, коли сходило сонце, відтак запитливо подивився вгору, бо над собою почув пронизливий поклик свого орла.

– Гаразд! – гукнув він увиш. – Це мені до вподоби й так мені личить. Мій орел та змія прокинулись, бо прокинувся я. Орел не спить і, як і я, вітає сонце. Орлиними кігтями він хапає перші промені. Орел і змія справді мої, я люблю їх. Та мені ще бракує справді моїх людей!

Так казав Заратустра, і якраз тоді він побачив, що круг нього в'ється хмара птахів, – а шум безлічі крил і вирування над головою були такі великі, що він заплющив очі. І, воістину, на нього неначе впала хмара стріл, що посипалися на нового ворога. Проте цього разу це була хмара любові, що вкривала нового друга.

"Що діється зі мною?" – подумав Заратустра, дивуючись у серці, і повільно сів на великий камінь, що лежав біля входу в печеру. Та поки він, боронячись від пташиних пестощів, махав круг себе і над собою руками, з ним сталося ще дивовижніше: він непомітно вчепився рукою в густе, тепле, сплутане волосся, тієї ж миті перед ним пролунав рик – лагідний, довгий левиний рик.

– З'являється знамення, – сказав Заратустра, і серце його змінилося. І справді, коли проясніло, біля його ніг лежав могутній жовтий звір, лащився головою об коліна, повнячись любов'ю, не покидав його і поводився, немов пес, що знову знайшов свого колишнього господаря. Однак голуби виказували свою любов не менш запопадливо, ніж лев, і щоразу, коли голуби пролітали перед носом у лева, він здивовано хитав головою і сміявся.

Усім їм Заратустра сказав тільки одне:

– Діти, мої діти вже близько, – а потім зовсім замовк. На серці в нього полегшало, з очей потекли сльози, капаючи на руки. Та він уже не зважав ні на що, сидів нерухомо й не боронився від лева та голубів. Голуби ж відлітали й прилітали, сідали на плечі, голубили сиве волосся і не стомлювалися від ніжності й радощів. А могутній лев злизував із Заратустриних рук сльози, боязко рикаючи при цьому. Так поводились лев і голуби.

Довго чи коротко все це тривало? Насправді ж для таких речей на світі не існує часу. А вищі люди в Заратустриній печері лаштувалися вервечкою, щоб іти назустріч Заратустрі й привітати його з ранком, – бо,

прокинувшись, побачили, що його вже серед них немає. Та коли вони, попереджуючи про себе шумом кроків, підійшли до виходу з печери, лев ураз підскочив, відвернувся від Заратустри і з страшним риком стрибнув у бік печери, а вищі люди, почувши цей рик, зойкнули в один голос, побігли назад і вмить зникли.

А сам Заратустра, ошелешений і вражений, підвівся з каменя, озирнувся, здивовано постояв, запитуючи своє серце, заспокоївся і побачив, що залишився сам.

– Що я чув? – урешті запитав він повільно. – Що скоїлося зі мною?

І тут він усе пригадав, умить збагнув усе, що сталося між учора й сьогодні.

– Ось камінь, – сказав він і погладив бороду, – на ньому я сидів учора вранці, а тут до мене підійшов віщун, тут я вперше почув крик, той самий, що чув тепер, – страшний крик про порятунок.

О вищі люди, саме про ваше лихо навіщував мені вчора вранці старий віщун;

він хотів спокусити й заохотити мене, щоб я вам допоміг. О Заратустро, казав він, я прийшов, щоб спокусити тебе на твій останній гріх.

На мій останній гріх? – гукнув Заратустра й гнівно розсміявся на власні слова. – Що ж мені залишилося на мій останній гріх?

І Заратустра знову замислився, знову сів на великий камінь і зосередився. І раптом він підскочив.

– Співчуття! Співчуття до вищої людини! – гукнув він, і його обличчя стало, мов мідь. – Гаразд! На це – була своя пора!

Моє страждання й моє співчуття – що з того! Хіба я прагну щастя! Я шукаю собі роботи, своєї справи!

Ну що ж! Лев з'явився, діти мої вже близько, Заратустра дозрів, настала моя пора.

Це мій ранок, займається мій день: вставай, вставай, великий полудню!

Так казав Заратустра й покинув свою печеру, палкий і дужий, мов сонце, що сходило з-за темних гір.